

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

**ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Випуск 14

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, проф.
І. С. Попової*

Дніпропетровськ
2013

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.411.1я5
Д 70

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук (постанова президії ВАК України № 1–05/6 від 16.12.2009) [див. Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 1]

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара
(протокол № 6 від 19.12.2013)*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **В. В. Зірка**
(Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля);
д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**
(Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара)

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (редактор), д-р філол. наук,
проф. **В. О. Горпинич**, д-р філол. наук, проф.
Ж. В. Колоїз, д-р філол. наук, проф. **І. І. Меншиков**, д-р філол. наук,
проф. **О. І. Панченко**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**,
д-р філол. наук, проф. **Ю. Ф. Прадід**, д-р філол. наук, проф. **О. А. Семенюк**,
канд. філол. наук, доц. **М. С. Ковальчук**, канд. філол. наук, доц. **Н. В. Левун**,
канд. філол. наук, доц. **І. П. Мамчич** (відп. секретар), **Яна Пекаровічова**,
канд. філол. наук, доц. (Університет Коменського в Братиславі)

Д 70 Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. /
за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О.,
2013. – Вип. 14. – 144 с.

У збірнику подаються результати наукових досліджень структурних та функціональних особливостей одиниць лексико-фразеологічного і граматичного рівнів української мови з проекцією їх на різні сфери комунікації.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

***Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів
За зміст статті та точність викладеного матеріалу відповідальність
покладається на авторів***

Усі права застережено

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії

© Дніпропетровський
національний університет
ім. Олесь Гончара, 2013

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 81'37

Н. О. Ковальова

СЕМАНТИЧНІ МІКРОСТРУКТУРИ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ І СПІВВІДНОСНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СКЛАДІ ОДНОСУБ'ЄКТНОГО РЕЧЕННЯ

Досліджено семантичні функції суб'єкта, предикатів та об'єкта, зумовлені значенням цих компонентів та їх взаємозв'язком. Останні скеровані на формування змістовних центрів речення – семантичних мікроструктур. Їх взаємодія дає допустову семантику речення.

Ключові слова: допустове речення, семантична мікроструктура, суб'єкт, об'єкт, предикат.

Рассматриваются семантические функции субъекта, предикатов и объекта, обусловленные значением этих компонентов и их взаимосвязью. Они направлены на формирование смысловых центров предложения – семантических микроструктур, в результате взаимодействия которых формируется уступительная семантика предложения.

Ключевые слова: уступительное предложение, семантическая микроструктура, субъект, объект, предикат.

The semantic functions of a subject, predicates and an object stipulated with the meaning of the components and their intercommunication are considered in the paper. The components are directed to formation of the meaning centres of a sentence – semantic microstructures, and as a result of their interaction, the concessive semantics of a sentence is formed.

Keywords: concessive of a sentence, semantic microstructur, subject, object, predicat.

Складний характер допустових відношень неодноразово відзначали дослідники різних мов [5; 6; 9; 10]. Вивчення допустовості на матеріалі різних функціональних стилів вимагає детального розгляду лексико-граматичних засобів її вираження – загальних і специфічних для кожного конкретного стилю. Той факт, що за наявності певної кількості мовознавчих робіт у цій галузі допустовість все ще залишається об'єктом пильної уваги лінгвістів,

© Ковальова Н. О., 2013

свідчить про те, що ця проблема вивчена ще не повністю. Останнє значною мірою мотивується тим, що допустовість, як ніяка інша категорійна величина, корелює з причиною, наслідком, умовою, виступаючи вершиною заперечення за певної умови – реалізованої чи нереалізованої. Особливою постає значущість допустовості в наукових текстах, у яких вона виступає функціонально навантаженою через постійне врахування передумов (реальних // ірреальних) реалізації певної дії, вияву стану та ін. Простеження закономірностей внутрішньореченневого вияву семантики допустовості та встановлення різноманітних її функціональних типів є надзвичайно важливим. У нашій статті з урахуванням досліджень допустовості іншими авторами, простежено процес формування семантичної структури і функціональних значень допустового речення на матеріалі української наукової мови.

Семантичні функції суб'єкта, предикатів та об'єкта зумовлено значенням цих компонентів та їх взаємозв'язком. Вони спрямовані на формування змістових центрів речення – семантичних мікроструктур, взаємодією яких вибудовується допустова семантика речення.

Кожен предикат завдяки своїй функціональній спрямованості на суб'єкт (і об'єкт при вираженні суб'єктно-об'єктних відношень) утворює мінімальну семантичну мікроструктуру, залежну від характеру мовленнєвої ситуації, що відображується в мікроситуації. Мовленнєва ситуація, виражена допустовою пропозицією загалом (макроситуація), – одиниця складного порядку. Вона утворюється не менш ніж із двох мікроситуацій, що певним чином співвідносяться й об'єднуються. Відповідно й семантична структура допустового речення відображає значення семантичних мікроструктур і включає в себе відношення, що формуються внаслідок їх взаємодії. Наприклад, у кожному з речень

Хоча Тойнбі й не розглядає козацтво як виключно український соціальний феномен, але він зазначає, що всі «козацькі общини», розкидані «від берегів Дону до берегів Уссурі», «походили від однієї материнської общини, козацької армії Дніпра», про яку вперше згадує писемна історія у XV ст. [11], Молода поезія, хоч і наслідує світові зразки, проте шукає власної форми виразу [4, с. 274] дві дво-членні семантичні мікроструктури відображають позамовні мікроситуації і формуються функціональною спрямованістю предикатів першого і другого порядку на характеристику загального

суб'єкта: у першому реченні – «Тойнбі», у другому – «молода поезія». Відношення, що виникають між семантичними мікроструктурами, і складають основу допустової семантики аналізованих речень.

Якщо наявні дві тричленні мікроструктури, то кожна з них будується на суб'єктно-об'єктних відношеннях. Наприклад:

Незавершені, чи, скоріше, розпочаті поеми «Наливайко», «Хмельницький», «Мазепа» хоча й зі стильового боку продовжують «Войнаровського», проте значно краще відповідають ідеологічним настановам та ідеалам українського письменства [4, с. 109].

У семантичних мікроструктурах цього речення функції предикатів спрямовані на характеристику загального суб'єкта за його відношеннями з об'єктами: «Войнаровський» і «українське письменство».

Залежно від характеристики суб'єкта предикатами першого і другого порядку за його ознаками й діями або відношеннями з об'єктом (або об'єктами) допустова семантика може формуватися і внаслідок взаємодії двочленної та тричленної мікроструктур. Наприклад:

Хоч не повне і не довершене, це видання все ж могло стати соліднішою підвалиною для вивчення його філософсько-етичної спадщини [4, с. 77].

Отже, функціональна спрямованість предикатів першого і другого порядку на характеристику суб'єкта (суб'єктів) сприяє організації в односуб'єктному допустовому реченні двох мікроструктур, що взаємодіють. Семантичним мікроструктурам, відношення яких породжують допустову семантику і включаються до семантичної структури допустового речення як її складовий елемент, властиві свої типи значень, зумовлені характером суб'єктно-предикатних або суб'єктно-предикатно-об'єктних відношень.

Аналіз співвідносних значень семантичних мікроструктур в односуб'єктному допустовому реченні дозволяє встановити в їх функціонуванні такі закономірності:

1. Якщо в другій мікроструктурі виражаються характеристики суб'єкта з боку його ознак – якісних або кваліфікативних, то перша може містити:

а) паралельну характеристику суб'єкта через неможливість використання ним названих характеристик. Наприклад: *Українська мова зі своїм вільним наголосом хоч і мала в цьому плані більші можливості, проте не зуміла скористатися ними [4, с. 42],*

Трагедії «Сава Чалий» (1838), «Переяславська ніч» (1841) хоч і базувалися на історичному матеріалі, проте не зуміли його цілковито опанувати [4, с. 103];

б) паралельну характеристику суб'єкта, яка є важливішою за попередню. Наприклад: *Існування такого середовища, хоч яке воно й малочисельне було, саме собою становило факт кардинальної ваги* [8, с. 151];

в) паралельну більш негативну характеристику суб'єкта, але в інших умовах:

Хоча ситуація з неграмотністю в Росії була ганебна, та ще гірше вона виглядала в Україні [3, с. 308];

г) якщо одночасно виражаються дві якісні або кваліфікативні характеристики суб'єкта, то одна з них може бути спрямована на порівняння з певною ознакою об'єкта або констатацію конкретного виду зв'язку з ним, а інша – виражати тривалу постійну ознаку суб'єкта:

Хоча процес утвердження феодальних відносин у Київській Русі в цілому збігався із загальноєвропейськими тенденціями, він мав і свої особливості [1, с. 55];

д) за умови вираження двох якісних або кваліфікативних ознак суб'єкта в одній мікроструктурі ознака може бути уявною, нереальною, а в іншій мікроструктурі експлікуватися реальна. Наприклад:

Всі вони, хоча й не поступалися ні в чому в своїх правах як монархи, на словах удавали великих лібералів, що перебували під впливом т. зв. французьких енциклопедистів Дені Дідро (1713–1784), Франсуа М. Вольтера (1694–1778) та дуже радикального на ті часи Жан Жака Руссо (1712–1778) [3, с. 53];

е) характеристика суб'єкта за його ознаками може бути реалізована в одній мікроструктурі статичною ознакою, а в іншій – динамічною:

Та навіть ізольовані вузькими рамками Кримського півострова, скіфи виявляють воєнну активність і не сходять з історичної арени [1, с. 18];

є) велику групу складають односуб'єктні речення із складним суб'єктом. У першій мікроструктурі таких речень складові суб'єкта характеризують як неоднорідні, а в іншій – як схожі за конкретною ознакою. Наприклад:

Мистецтво й література в Україні вісімнадцятого сторіччя вирізнялися характерними оригінальними рисами, хоч і не мали національної форми: барокова культура з природи своєї була міжнаціональною [8, с. 217];

ж) співвідношення характеристик суб'єкта може ускладнюватися суб'єктивним чинником, що виходить від самого суб'єкта у вигляді самооцінки, та об'єктивним ставленням до цієї самооцінки з боку автора інформації. Наприклад:

І хоча ця дія мала на меті розкол козацтва, намагання використати частину його сил в інтересах польської держави, все ж вона поклала початок двом важливим суспільним процесам: а) утворенню реєстрових збройних формувань; б) легітимізації козацького стану – юридичному визнанню прав, привілеїв та обов'язків козацтва як соціальної верстви [1, с. 111];

з) характеристика суб'єкта може виражатися через каузативний вплив на певний об'єкт. Причому така характеристика найчастіше передається першою мікроструктурою, а інша вміщує характеристику суб'єкта як складової об'єкта. Наприклад:

І хоча українські гуманісти були лише елітарною групою світських інтелектуалів, а їхні ідеї не мали значного поширення, все ж вони готували теоретичне підґрунтя для серйозних суспільних зрушень, вказуючи на людину як на активного суб'єкта історичного процесу [1, с. 105].

2. Друга мікроструктура при її тричленній конструкції виражає відношення суб'єкта та об'єкта один до одного. Причому, крім вираження статичних відношень, таких, як порівняння суб'єкта і об'єкта за певними ознаками, суб'єктно-об'єктні відношення можуть бути й динамічними, коли суб'єкт каузує об'єкт або об'єкт впливає на суб'єкт.

Якщо в першій мікроструктурі виражаються динамічні ознаки суб'єкта, а також каузувальний вплив суб'єкта на об'єкт, то друга мікроструктура здебільшого містить характеристику:

а) конкретної ознаки суб'єкта, усупереч якій суб'єкт має здатність впливати на об'єкт. Наприклад:

Хоча книга і розповідає про героїку смерті, все ж працює на живу пам'ять нації [11];

б) каузувального впливу суб'єкта на інший об'єкт, унаслідок чого суб'єкт характеризується за його впливом на різні об'єкти:

Але наступного року під тиском громадськості вони мушили відмінити своє рішення, правда, при цьому заборонили в ній українську мову [2, с. 530];

в) вимушеного ставлення суб'єкта до об'єкта:

Хоча він і був змушений визнати свою залежність від улусу Ногая, все ж саме цей князь приєднав до своїх володінь Закарпаття та Люблінську землю [1, с. 79];

г) відсутності певної каузувальної дії суб'єкта на об'єкт:

Хоча сарматам і не вдалося подолати родоплемінну відособленість, консолідуватися в єдиний етнос і створити подібно скіфам власну повноцінну державу, вони активно діяли на історичній арені протягом шести сторіч, залишивши сліди своєї діяльності на величезній території: у Західному Казахстані, Приураллі, Поволжі, Подонні, Калмикії, на Північному Кавказі, в Прикубанні, в степах України, в Криму, Румунії та Угорщині [1, с. 19];

д) каузувальної дії або впливу об'єкта на суб'єкт:

Хоч за розмірами суден Чорноморський козацький флот поступався турецькому, але створював йому найсильнішу конкуренцію на Чорному морі [2, с. 266];

е) негативного ставлення суб'єкта до іншого об'єкта:

Незважаючи на незадоволення умовами Переяславських статей, українське козацтво в союзі з Росією продовжило боротьбу проти шляхетської Польщі [2, с. 233];

є) кількісного складу суб'єкта:

Хоч реєстровиків було лише 6 тис., але вони спиралися на маси невизнаного урядом козацтва й пригнобленого поспільства [2, с. 179];

ж) суб'єкта з характеристикою за місцезнаходженням:

Козацтво хоч і жило на підвідомчій Польщі території, але досить часто проводило самостійну зовнішню політику [2, с. 150].

Якщо в першій мікроструктурі конкретна каузувальна дія суб'єкта на об'єкт не виражена, то в другій, як правило, наявне вираження:

а) входження об'єкта до складу суб'єкта:

Однак, хоча кіммерійці і мали своїх царів, утворити повноцінну державу їм так і не вдалося [1, с. 16];

б) каузувальної дії суб'єкта на інший об'єкт:

Зруйнувавши Поділ, Тимур-Кутлук так і не зміг захопити всього Києва, а взяв з міста вкуп і відступив [2, с. 97].

У першій і другій мікроструктурах часто виражається неоднозначне ставлення суб'єкта до одного або різних суб'єктів. Наприклад:

Проте, хоч Руссо і підкреслював, що наука і культура мало сприяли удосконаленню людського буття, все ж джерело суспільних проблем та конфліктів він вбачав у сфері суспільного розвитку, в соціальній нерівності, яку розумів передусім як нерівність майнову [12, с. 83].

У першій мікроструктурі суб'єкт інколи характеризується як субстанція, що випробовує на собі дію або вплив об'єкта. Водночас у другій мікроструктурі в таких випадках виражається:

а) характеристика суб'єкта за загальною ознакою:

Як і інші види мистецтва, живопис західноукраїнських земель зазнавав впливу художніх шкіл Австрії, Німеччини й Польщі, хоч у цілому він продовжував залишатися народним [2, с. 548];

б) уявна ознака суб'єкта:

Хоча вони й вважалися привілейованим станом, але насправді повністю залежали від польсько-магнатської верхівки, а за економічною спроможністю небагато чим відрізнялися від заможного козацтва [2, с. 214].

3. Вираження наявності і функціонування суб'єкта, обмеженого часовими, територіальними рамками або формами наявності і функціонування, не є частотним у допустовому реченні. Найчастіше такі мікроструктури поєднуються в межах односуб'єктного речення з мікроструктурами семантики ознаки або дії суб'єкта:

Хоч основні події війни відбувалися на російських землях, але зачіпали й територію України [2, с. 289].

Якщо в першій мікроструктурі виражаються різні умови функціонування складного суб'єкта, то друга може вміщувати порівняльну характеристику частин суб'єкта. Наприклад:

Перелічені аспекти відносин «керівництво-підлеглість» не можуть існувати у відриві один від одного, вони переплетені, хоча й мають відносну самотійність [7, с. 155].

Семантичні мікроструктури з описаними співвідношеннями значень, взаємодіючи одна з одною, породжують конкретні типи семантичних відношень. У процесі формування семантичних типів допустовості активізуються комбінаторні властивості предикатів. Наявність же загального суб'єкта для обох мікроструктур односуб'єктного допустового речення сприяє більш тісному

зв'язку предикатів, що, у свою чергу, викликає необхідність враховувати їх смислотвірну роль не лише для формування значень окремих мікроструктур, а й для формування семантичної структури речення загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бойко О. Д.** Історія України: посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Академія, 1999. – 568 с.
2. **Борисенко В. Й.** Курс української історії: З найдавніших часів до ХХ століття: навч. посіб. / В. Й. Борисенко. – [2-е вид.]. – К.: Либідь, 1998. – 616 с.
3. **Верига Василь.** Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
4. **Геник-Березовська Зіна.** Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / З. Геник-Березовська. – К.: Гелікон, 2000. – 368 с.
5. **Есенов Х. М.** Условные и уступительные придаточные предложения в современном казахском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Х. М. Есенов. – Алма-Ата, 1961. – 23 с.
6. **Жукова Л. Т.** Предложения и словосочетания с уступительным значением в немецком литературном языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л. Т. Жукова. – Ярославль, 1967. – 19 с.
7. **Лукашевич М. П.** Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: навч. посіб. / М. П. Лукашевич. – К.: МАУП, 1999. – 344 с.
8. **Луцький Ю.** Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998. – 255 с.
9. **Намакштанская И. Е.** Семантическая структура односубъектного уступительного предложения в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук / И. Е. Намакштанская. – М., 1980. – 170 с.
10. **Печенкина Т. Г.** К вопросу о структурно-семантической характеристике уступительных конструкций / Т. Г. Печенкина // Филологические науки. Вопросы синтаксиса русского языка. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 1973. – С. 24–38.
11. **Український історичний журнал**, 1998–2000.
12. **Філософія**: навч. посіб. / [за ред. І. Ф. Надольного]. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2013

ЩО МОДЕЛЮЮТЬ У СИНТАКСИСІ?

Статтю присвячено одній з актуальних проблем сучасного українського мовознавства – моделюванню в синтаксисі. Проаналізовано питання про об'єкти моделювання в українському синтаксисі, зокрема, про синтаксичну одиницю та синтаксичний зв'язок.

Ключові слова: синтаксис, модель, об'єкт, синтаксична одиниця, синтаксичний зв'язок.

Статья посвящена одной из актуальных проблем современного украинского языкознания – моделированию в синтаксисе. Проанализирован вопрос, связанный с объектами моделирования в украинском синтаксисе: синтаксической единицей и синтаксической связью.

Ключевые слова: синтаксис, модель, объект, синтаксическая единица, синтаксическая связь.

The article is devoted to one of the topical issues of modern Ukrainian linguistics – modeling in syntax. It analyzes the problem connected with objects of modeling in Ukrainian syntax: a syntactic unit and syntactic link.

Keywords: syntax, a model, an object, a syntactic unit, a syntactic link.

Лінгвістичний експеримент, про право мовознавців на який писали ще Л. В. Щерба [23] і Ю. М. Караулов [7] і який широко ввійшов у практику лінгвістичних досліджень, пов'язаних із використанням спеціальної літератури, штучно утвореного мовного матеріалу, тобто всього того, що виходить за межі традиційних, нерідко вже рутинних уявлень про мову й мовлення, за межі усталених догм, постійно супроводжує моделювання. Лінгвістичне моделювання як особливий і дуже ефективний метод досліджень набуває великої ваги в практиці синтаксичного аналізу, що зумовлено передусім специфікою синтаксису як дуже великої системи, не доступної для її безпосереднього спостереження в усьому обсязі та в усіх виявах одночасно.

Синтаксичні моделі через фактично неосяжність матеріалу та статус синтаксису як вершинного рівня структури мови є досить специфічними, неординарними, різноманітними у своїх теоретичних передумовах та виявах [2; 3; 4; 8; 10; 18; 22 та ін.] і потребують спеціального розгляду. Модель у синтаксисі – це одна

з його фундаментальних категорій, оскільки саме в синтаксисі моделюють явища, пов'язані з їхньою субстанцією, із фізичними характеристиками, а також зі структурними та функційними параметрами цих явищ, утілених у певні мовленнєві ланцюги.

Мета запропонованого дослідження – проаналізувати питання про об'єкти моделювання в українському синтаксисі. З огляду на це відзначимо, що об'єктом моделювання в синтаксисі може бути все, що належить до цього рівня структури мови й так чи так пов'язане з конструюванням мовлення. Реальна потреба в методі моделей постає тоді, коли стикаємося в синтаксисі з таким явищем, що у своєму вияві як послідовності слів чи деякого синтаксичного відношення через певні причини не може бути прийнятним за обсягом списком відповідних мовленнєвих утворень чи не може бути виражене субстанціонально в доступній дослідникові матеріальній формі. Отже, у синтаксисі моделюють синтаксичні одиниці та синтаксичні зв'язки.

Відзначимо, що синтаксичні одиниці входять до загальної системи мовних одиниць, у якій, за В. М. Солнцевим, прийнято виділяти три основні групи: 1) матеріальні одиниці мови, що мають постійну матеріальну оболонку (це фонема, морфема, словоформа тощо), 2) відносно-матеріальні одиниці, матеріальна оболонка яких зарані чітко не фіксується й може видозмінюватися навіть у межах одного класу таких одиниць (наприклад, словосполучення, речення, текст та ін.), 3) нематеріальні, ідеальні одиниці, чи одиниці, пов'язані з різними значеннями й відношеннями (сема, граматичне значення, синтаксичний зв'язок тощо), – кожна з яких по-своєму специфічна, але не ізольована від інших [9, с. 149]. І якщо в цьому випадку перша й третя групи мовних одиниць досить чітко протиставлені одна одній і загалом співвідносяться як із планом вираження, так і із планом змісту в мові, будучи, природно, двосторонніми лінгвістичними знаками, хоч, імовірно, і з переважним тяжінням до якогось одного з названих планів, то відносно-матеріальні одиниці мови, до яких належать практично всі синтаксичні утворення з деякої послідовності слів, співвідносяться не лише із власне означувальним і означуваним у знаці, а ще із третьою іпостассю – їх моделлю, моделлю як об'єктивним і лінгвістично надзвичайно значущим параметром відповідних синтаксичних одиниць, які визначають їхній структурно-функційний

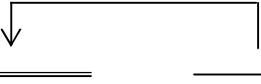
характер, їхню конструктивну динаміку й саму змогу їх опису як одиниць мови й мовлення.

У свій «Словник лінгвістичних термінів» О. С. Ахманова вводить поняття **лінгвістична одиниця**, указуючи, що цей термін відрізняється від терміна **мовна одиниця** тим, що позначає не якийсь певне явище власне мови чи мовлення, не якусь їхню одиницю, а «елемент науково-теоретичної побудови чи лінгвістичного моделювання» [1, с. 146]. У цьому понятті, на нашу думку, і полягає сутність третьої іпостасі синтаксичних одиниць, до того ж як основних, так і похідних чи аналітичних [16, с. 103–193], які являють собою найрізноманітніші граматично зв'язані послідовності слів, і передусім такі послідовності, які кваліфікуємо як словосполучення, словоз'єднання та речення.

На синтаксичному рівні структури мови актуалізуються сполучувальні можливості мовних одиниць, і, як уже було відзначено вище, виявляють себе досить специфічні властивості цього важливого засобу людського спілкування, які дають змогу генерувати велику й абсолютно не контрольовану ні нашим мозком, ні навіть найдосконалішою технікою кількість як конкретних комунікативних побудов, так і нормативних мовленнєвих ланцюгів докомунікативного рівня. У зв'язку із цим немає змоги адекватно описати синтаксичний лад будь-якої з розвинених мов світу, зокрема й української, лише в термінах означувального й означуваного, у термінах, які задають якусь синтаксичну конструкцію й указують її функційно-змістові характеристики. Потрібно спочатку, мабуть, співвіднести окрему синтаксичну конструкцію з тією чи тією її моделлю, що репрезентує **всі конструкції заданого типу**. Потрібно потім визначити комплекс відповідних моделей, що описують **усі типи** досліджуваних конструкцій (хай навіть з уведенням мотивованого статистичного порога). І лише тоді, ймовірно, через систему моделей певної синтаксичної конструкції, систему, ілюстровану конкретним мовленнєвим матеріалом, можна вибудувати опис реального синтаксису тієї чи тієї мови, досить адекватний, а основне – повною чи хоч би відносно повною мірою. І опис цей за своїм обсягом не вийде за прийнятні для його засвоєння й практичного використання межі.

Не можна задати списком усі навіть елементарні (двокомпонентні) словосполучення української мови. Натомість моделі

таких словосполучень і легко осяжні, і їх легко інтерпретувати. Графічна модель їх може бути загалом одна:

 (= – слово як стрижневий компонент конструкції; — – слово як компонент конструкції; → – підрядний зв'язок (від залежного компонента до головного).

Максимальна кількість аналітичних моделей елементарного словосполучення на рівні частин мови не може перевищувати числа 36, оскільки в українській мові лише шість повнозначних частин мови, що можуть функціонувати як стрижневий і як залежний компоненти синтаксичної конструкції, і навіть якщо прийняти дрібнішу класифікацію парадигматичних класів слів [11; 13; 14; 21 та ін.] і допустити їхню абсолютну сполучуваність, кількість моделей узваної конструкції не перевищить числа другого порядку, а, найімовірніше, залишиться в межах однієї сотні, як це було показано в одному з наших досліджень, фрагмент якого, що ілюструє різні типи субстантивного елементарного словосполучення із зазначенням відповідних аналітичних моделей, є таким:

субстантивно-субстантивні – *книжки сестри* (Ім Ім; Ім – іменник),

субстантивно-ад'єктивні – *цікава книжка* (Ім Пк; Пк – прикметник),

субстантивно-прономінальні (субстантивні) – *розмова з ним* (Ім Зс; Зс – займенник),

субстантивно-прономінальні (ад'єктивні) – *моя книжка* (Ім За),

субстантивно-квантитативні – *три дні* (Ім Чс; Чс – числівник),

субстантивно-прислівникові – *кава по-турецьки* (Ім Пс; Пс – прислівник),

субстантивно-партиципні – *прочитана книжка* (Ім Дк; Дк – дієприкметник),

субстантивно-дієприслівникові – *читання сидячи* (Ім Дс; Дс – дієприслівник),

субстантивно-інфінітивні – *бажання вчитися* (Ім Ін; Ін – інфінітив).

Схожі моделі утворюють прикметники, субстантивні та ад'єктивні займенники, числівники, прислівники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви, але й у цьому випадку можна побудувати лише 88 моделей [13, с. 26–29].

Моделей речення, якого б типу ці моделі не були, постане, природно, значно більше, але і їх без особливих проблем систематизують. За певних обмежень вірогіднісного й статистичного характеру вони утворюють цілком осяжну сукупність, з якою можна працювати вручну, виконуючи найрізноманітніші завдання, пов'язані з вивченням і описом мови, з навчанням мови, її практичним використанням у різних сферах життєдіяльності людського суспільства.

Потрібно, очевидно, констатувати, що розроблення моделей синтаксичних одиниць усе ще триває, а зараз різні конструкції описані з різним ступенем їх формалізованості, а отже, і з різним рівнем модельного подання. І в цьому плані можна, як нам видається, виділити чотири групи синтаксичних одиниць як об'єктів, що потребують моделювання.

До першої групи відносимо ті синтаксичні одиниці, моделі яких побудовані, так чи інакше прийняті лінгвістами, і їх регулярно використовують як у дослідницькій практиці, так і в навчальному процесі. Це словосполучення й просте речення, яким відповідає цілий комплекс як графічних на зразок дерева залежностей, так і аналітичних моделей, таких як структурні схеми речення.

До другої групи зараховано такі синтаксичні одиниці, принципи моделювання яких остаточно ще не відпрацьовані й не є загальноприйнятими. Пошук прийнятних, тобто адекватних і легко інтерпретованих, моделей для цих одиниць ще продовжують, але й уже наявні побудови знаходять собі практичне застосування в окремих лінгвістичних школах, в авторських розробленнях тієї чи тієї проблеми, пов'язаної з моделюванням синтаксису й навіть під час навчання мови. Це складне речення та дві співвідносні з ним моделі: структурна його схема й лінійна схема складного речення, за допомогою якої описують складні речення ускладненого типу на предмет виявлення кількості їхніх частин і тих синтаксичних відношень, у які ці частини вступають між собою.

Третя група – це синтаксичні одиниці, моделі яких цілком реальні й настільки ж актуальні, як і моделі одиниць перших двох груп, але через ті чи ті причини або ще не побудовані, або трапляються лише епізодично без акцентування їхнього метамовного статусу. До таких синтаксичних одиниць відносимо слово-з'єднання й надфразні єдності. Перші через те, що відповідний

термін ще не ввійшов до широкого термінологічного вжитку. Другі, ймовірно, через не досить чітку детермінацію компонентів складного синтаксичного цілого й наявних між ними засобів зв'язку. Окрім того, ще не всі лінгвісти відмовилися від кваліфікації як граничної синтаксичної одиниці одного лише речення.

До четвертої групи синтаксичних одиниць як об'єкта моделювання в синтаксисі відносимо такі утворення, для яких проблемна сама можливість побудови їхніх моделей, тобто утворення, не детерміновані структурно, такі, наприклад, як висловлення й текст. Однак проблемність – це не те саме, що неможливість чи відсутність, тому певні пошуки доцільні, мабуть, і в цьому напрямі. Інша річ, які форми може мати відповідна модель і як вона буде інтерпретована. Текст принаймні можна репрезентувати як деякий образ його мінімального компонента, достатнього для кваліфікації відповідного мовленнєвого ланцюга як саме цієї синтаксичної одиниці. І оскільки таким мінімальним компонентом може бути: 1) словоформа (зокрема, і квазіслово), 2) речення й 3) мовленнєвий ланцюг з послідовності речень, як би такий ланцюг не називали: великою синтаксичною сполукою, надфразною єдністю, складним синтаксичним цілим, дискурсом та ін., – є, очевидно, сенс відзначити лише три загальні моделі тексту в тому чи тому їхньому символічному поданні, аналітичному чи графічному.

Кожна із чотирьох означених груп синтаксичних одиниць як концептуальних побудов має своїх репрезентантів у системі основних синтаксичних одиниць, і саме останні повинні бути передусім об'єктом лінгвістичного моделювання, як і об'єктом реального вивчення й докладного, максимально об'єктивного опису. На докомунікативному рівні такими репрезентантами є словоформа, словосполучення й словоз'єднання, на комунікативному рівні – речення, надфразна єдність і текст. Моделі вказаних синтаксичних одиниць, на нашу думку, обов'язково повинні бути й навіть домінувати в комплексі метамовних атрибутів сучасного синтаксису, зокрема, і в метамовних побудовах, орієнтованих на синтаксис української мови. Повинні в цьому разі практикувати й певні загальні принципи моделювання синтаксичних одиниць, досить універсальні, щоб побудовані на їхній основі конкретні моделі могли вільно сприймати найширші кола і лінгвістів, і звичайних користувачів, які мають стосунок до граматики української мови,

і водночас не обмежувати сферу пошукових досліджень та ініціативи мовознавців. Повинні бути, нарешті, чітко окреслені основні операції, застосовувані до мовних і мовленнєвих одиниць під час переведення як в аналітичні, так і в графічні моделі, особливо ті з них, які безпосередньо співвідносять із загальними принципами побудови синтаксичних моделей, а також продюковані цими операціями символічні системи. Ці питання можуть стати предметом окремого дослідження.

Категорія синтаксичного зв'язку є об'єктом моделювання через її субстанціональну недетермінованість. Немає в українській мові якогось матеріального, вираженого послідовністю звуків чи нарисних знаків утворення, що можна було б співвіднести з термінами **сурядний зв'язок** чи, наприклад, **прилягання**. Є лише уявлення про відповідні явища української мови й певна модель їхнього опису, ступінь адекватності якої може бути досить і досить умовною, але водночас щоразу прийнятною через відсутність (чи ігнорування) іншої моделі вже відомих синтаксичних відношень чи через відсутність об'єктивної й прагматично зорієнтованої інформації про ті семантико-граматичні відношення, метамовна інтерпретація яких підлягає сумніву, а то й загалом не практикується. Конкретика моделей синтаксичного зв'язку досить динамічна, оскільки в процесі моделювання цілком можливі як зміни думки дослідника про ті чи ті інтерпретовані факти мови й мовлення, так і вдосконалення використовуваних мовознавцями методів лінгвістичного аналізу, поглиблення процедурних знань щодо принципів переходу від об'єкта дослідження до його моделі і, природно, назад – від моделі до об'єкта.

Проблема формалізації поняття й терміна **синтаксичний зв'язок** стала актуальною на межі п'ятдесятих – шістдесятих років минулого століття у зв'язку з інтенсифікацією на той період робіт з автоматичного аналізу текстів, і зокрема з машинного перекладу однієї мови іншою. У ці роки відбулися й перші спроби моделювання синтаксичних відношень у мовленні, точного визначення синтаксичного зв'язку, побудови алгоритму його ідентифікації. З'явилися праці Л. М. Іорданської [6], Л. Небеського [15], І. І. Ревзіна [17], а дещо пізніше дослідження І. Б. Долініної [5], І. І. Меншикова [12], І. П. Севбо [18], Л. З. Сиви [19; 20] та інших лінгвістів. Зараз сформульовано формальні ознаки підрядного й сурядного

зв'язку, виявлено й описано різні синтаксичні відношення, що не можуть бути підведені під підрядність і сурядність або загалом виходять за межі однієї синтагми, відпрацьована й запроваджена в практику синтаксичного аналізу мовленнєвих ланцюгів графічна символіка для подання семантико-граматичних відношень, які реалізуються між ланками цих ланцюгів, уніфікована певною мірою навіть сама процедура комплектації блоку об'єктів і відношень у графічних моделях найрізноманітніших явищ синтаксичного рівня структури мови. Є, отже, усе, здавалося б, потрібне для створення деякого матеріального об'єкта, що є структурним чи функційним аналогом синтаксичного зв'язку, з одного боку, і являє собою певну систему опису цієї граматичної категорії, з іншого. Однак загальної моделі синтаксичного зв'язку мовознавцям побудувати поки не вдалося. Семантико-граматичні відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, як і мову загалом, дослідник субстанціонально передати не може.

Власне проблема моделювання синтаксичного зв'язку не може бути знята, але її потрібно, на нашу думку, зорієнтувати переважно на процедурні знання, продовжуючи пошуки довершених, адекватних і водночас простих способів подання семантико-граматичних відношень між словами й конструктивними поєднаннями слів як синтаксичними одиницями. Модель-систему потрібно в цьому разі в повному її обсязі репрезентувати моделлю – структурним чи функційним аналогом, і моделювання синтаксичного зв'язку, отже, змикається безпосередньо з моделюванням синтаксичної одиниці, першої з указаних синтаксичних категорій. І справді, якщо в тій чи тій моделі якимось відображаємо синтаксичний зв'язок, наприклад, графом, то обов'язково вказуємо й ті лінгвістичні об'єкти, які цей граф об'єднує в певне синтаксичне, а отже, і будь-яке інше ціле.

Отже, модель синтаксичного зв'язку – поки що епізодична й не досить формалізована метамовна побудова, модель синтаксичної одиниці – стала категорія, наповнена певним змістом і як лінгвістичне явище, і як складник метамови сучасного синтаксису. Потрібно лише деталізувати цю модель і подати її таким комплексом відповідних метамовних побудов, який однозначно співвідносився б з комплексом синтаксичних одиниць і передусім, природно, одиниць концептуальних, чи основних, які в результаті

й визначають обсяг і характер як предметних, так і процедурних знань у галузі синтаксису тієї чи тієї мови. Це відкриває перспективу дослідження питань моделювання в українському синтаксисі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. **Воронина Д. Д.** К вопросу о структурной схеме предложения / Д. Д. Воронина // Вестник Московского ун-та. – 1974. – Сер. 10. – № 6. – С. 34–41.
3. **Всеволодова М. В.** Уровни организации предложения в рамках функционально-коммуникативной прикладной модели языка / М. В. Всеволодова // Вестник Московского ун-та. – 1997. – Сер. 9. – Вып. 1. – С. 53–56.
4. **Всеволодова М. В.** Классы моделей русского простого предложения и их типовые значения. Модели русских предложений со статальными предикатами и их речевые реализации (в зеркале китайского языка) / М. В. Всеволодова, Шуфень Го. – М.: АЦФИ, 1999. – 169 с.
5. **Долинина И. Б.** Лингвистический аспект проективности / И. Б. Долинина // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 508–526.
6. **Иорданская Л. Н.** О некоторых свойствах правильной синтаксической структуры (На материале русского языка) / Л. Н. Иорданская // Вопросы языкознания. – 1963. – № 4. – С. 102–112.
7. **Караулов Ю. Н.** Вторичные размышления об эксперименте в языкознании / Ю. Н. Караулов // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. – Л.: Наука, 1981. – С. 135–140.
8. **Кокорина С. И.** О реализации структурной схемы предложения / С. И. Кокорина // Вопросы языкознания. – 1975. – № 3. – С. 73–83.
9. **Лингвистический энциклопедический словарь** / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
10. **Меньшиков И. И.** Модель контаминированных образов в синтаксисе / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск: ДГУ, 1972. – 140 с.
11. **Меньшиков И. И.** Анализ синтаксической структуры предложения в терминах синтагматических классов слов / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск: ДГУ, 1973. – 43 с.

12. **Меньшиков И. И.** Подчинительные связи слов в современном русском языке / И. И. Меньшиков. – Днепропетровск: РИО ДГУ, 1984. – 52 с.
13. **Меншиков І. І.** Структура словосполучення в сучасній українській літературній мові / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Дніпропетровськ: РВВ ДДУ, 2000. – 36 с.
14. **Молошная Т. Н.** Субстантивные словосочетания в славянских языках / Т. Н. Молошная. – М.: Наука, 1975. – 237 с.
15. **Небеский Л.** Об одной формализации разбора предложения / Л. Небеский // Математическая лингвистика. – М.: Мир, 1964. – С. 145–149.
16. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): монографія / І. С. Попова. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2009. – 432 с.
17. **Ревзин И. И.** Об одной синтаксической модели / И. И. Ревзин // Вопросы языкознания. – 1963. – № 2. – С. 148–150.
18. **Севбо И. П.** Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика / И. П. Севбо. – К.: Наук. думка, 1981. – 192 с.
19. **Сова Л. З.** Аналитическая лингвистика / Л. З. Сова. – М.: Наука, 1970. – 255 с.
20. **Сова Л. З.** Формальные связи в русском языке (дефиниции) / Л. З. Сова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 526–542.
21. **Столярова Л. П.** Субстантивная конструкция – основное звено малого синтаксиса / Л. П. Столярова. – Днепропетровск: ДГУ, 1990. – 72 с.
22. **Шведова Н. Ю.** Вопросы описания структурных схем простого предложения / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 31–41.
23. **Щерба Л. В.** Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2013

**КАТЕГОРІЯ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ:
ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ
У ВИМІРАХ ФУНКЦІЙНОЇ ГРАМАТИКИ**

У статті подано теоретичне підґрунтя потрактування категорії персональності. Встановлено, що персональність може бути представлена як система мікрополів, де різнорівневі мовні засоби згруповані навколо еталонного репрезентанта інваріантного значення.

Ключові слова: семантична категорія, поняттєва категорія, персональність, імперсональність, семантичний інваріант, функційний варіант.

В статье поданы теоретические предпосылки интерпретации категории персональности. Установлено, что персональность может быть представлена как система микрополей, где разноуровневые языковые средства сгруппированы вокруг эталонного репрезентанта инвариантного значения.

Ключевые слова: семантическая категория, понятийная категория, персональность, имперсональность, семантический инвариант, функциональный вариант.

The article highlights the theoretical basis of personality category interpretation. It was set up that personality category may be presented as the system of the opposite micro-fields where the split-level means of language are grouped around the standard representative of the invariant meaning.

Keywords: semantic category, conceptual category, personality, impersonality, semantic invariant, functional variant.

Сьогодні беззаперечним є розуміння граматичних категорій як результатів когнітивної діяльності і втілення системи найважливіших для певної мовної спільноти значень. Унаслідок когнітивної виділеності граматичну семантику вважають групою привілейованих значень, що має особливий статус. Пріоритетним у сучасному мовознавстві визнано напрям від значення до форми, що дозволяє виявити способи об'єктивації мисленнєвих категорій, на противагу опису мови від форми до значення, результатом якого є конгломерат засобів, здатних у принципі виражати відмінності в значенні [1, с. 106; 10, с. 24]. Провідна роль категорії значення стала сутнісною рисою функціоналізму – основної дослідницької парадигми сучасної граматики.

Однією з найважливіших для осмислення світу та встановлення соціальної взаємодії є категорія персональності, про що свідчить граматичний характер відповідних категорійних значень. Незважаючи на постійну увагу лінгвістів до засобів мовного вираження персональної семантики, досі ця категорія в українському мовознавстві не отримала повноцінної інтерпретації з позицій сучасної граматичної теорії.

Мета нашої статті – з'ясувати теретичне підґрунтя потрактування категорії персональності у вимірах функційної граматики.

Вихідними положеннями дослідження персональності є, по-перше, визнання первинності та всеохопного характеру значення, наскрізності його реалізації на всіх мовних рівнях, крім фонетичного, що зумовлено природою мови, її основними функціями – когнітивною та комунікативною; по-друге, розуміння взаємозв'язку лінгвістичних категорій, які відображають напрями й способи осягнення навколишнього світу й основою творення яких виступає єдність значення. Важливим є не лише протиставлення лінгвістичних категорій, що дозволяє виокремити типи значень, способи та рівні їхньої реалізації, а й інтегрований розгляд мовних категорій з огляду на їхню значеннєву основу.

У сучасних мовознавчих працях для потрактування семантичних категорій використовують різні інтерпретаційні моделі. У функційній граматиці, теоретичні засади якої розроблено О. Бондарком, їх розглядають як основні інваріантні ознаки, що виступають у тих чи тих варіантах у мовних значеннях і функціях, які виражаються різноманітними засобами. Категорійність визнано сутнісною рисою цієї моделі функційної граматики, оскільки «вона спрямована на опис системи семантичних категорій у їхньому мовному вираженні» [4, с. 15]. Водночас термін «семантична категорія» в дослідженнях цього напрямку вживається доволі рідко. Дослідники постійно оперують іншими термінологічними одиницями: функційно-семантичне поле (ФСП), категорійна ситуація, граматична категорія. Семантична категорія згадується насамперед як основа ФСП. Так, О. Бондарко констатує: «ФСП – це семантична категорія, що розглядається в єдності із засобами її вираження в певній мові» [4, с. 15]. В інших граматичних дослідженнях центральним виступає поняття семантичної категорії, а не ФСП,

хоч семантична категорія також мислиться як невіддільна від засобів мовної репрезентації. Її аналізують через систему опозицій [16] або за допомогою польового структурування [12, с. 576].

Необхідність одночасного використання у функційній граматиці термінів «категорія» та «функційно-семантичне поле» доводить М. Всеволодова, підкреслюючи важливість осмислення змістового складника ФСП саме як категорії, що складається із системи опозицій. Протичлени опозицій різних рангів, що складають категорію, є її субкатегоріями, яким відповідають різнорівневі мікрополя у складі ФСП. Наявність опозиційних мікрополів, на думку М. Всеволодової, свідчить про органічну єдність поля і категорії. На відміну від ФСП як поєднання семантичної категорії та засобів різних мовних рівнів, функційно-семантичну категорію (ФСК) дослідниця розуміє як поєднання системи значень і мовних засобів одного граматичного класу [6, с. 84–85].

У сучасній граматиці, проте, утвердилося інше бачення функційно-семантичної категорії. Приписування функцій не лише мовним одиницям, а й складникам дискурсу, різноманітним параметрам комунікативного акту, інтеграція функційного підходу з когнітивною лінгвістикою сприяли розширеному розумінню ФСК. Система ФСК сьогодні ґрунтується не на граматичній категоризації, а на елементарному смислі та його виявах у мовній діяльності. ФСК потрактовують як сукупність відношень і систему вербальних засобів різних рівнів, які репрезентують ці значення в мовній комунікації, та пов'язують із використанням у мовній діяльності композицій семантичних функцій – функційно-семантичних конструкцій. Сукупність функційно-семантичних конструкцій вважають ФСК, що реалізується в мові у формі ФСП [13, с. 6–7].

На відміну від терміна «семантична категорія», який має дуже широку сферу використання й асоціюється з різними галузями знань, зокрема філософією та логікою, термін «функційно-семантична категорія» ідентифікують як чинний лише в межах функційної граматики. Крім того, він виразно експлікує основу інтегрування мовних одиниць, наявність граматичного осердя категорії, тому є виправданим під час лінгвістичного аналізу семантичної категорії.

Попри плідність і впливовість теорії ФСП, розвинутої школою О. Бондарка, та активність функційних досліджень у напрямі від плану змісту до плану вираження, в українських граматичних працях поняття поля не заступило поняття категорії. ФСП переважно розуміють як спосіб реалізації семантичної (функційно-семантичної) категорії, аналіз якого не є вичерпним дослідженням категорії в цілому [8; 13]. Вивчення багатьох мовних явищ на функційній основі виявило їхній мультикатегорійний статус, необхідність виокремлення субкатегорій і провадження різноаспектного аналізу.

Важливою передумовою продуктивного дослідження функційно-семантичної категорії є визначення ролі і співвідношення її найзагальніших складників: буттєвого, онтологічного та власне лінгвістичного. Особливості ідіотнічного втілення універсальних семантичних категорій виявляють через установлення зв'язків із закономірностями позамовної дійсності, окреслення способу концептуалізації дійсності, на якому ґрунтується відповідний мовний феномен. Чітке уявлення про мисленнєве підґрунтя категорії сприяє встановленню онтологічно вагомих рис, що лежать в основі виокремлення і структурування мовної категорії.

Чи не найпоширенішим для позначення найзагальніших значеннєвих феноменів є термін «поняттєва категорія», появу якого пов'язують з ім'ям О. Єсперсена та його працею «Філософія граматики». Датський лінгвіст потрактував поняттєві категорії як універсальні позамовні категорії, що не залежать від певною мірою випадкових фактів природних мов і завдання граматики вбачав у тому, щоб у кожному конкретному випадку виявити складну мережу взаємовідношень між поняттєвою і синтаксичною категоріями [7, с. 58–60].

У теорії поняттєвих категорій І. Мещанінова відобразилася їхня складна мисленнєво-мовна природа. «Виявляючись у семантичному боці лексики, у синтаксичній будові речення і в морфологічному оформленні слова, поняттєві категорії залишаються тим самим серед мовних категорій, хоч і є виразниками в мові чинних норм свідомості», – указував учений [9, с. 238]. Мовознавець відзначав поняттєву основу граматичних категорій. «Такі граматичні категорії, що отримують систему формальних ознак, уже є граматичними поняттями. Вони у формах синтаксису і морфології передають ту чи ту поняттєву категорію» [9, с. 239].

Уявлення про природу та мовне втілення поняттєвих категорій були поглиблені в працях О. Бондарка. Мисленнєве (поняттєве) і мовне значення в них постають як нетотожні, але тісно пов'язані величини. Попри тісну єдність поняттєвого й мовного значень констатовано їхню відносну автономність, яка виразно виявляється в можливості реалізації одного й того самого мисленнєвого змісту різними мовними значеннями як в одній мові, так і в різних [2, с. 6].

У концепції О. Бондарка поняттєва категорія постає як інваріант синонімічних семантичних функцій, закріплених за певними формальними засобами та їхніми типовими комбінаціями. Важливим є визнання не лише глибинного семантичного рівня, а й поверхневого, який має конкретно-мовну організацію і на якому відбувається інтеграція мовних семантичних функцій [5, с. 56–64]. Отже, ідіоетнічність граматики виявляється не тільки на рівні форм, але й системи значень. «Мовні семантичні функції в кожній мові утворюють певну систему. Ця система складається з багатоярусних підсистем категорійних значень, полісемантичних потенціалів граматичних форм, їхніх окремих значень, значень лексико-граматичних розрядів, функційно-семантичних мікро- і макрополів тощо» [5, с. 66].

Осмислення сутності поняттєвих категорій продовжується й сьогодні у спеціальних наукових розвідках або під час вивчення різноманітних мовних феноменів. Так, А. Худяков принципово важливими рисами поняттєвих категорій вважає двоспрямованість і відносно самостійний статус. На його думку, це «релевантні для мови ментальні категорії, орієнтовані, з одного боку, на логіко-граматичні категорії, а з іншого – на семантичні категорії мови» [15, с. 6]. Як опосередкований універсальними законами мислення результат людського досвіду вони виступають основою семантичних структур мови, необхідною передумовою функціонування мовної системи в цілому. Учений підкреслює, що кожний рівень і аспект мови відноситься до поняттєвої сфери порізному і найтісніше з нею пов'язана граматична система через наближеність до загальних законів організації мислення.

Унаслідок спорідненості мисленнєвих і мовних категорій з'явилися й концепції, спрямовані на їхній синтетичний розгляд у формі одного когнітивно-семантичного поля, поняттєву основу

якого становить мегаконцепт. Так, В. Охріменко для створення інтегративної теорії модальності як багатоаспектної категорії використовує поняття модального когнітивно-семантичного поля, що виокремлюється за принципами континуальності, ізоморфізму між мовою і світоустроєм, системності та функційності [11, с. 89–95].

Деякі дослідники не бачать принципів відмінностей між поняттєвим і семантичним. Так, А. Мустайокі, пояснюючи термін «семантичний рівень», указує, що категорії цього рівня в інших працях названі поняттєвими, концептуальними, психологічними, мисленнєвими, когнітивними, онтологічними, денотативними, ідеографічними тощо [10, с. 26], а М. Всеволодова вважає, що термін «поняттєві категорії» раціонально відносити до категорій мови загалом, а їх реалізацію в кожній мові, слідом за О. Бондарком, варто називати категоріями семантичними [6, с. 76]. Тобто відмінності між поняттєвим і семантичним пов'язують із різними завданнями лінгвістичного аналізу, а не об'єктивними відмінностями різних сутностей.

Ми послуговуємося терміном «поняттєве» для позначення найзагальніших універсальних уявлень, що виступають основою для творення семантичної категорії персональності. Поєднання семантичних складників, що виражаються через систему різноманітних мовних засобів, розглядаємо як семантичну категорію. Поняттєве виступає показником тих мисленнєвих процесів, спостерігати які можемо через посередництво мови. Вивчення семантичних явищ окремої мови повинно враховувати особливості організації поняттєвого рівня, бо дослідження мови не можливе без огляду на людину – її творця і носія, сутнісні риси якого втілилися в мовних фактах. Саме встановлення поняттєвої основи як семантичного інваріанта всієї сукупності значень, які охоплює категорія, є вихідним пунктом дослідження. Для аналізу поняттєвої основи категорії персональності релевантними є не тільки власне лінгвістичні дані, а й відомості про природу людини, сутність комунікації, важливі особливості її учасників тощо, які належать до інших галузей знань, зокрема філософії та психології.

Установлення та лінгвістичний аналіз спектру похідних семантичних виявів у їх відношенні до поняттєвої основи персональності й засобів її мовної репрезентації може здійснюватися через співвідношення інваріанта і багатоступеневої системи варіантів.

Відношення інваріантність/варіативність виявляється на різних рівнях мовної системи та мовлення і є відносними, чинними тільки виключно в межах певної системи [3, с. 8–9]. Так, інваріантне значення першої, другої та третьої особи, які є складниками відповідної морфологічної категорії, охоплює загальніше значення цієї категорії, яке в свою чергу є варіантом репрезентації семантики персональності, оскільки остання реалізується не лише в межах морфологічної категорії особи.

Аналіз мовних засобів вираження персональних значень полягає не тільки в їхній систематизації з урахуванням співвідношення інваріант/варіант. Продуктивним є поєднання цього підходу із теорією прототипів та польовим структуруванням мовних репрезентантів семантики персональності. Семантичному інваріантові відповідає його еталонний мовний репрезентант (прототип), який виступає центральним щодо інших мовних засобів вираження відповідного категорійного значення.

У сфері синтаксичної семантики поняття інваріанта пов'язують із найпростішим відображенням у мові типової екстралінгвістичної ситуації (типової події), якому відповідає ядра (елементарна) пропозитивна структура, що максимально однозначно репрезентує певне категорійне значення. Інваріантна структура характеризується повною відповідністю між семантичними ролями компонентів ситуації та синтаксичними функціями, з одного боку, і семантичними ролями іменних компонентів та їхньою семантикою – з іншого. Прототиповий підхід передбачає визнання еталонним мовним виразником інваріантного значення таку структуру, яка найповніше і в найчистішому вигляді, без домішок інших рис, реалізує властивості, типові для членів категорії. Решта членів категорії можуть бути ранжовані за наявністю, способом експлікації характерних і додаткових властивостей прототипа.

Спробу ранжування способів мовного вираження персональних значень з позицій прототипової теорії бачимо у праці А. Худякова. Російський учений окреслив напрями аналізу категорії персональності/імперсональності в англійській мові. Через бінарність досліджуваної категорії, що виражає ступінь виокремленості свідомістю людини референта дійсності, ментальний аналог якого формалізується в структурі речення у функції підмета, інтерпретаційна модель А. Худякова передбачає наявність двох

протилежних за значенням прототипів, «крайніх точок, які обмежують відповідний мовленнєво-мисленнєвий континуум» [14]. Категорія персональності/імперсональності постає як «градуальна категорія, що варіюється у досить широкому діапазоні між прототиповими особовими реченнями і прототиповими безособовими реченнями» [14].

У категорії персональності наявне градування персональних значень за багатьма смисловими опозиціями, зокрема означеність/неозначеність, агенсивність/деагенсивність, що зумовлено і власною поняттєвою природою персональності, і взаємодією її з іншими поняттєвими категоріями. Наше потрактування персональності ґрунтується на врахуванні багатовекторності її змістового градування в межах кожної особи та реалізацію смислових протиставлень між сферами різних осіб. Протиставлення персональності / імперсональності пов'язуємо з односпрямованим градуванням персональної семантики, де інваріантним виступає конкретно-особове значення. Імперсональність розглядаємо як різновид персонального значення, який є наслідком взаємодії кількох категорій і має своєрідну реалізацію у площині кожної з трьох осіб, наприклад: *Тут чоловікові зовсім біда!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Починає благословлятися на світ* (Г. Косинка); *– Гей-гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу?* (П. Куліш); *Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку* (Гр. Тютюнник); *Стане мені весело й гарно...* (І. Нечуй-Левицький); *Мені захотілося раптом побути самому* (В. Шевчук). Так звані безособові конструкції постають як відхилення від прототипових особових. Можливість представлення опозиції персональність/імперсональність з урахуванням змістової специфіки всіх трьох осіб зумовлена онтологічною природою категорії персональності, де субкатегорії першої, другої і третьої особи є нерівнорядними з погляду означеності.

Отже, сучасна інтерпретація персональності з позицій функційної граматики ґрунтується на розумінні ФСК як сукупності відношень і системи вербальних засобів різних рівнів, які репрезентують відповідні значення в мовній комунікації. Функційні варіанти категорії та мовні репрезентанти персональної семантики організовано за польовим принципом. Градувану за смисловими опозиціями категорію персональності може бути представлено як систему опозиційних мікрополів, де різнорівневі мовні засоби

згруповано навколо еталонного репрезентанта інваріантного значення. У структурі категорії персональності виокремлюють субкатегорії першої, другої і третьої особи, які є взаємозумовленими і взаємопротиставленими. Водночас у межах усіх трьох субкатегорій наявні інші змістові опозиції, зокрема означеність/неозначеність, агенсивність/деагенсивність, яким відповідають різновиди персональної семантики, що репрезентуються в мові різноманітними структурами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арутюнова Н. Д.** О значимых единицах языка / Н. Д. Арутюнова // Исследования по общей теории грамматики / АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1968. – С. 58–116.
2. **Бондарко А. В.** Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1978. – 175 с.
3. **Бондарко А. В.** Инварианты и прототипы в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики: семантическая инвариантность/вариативность. – СПб.: Наука, 2003. – С. 5–36.
4. **Бондарко А. В.** Категории в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: сб. статей, посвященный юбилею Галины Александровны Золотовой. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 15–21.
5. **Бондарко А. В.** Понятийные категории и языковые семантические функции в грамматике / А. В. Бондарко // Универсалии и типологические исследования. Мещаниновские чтения / АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – С. 54–79.
6. **Всеволодова М. В.** Поля, категории и концепты в грамматической системе языка / М. В. Всеволодова // Вопросы языкознания. – 2009. – № 3. – С. 76–99.
7. **Есперсен О.** Философия грамматики / О. Есперсен; пер. с англ. / [общ. ред. и предисловие Б. А. Ильина]. – [2-е изд., стер.] – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 408 с.
8. **Калько М.** Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові: монографія / М. І. Калько. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.

9. **Мещанинов И. И.** Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л.: Наука, 1978. – 387 с.
10. **Мустайоки А.** Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
11. **Охріменко В. І.** Поняття модального когнітивно-семантичного поля / В. І. Охріменко // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 34. – С. 89–97.
12. **Пипер П.** Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика / П. Пипер // Синтакса савременога српског језика. Проста реченица / [у ред. ак. Милке Ивић]. – Београд: Београдска књига; Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005. – С. 575–982.
13. **Слободинська Т. С.** Функціонально-семантична категорія таксису в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / Т. С. Слободинська. – К., 2012. – 35 с.
14. **Худяков А. А.** Категория персональности/имперсональности: опыт когнитивного анализа [Електронний ресурс] / А. А. Худяков. – Режим доступу: <http://www.professor-hudyakov.ru/>
15. **Худяков А. А.** Понятийные категории как объект лингвистического исследования / А. А. Худяков // Аспекты лингвистических и методологических исследований: сб. науч. трудов. – Архангельск, 1999. – С. 3–13.
16. **Ampel-Rudolf M.** Kategoria rodzaju gramatycznego i semantyczna kategoria istotności poznawczej (żywołności) / M. Ampel-Rudolf // *Linguistica Copernicana*. – 2009. – № 2 (2). – S. 209–221.

Надійшла до редколегії 29.10.2013

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 003.083:[811.161.2'276.6:656.6]

А. М. Варинська, Н. М. Корнодудова

ФУНКЦІОНУВАННЯ АБРЕВІАТУР У МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано особливості функціонування аббревіатур у морській термінології та з'ясовано, що використання аббревіатур у складених морських термінах спрощує пояснення, подаючи термінологічне значення наочно й компактно. Систематизовано деякі види аббревіатур.

Ключові слова: морська термінологія, аббревіатура, складений морський термін.

В статье проанализированы особенности функционирования аббревиатур в морской терминологии и выяснено, что использование аббревиатур в составных морских терминах упрощает объяснение, представляя терминологическое значение визуально и компактно. Систематизированы некоторые виды аббревиатур.

Ключевые слова: морская терминология, аббревиатура, составной морской термин.

In the article data analysis features of functions of abbreviations in the maritime terminology. It is found out that usage of abbreviations in the complicate maritime terms simplifies explanations explaining terminology meaning visually and compactly. It is systematized some kinds of abbreviations.

Keywords: maritime terminology, abbreviation, complicate maritime term.

Починаючи з 60-х років минулого століття, спостерігається тенденція до продукування аббревіатур, зовні схожих на звичні слова, поширені в науковій мові, де їх уживають як терміни.

Абревіація – це «спосіб утворення похідних слів (аббревіатур) шляхом складання скорочених частин твірних основ» [7, с. 219].

Мета статті – систематизувати різні види аббревіатур та з'ясувати їх роль у функціонуванні складених морських термінів.

Дослідження аббревіації в морській термінології є особливо

© Варинська А. М., Корнодудова Н. М., 2013

актуальним, бо існує «низка різнопланових проблем щодо розуміння й вживання аббревіатур у сучасній українській мові» [9].

Абревіаційний спосіб творення слів привертає увагу дослідників і розглядається як у загальних наукових працях, так і в окремих розвідках.

На думку І. П. Ющука, процес аббревіації «полягає в складанні по-різному усічених основ. Утворені таким способом слова називаються складноскороченими (аббревіатурами)» [15, с. 282]. Лінгвіст Л. М. Бойченко вирізняє «аббревіатури-ергоніми, складноскорочені слова із семантикою особи, аббревіатури технічної сфери номінації, аббревіатури-антропоніми, топоніми, аббревіатури штучних матеріалів» [2, с. 76]. Професор А. А. Бурячок, досліджуючи склад і структуру аббревіатур, виокремлює ініціальні, складові та комбіновані види аббревіатур [12, с. 168]. Розглядає сучасні українські аббревіатури, їхню морфологічну характеристику Р. Б. Микульчик, а також з'ясовує словотвір відаббревіатурних похідних [9]. Лінгвіст Л. Малевич доводить, що коли «термінологічні словосполучення можуть втрачати одну чи кілька словесних позицій, їх замінюють аббревіатурами» [8, с. 36] тощо.

У нашій статті спираємося на матеріали досліджень В. П. Даниленко [5], М. С. Зарицького [6], а також на класифікаційні дані практикуму з української мови [7].

Матеріалом для дослідження стали 236 термінів-аббревіатур, дібраних із навчальної і наукової літератури, словника морської термінології та Державних стандартів України [1; 3; 4; 10; 11; 13; 14; 16]. На цьому ґрунті вирізняємо:

1. Ініціальну аббревіацію, що «поділяється на ініціально-буквенну та ініціально-звукову» [7, с. 219].

Ініціально-буквенну аббревіацію в морській термінології репрезентовано скороченням назв:

– навчальних та наукових закладів, організацій і центрів: *Одеська національна морська академія – ОНМА; Одеський національний морський університет – ОНМУ; Морський інститут України – МІУ; Міжнародний інститут океану – МІО; Центр виживання в екстремальних умовах на морі – ЦПВЕУ;*

– нормативних документів: *МОПНВ, КТР, КТМ, ТУ, ТТУ;*

– міжнародних комітетів: *Міжнародний комітет морського радіозв'язку – МКМР; Комітет з безпеки на морі – КБМ;*

- різних категорій вантажів: *великогабаритні вантажі – ВГВ; великовагові вантажі – ВВ;*
- різноманітних видів речовин: *ALLUMINA, COOPER MATTE, DOLOMITE;*
- умов складання договорів морської торгівлі: *FCA, CPT, CFR, CSF;*
- глобальних систем: *Глобальна система виявлення тих, які потерпають, і з безпеки мореплавання – ГМДСС; Глобальна система спостережень за кліматом – GOOS; Глобальна система спостережень за океаном – ГССО;*
- програм досліджень: *Міжнародна програма геосферно-біосферних досліджень – IGBP; Спільна програма дослідження океанічних потоків – JGOFS; Всесвітня програма кліматичних досліджень – WCR;*
- міжнародних комісій: *Міжнародна океанографічна комісія – МОК;*
- міжнародних об'єднань: *Міжнародне об'єднання профспілок працівників транспорту, портів та рибного промислу – МОПТ;*
- міжнародних палат: *Міжнародна палата із судноплавства – МПС;*
- міжнародних асоціацій: *Міжнародна асоціація маячних служб – МАМС;*
- міжнародних організацій: *Міжнародна організація морського супутникового зв'язку – ІНМАРСАТ; Міжнародна морська організація – ІМО;*
- конвенцій (у складі яких складноскорочені слова утворено від іншомовних запозичень): *Міжнародна Конвенція щодо запобігання забрудненню із суден, 1973/78 (International Convention for Prevention Pollution from Ships) – МАРПОЛ, 19 73/78; Міжнародна морська організація (International Maritime Organization) – ІМО; Юридичний комітет (LEG) – ЮРКОМ; Комітет для захисту морського середовища (Marine Environment Protection Committee, МЕРС) – КЗМС;*
- систем (керування, пошуку, регулювання, зв'язку, радіонавігації): *Автоматизована система керування – АСК; Автоматизована інформаційно-пошукова система – АПС; Автоматизована система регулювання – АСР; Автоматична ідентифікаційна система – АІС; Електронна картографічна навігаційно-інформаційна*

система – ЕКНІС; Астрономічна навігаційна система – АНС; Система аварійно-попереджувальної сигналізації та зв'язку – САПСЗ; інтегрована цифрова система зв'язку – ІЦСЗ; радіонавігаційна система – РНС;

– пристроїв та приладів: відеоконтрольний пристрій – ВКП; електронно-променевий прилад – ЕПП; контрольно-вимірювальний прилад – КВП; прийомоіндикатор радіонавігаційної системи – прийомоіндикатор РНС; двоканальний візуальний радіопеленгатор – ДВРП; електронно-променева трубка – ЕЛТ; гвинт фіксованого кроку – ГФК;

– сигналів: мінімально-розрізняльний сигнал – МРС;

– ліній руху: лінія відносного руху – ЛВР; очікувана лінія відносного руху – ОЛВР;

– режимів ходу судна: передній повний хід – ППХ; передній середній хід – ПСХ; передній малий хід – ПМХ; передній самий малий хід – ПСМХ; задній повний хід – ЗПХ; задній малий хід – ЗМХ;

– станцій: радіометеорологічна станція – РМС; радіолокаційна станція – РЛС; гідрометеорологічна станція – ГМС; лоцманська станція – ЛС; рятувальна станція – РС; гідроакустична станція – ГАС; гідролокаційна станція – ГЛС; контрольно-коригувальна станція диференціального режиму супутникової навігаційної системи – ККС ДР СНС;

– апаратів: навігаційний космічний апарат – НКА;

– рівнів води: повна вода – ПВ; мала вода – МВ;

– постів: пост берегової охорони – ПБО;

– орієнтирів: радіолокаційний орієнтир – РЛО.

Сюди ж відносимо і змішаний вид з елементами ініціальної аббревіації (види кодів, дедвейт):

а) англійською мовою: *International Maritime Dangerous Goods Code – IMDG Code*; *гідролокатор, Сонар* (англ. sonar, аббревіатура від Sound Navigation And Ranging) – засіб звукового виявлення підводних об'єктів за допомогою акустичного випромінювання. У Великобританії до 1948 р. використовувалася назва «асдік» (англ. ASDIC, аббревіатура від Allied Submarine Detection Investigation Committee);

б) англійською й українською мовами: *Selective available – C/A* – код; *дедвейт судна – двт, DW, ДВТ*;

– типів фільтрів: *Finite impulse response filter – FIR-фільтр*;

- різновидів електрообчислювальних машин: *мікроелектрообчислювальна машина – мікро-ЕОМ*;
- кодексів: *Кодекс безпечної практики розміщення і закріплення вантажів – Кодекс РКГ*;
- засобів обладнання: *засоби навігаційного обладнання морів зорові – ЗНО зорові*;
- відстаней: *відстань до об'єкта, виміряна за допомогою РЛС; нахил орбіти НКА до площини екліптики; відстань підіймання СДПП*.

Функціонують також морські терміни-абревіатури, де відбувається комбінування лексем, абревіатур та цифрових компонентів: *прийооміндикатор супутникової навігаційної системи – прийооміндикатор СНС; широтна відстань електронної системи – 25.1 – широтна відстань ЕС – 25.1; турбінне паливо двигуна внутрішнього згоряння – 30 – турбінне паливо ДВЗ – 30* тощо.

Ініціально-звукова абревіація відбувається через складання початкових звуків: *обапол, горбиль, гузек, рим*.

2. Телескопічна (або вставна) абревіація – субморфемний спосіб словотвору: складання початкової частини першого слова та фінальної частини другого слова, наприклад, *рація (радіо + станція), рефулер (рефрижераторний траулер), сеймоскоп (сейсмічний телескоп), океанаріум (океанський акваріум)*.

3. Комбінована абревіація, у випадку якої ініціальний та частковий або частковий і телескопічний різновиди поєднуються: *картооб'єкт (картографічний об'єкт), повітроохолоджувач (охолоджувач повітря), астронавігація (астрономічна навігація), гірогоризонт (гіроскопічний горизонт), автообчислювач (автоматичний обчислювач), гіромагніт (гіроскопічний магніт), тепlopеленгатор (тепловий пеленгатор), гіротахометр (гіроскопічний тахометр)*.

Як бачимо, переважна більшість абревіатур, утворених від ускладнених морських термінів, – англійського походження. І це характерно не лише для українського термінотворення, а й для термінотворення багатьох інших народів, які населяють морські держави. У сучасному світовому судноплаванні на роль комунікативних утвердилися й узвичаїлися саме англійські вислови, а також абревіатури, утворені від ускладнених термінів морської тематики. Опанування ними визнано обов'язковим для всіх учасників судноплавання.

Стосується це і України – однієї із визначних морських держав. Українські моряки, які працюють на судах як національних, так й іноземних компаній, повинні добре опанувати морські терміни та їхні скорочення і вправно та доречно ними послуговуватися.

З огляду на це Міжнародна торговельна палата розробила Міжнародні правила тлумачення торговельних термінів «ІНКО-ТЕРМС», де аббревіатури не лише замінюють складені морські терміни, а й максимально розкривають нюанси певних висловів, що дає змогу уникати застосування різних формулювань для відтворення того самого значення. За приклад можна взяти узвичаєні в усьому світі стандартні аббревіатури:

- *FAS* – Франко уздовж борта судна (... назва порту відвантаження);
- *FOB* – Франко борт (... назва порту відвантаження);
- *CIF* – вартість, страхування і фрахт (... назва порту призначення);
- *CIP* – фрахт/перевезення і страхування оплачені до (... назва місця призначення);
- *DES* – постачання з судна (... назва порту призначення);
- *DEQ* – постачання з пристані (... назва порту призначення).

Отже, для пояснення складених термінів морської термінології часто використовують аббревіацію, форма фіксації якої дає змогу відтворити термінологічне значення навіть дуже складних морських назв, понять і висловів ясно й лаконічно, що ще раз підтверджує цінність таких процесів у сучасній українській літературній мові.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бабак В. П.** Обробка сигналів / В. П. Бабак, В. С. Хандецький, Е. Шрюфер. – К.: Либідь, 1996. – 392 с.
2. **Бойченко Л. М.** Структурно-семантичні типи аббревіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові / Л. М. Бойченко // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 75–80.
3. **Вагущенко Л. Л.** Автоматизовані комплекси судноводіння: підруч. / Л. Л. Вагущенко, А. А. Кошовий. – К.: КВІЦ, 2000. – 292 с.
4. **Васенко Л. А.** Фахова українська мова: підруч. / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

5. **Даниленко В. П.** Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. **Зарицький М. С.** Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник / М. С. Зарицький. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»; ТОВ «Фірма «Періодика», 2004. – 128 с.
7. **Лінгвістичний аналіз: практикум** / [за ред. Г. Р. Передрій]. – К.: Академія, 2005. – 256 с.
8. **Малевич Л.** Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Малевич // Українська термінологія сучасності: зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: Київський нац. економічний ун-т, 2009. – Вип. VIII. – С. 35–38.
9. **Микульчик Р. Б.** Сучасні українські абревіатури: перспективи і стан дослідження / Р. Б. Микульчик // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2005. – № 538. – С. 12–15.
10. **Морська навігація та навігаційне обладнання суден.** Умовні позначення і скорочення: ДСТУ 4386: 2005. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 70 с.
11. **Савчук В. Д.** Технологія перевезення вантажів: підруч. / В. Д. Савчук. – О.: Одеська нац. морська академія, 2008. – 335 с.
12. **Склад і структура термінологічної лексики української мови:** монографія / [відп. ред. А. В. Крижанівська]. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
13. **Словник морської термінології: російсько-український з англійськими відповідниками.** Близько 600 термінів та 15000 словосполучень / Л. М. Торшина, Н. В. Полупанова, Л. В. Павленко та ін.; наук. ред. Н. М. Неровня. – К.: КМ Academia, 2000. – 282 с.
14. **Шемякін О. М.** Міжнародне приватне морське право: підруч. / О. М. Шемякін. – О.: Латстар, 2000. – 272 с.
15. **Ющук І. П.** Українська мова: підруч. / І. П. Ющук. – К.: Либідь, 2008. – 640 с.
16. <http://www.uk.wikipedia.org/>

Надійшла до редколегії 24.10.2013

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СИНОНІМІЇ ТА СЛОВОТВІРНОЇ ВАРІАНТНОСТІ (на матеріалі українського прикметника)

У статті йдеться про словотвірну синонімію та словотвірну варіантність як особливі відношення між похідними словами з огляду на дискусійність цього питання.

Ключові слова: словотвірна синонімія, словотвірна варіантність.

В статье рассматриваются словообразовательная синонимия и словообразовательная вариантность как специфические отношения между производными словами. Вопросы синонимов и вариантов словообразовательной подсистемы, а также их дефиниции и до сегодня остаются дискуссионными в украинской лингвистике.

Ключевые слова: словообразовательная синонимия, словообразовательная вариантность.

This research paper is devoted to derivational synonymy and derivational variation as special relations between words. There are several approaches to the study of derivational synonyms and variants in the Ukrainian linguistics. The definitions of the terms are very polemical point of issue.

Keywords: derivational synonymy, derivational variation.

Явище синонімії характерне для одиниць різних мовних рівнів – лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного. Найгрунтовніше опрацьованими в мовознавчій літературі є синоніми лексичного рівня. Тому насамперед лексичні синоніми мають на увазі тоді, коли вживають термін «синоніми» взагалі.

Дискусійним у сучасній лінгвістиці є питання про синоніми словотвірного рівня. По-перше, у поняття «словотвірна (дериваційна) синонімія» учені вкладають неоднаковий зміст, а по-друге, те саме мовне явище називають по-різному: «словотвірні (дериваційні) синоніми», «словотворчі синоніми», «морфологічні синоніми», «дериваційно-морфологічні варіанти», «словотвірні (дериваційні) варіанти», «дублети», «паралельні похідні (утворення)», «спільнокореневі синоніми» тощо.

Мета цієї статті – висвітлити погляди на словотвірну синонімію та варіантність в українському мовознавстві та обґрунтувати власне розуміння явищ на матеріалі українського прикметника.

У лінгвістичних дискусіях про статус однофункційних (спільнофункційних) афіксів, а також спільнокореневих дериватів із такими афіксами виділяють опозиційні погляди в основному стосовно таких питань: 1. Що є синонімами словотвірного рівня: деривати з однофункційними афіксами чи самі однофункційні афікси? 2. Що забезпечує єдність слова? Чи спільнокореневі деривати з однофункційними афіксами – варіювання в межах одного слова чи різні слова?

Обґрунтовуючи вперше в українському мовознавстві теорію синонімів словотвірного рівня, І. Ковалик причиною словотвірної синонімії назвав однофункційність словотворчих афіксів, синонімність яких виявляється тільки при поєднанні з твірною основою чи з твірним словом. «Суфікси, взяті самі по собі, без уваги на початкові основи, з якими вони з'єднуються, в багатьох випадках ще не є ані синонімічними, ані, тим більше, омонімічними. Ці суфікси набувають ознак синонімії щойно в сполученні з початковими основами чи коренями» [12, с. 57]. Результатом синонімії афіксів є «словотворчі синоніми – ряди іменникових однозначних утворень з однаковою словотворчою основою, але різнозвучними суфіксами» [11, с. 21–22]. Їх І. Ковалик поділяє на два різновиди (тільки на матеріалі іменників): 1) омоосновні (одноосновні), у яких до однакових твірних основ приєднуються різні щодо звукового складу суфікси, «так звані дублети або триблети», наприклад: *синяк* – *синець*; 2) гетероосновні, у яких відмінними є як твірні основи, так і словотворчі суфікси, наприклад: *українець* – *поляк* [12, с. 58].

Питання словотвірної синонімії зацікавили й інших українських дериватологів. На думку Л. Дідківської та Л. Родніної, «словотвірними синонімами вважаються ряди спільнокореневих дериватів, які належать до однієї частини мови й оформлені різнозвучними афіксами з однаковим, спільним словотвірним значенням» [див.: 12, с. 58]. Таке визначення терміна в широкому його розумінні нібито й не розходиться з ученням І. Ковалика про омоосновну словотвірну синонімію. Але автори уточнюють, чого не варто залучати до словотвірних синонімів у вузькому розумінні

терміна: варіантом слова, або лексичним варіантом, є «дериват спільної з цим словом основи, що відрізняється від нього афіксом і має меншу, ніж це слово, частоту або сферу вживання, але ідентичне значення (експресивно-стилістичні моменти розглядаються як елементи основного значення слова). Різносуфіксні деривати спільної основи, які виявляють додаткові значення (співзначення) або відтінки значень при збереженні спільного основного значення, розглядаються як лексичні синоніми» [7, с. 5].

Послідовником І. Ковалика у питанні про омоосновні словотвірні синоніми є В. Грещук, за словами якого «співіснування спільнокореневих дериватів із однаковими словотвірними значеннями, але структурно різнотипними дериваційними формами спричинене асиметрією форми й змісту в словотворі» [5, с. 150], а словотвірні синоніми – це «тотожні чи близькі за значенням спільнокореневі слова з однофункціональними, але різнозвучними формантами» [5, с. 164]. Проте, як уважає автор, важко погодитися з тим, що дериваційними синонімами не можуть бути й афікси: «Синонімія – це тип семантичних відношень мовних одиниць, які повністю або частково збігаються за значеннями. У синонімічних відношеннях можуть перебувати будь-які мовні одиниці, які мають значення... Оскільки в словотворі виділяють різні семантичні одиниці – морфеми, деривати, словотвірні типи, то всі вони можуть бути словотвірними синонімами» [4, с. 4].

Дещо інше поняття вкладають у термін «словотвірна синонімія» К. Городенська [2, с. 11–12] і Т. Івасишина [8, с. 1–20], акцентуючи не на дериватах, а на словотворчих засобах. «Синонімічними є ті суфікси чи префікси, які, поєднуючись із твірними основами тієї самої частиномовної належності, виражають спільне словотвірне значення» [8, с. 16].

Користуючись терміном «словотвірні синоніми», Т. Івасишина чітко відмежувалася від синонімності слів. «Питання словотвірної синонімії, яке вперше обґрунтував І. І. Ковалик, порушувалося переважно із вивченням лексичної синонімії, насамперед, синонімічних відношень між спільнокореневими лексичними одиницями з різними словотворчими афіксами» [8, с. 16]. Авторка ж пропонує розглядати синонімію афіксів абстраговано від конкретних лексем, зважаючи тільки на частиномовну належність похідних, утворених цими суфіксами.

Досліджуючи спільнокореневі деривати з тим самим словотвірним значенням, мовознавці часто послуговуються терміном «словотвірні (дериваційні, словотворчі) варіанти», і в цьому випадку полярними є дві концепції: розуміння компонентів таких пар (рядів) як форм одного слова і як окремих слів. «Чи можна говорити про виникнення нового слова, якщо суфікс, префікс чи постфікс, словотворча роль яких зневиразнюється чи й занепадає або ж збігається з функцією іншого рівнозначного афікса, не вносить в утворений дериват нового значення? Очевидно, ні. Адже поява нового слова повинна супроводжуватись і новим значенням, а не тільки формою», – уважає В. Семиряк [14, с. 10]. Відповідно словотвірною варіантністю дослідниця називає існування «однієї й тієї ж лексеми (словоформи) у двох і більше формальних модифікаціях, що не пов'язані зі зміною значення слова, тобто не порушують його лексико-семантичної єдності» [14, с. 21]. Як приклади подає пари: *співрозмовник – співрозмовець, синяк – синець, вербник – вербняк*. Ці ж погляди поділяє Л. Денисенко – дослідниця словотвірної синонімії й варіантності в нижньонаддніпряньських говорах. Названі явища вона трактує як видозміни «однієї й тієї ж лексеми, які при спільності кореня й лінгвістичного значення мають різну словотвірну будову» [6, с. 79]. У межах однієї лексеми авторка розглядає не лише похідні з різними суфіксами (*пчоляр – пчольник*), а й похідні зі суфіксом і без нього (*ватаг – ватажок*). Синонімним до терміна «словотворчі варіанти» у дослідженнях Л. Денисенко виступає термін «формальні модифікації лексеми».

Прихильники іншої концепції – В. Грещук, Л. Дідківська, Л. Родніна, Н. Клименко, Є. Карпіловська – вважають неможливим збереження тотожності слова без тотожності морфемного складу. «Спільноосновні різноафіксні утворення, в тому числі й ті, які не мають жодних лексико-семантичних відмінностей, не можна вважати варіантами одного слова вже тому, що тотожність слова не може зберігатися, якщо не зберігається тотожність морфем, що утворюють його основу... Суфікси *-ець, -ак, -ій, -иц(я), -уч(а), -ість, -інь, -ств(о), -от(а), -ин(а), -изн(а), -уват-, -ав-, -ісінк-, -и-, -і-, -ува-* і т. д. – словотворчі морфемі, і це треба враховувати, визначаючи їх статус. Вони утворюють різні слова, а не варіюють основу одного й того ж слова» [5, с. 164]. Спільнокореневими

словами, а не варіантами одного слова Н. Клименко, Є. Карпіловська вважають деривати, утворені синонімними суфіксами та суфіксами-дублетами – «факультативними варіантами суфіксальних одиниць» [10, с. 142]. «Дублети повинні «побутувати» тільки у спільнокореневих словах, а самі слова мусять мати спільні лексичні значення». На думку Н. Клименко, суфікси-дублети дуже тісно пов'язані із фонетичними явищами: «...за умови тотожності приголосного голосні варіюють у межах спільного ряду або піднесення (*знах-ар* – *знах-ор* – *знах-ур*; *кам-ен-ячч(я)* – *кам-ен-ючч(я)*; *сніг-ур* – *сніг-ур*; *сук-оват(ий)* – *сук-уват(ий)*); за умови тотожності голосного приголосні варіюють у межах спільного місця або способу творення (*бід-ол-аг(а)* – *бід-ол-ак(а)* – *бід-ол-ах(а)*; *сон-яч-н(ий)* – *сон-яш-н(ий)*; *серд-еч-н(ий)* – *серд-еш-н(ий)*). Доктор філологічних наук Є. Карпіловська пропонує розрізняти суфіксальні одиниці-дублети й синонімні суфіксальні одиниці, які також функціонують у спільнокореневих словах. «Відмінності у формі таких одиниць не вкладаються в межі визначених вище правил, пор.: *бород-ай* – *бород-ань* – *бород-ач*; *біл-уват(ий)* – *біл-яв(ий)*; *пас-ов-ищ(е)* – *пас-ов-иськ(о)* тощо» [10, с. 143].

Отож, у мовознавчій літературі висувається багато різних думок щодо визнання, статусу, класифікації словотвірних синонімів, а також із приводу причин їх появи. Учення про словотвірні синоніми розвивається в таких основних напрямках:

1) уживання терміна «словотвірні синоніми» на позначення дериватів з однофункційними афіксами і трактування їх а) як окремих слів, б) як форм того самого слова;

2) уживання цього терміна на позначення однофункційних афіксів;

3) визнання дворівневого характеру словотвірної синонімії (на рівні афіксів та дериватів).

Кожен ієрархійний рівень мовної системи характеризується своїми специфічними структурними одиницями та особливими системними зв'язками між ними. Явище синонімії пронизує більшість мовних підсистем, але поняття «синоніми» на різних рівнях мови не тотожне.

Оскільки синонімізуватися можуть будь-які двобічні мовні знаки, то синонімія навіть у межах лише словотвірної системи – явище неоднорідне. Адже неоднорідними в плані вираження та

змісту є й самі одиниці дериваційного рівня мови – словотвірні типи (дериватами) та афіксеми. Внутрішнім наповненням словотвірної «одиниці-конструкції» [1] – словотвірного типу – є словотвірне значення («узагальнене значення, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів, виражене за допомогою певної словотвірної форми... Словотвірне значення ґрунтується на основі відношення однотипних похідних слів до відповідних твірних слів» [15, с. 38]). Внутрішню ж форму мінімальної словотвірної одиниці – афікса – становить словотворча функція, яка виявляється при сполученні афікса із твірною основою. Тому, якщо синонімія спільнокореневих дериватів ґрунтується переважно на спільності словотвірного й близькості лексичного значень («словотвірне значення, закладене в системі мови й у мовленні, виявляється через лексичні значення слів з однаковим словотвірним значенням» [15, с. 40]), то суть синонімії афіксів полягає у спільності їхніх функцій (можливості утворити слово з певним словотвірним значенням; виразником дериваційної семантики є *твірна основа + афікс*). Тому синонімія словотворчих засобів і зумовлює синонімію дериватів (наприклад, дериваційна синонімія прикметників *повоєнний – післявоєнний, дочасний – передчасний* пов'язана зі синонімією префіксів *по-* і *після-*, *до-* і *перед-*, а прикметників *взірчатий – взористий, вечірній – вечоровий* – зі синонімією суфіксів *-ат-* і *-ист-*, *-н-* і *-ов-*).

Отже, і словотворчі афікси, і спільнокореневі похідні (мінімальні й максимальні одиниці словотвору на рівні мовлення) можуть бути словотвірними синонімами, тобто в межах системи словотвору синонімія – явище специфічне, двопланове – афіксемне та дериватемне (пор. зі словотвірною омонімією, яка виявляється тільки на рівні афіксів *учитель-* + *-к¹* → *учителька*, *ягод-а* + *-к²* → *ягідка*). «Звичайно ж основну одиницю репрезентують одиниці-конструкції, а не мінімальні одиниці» [1, с. 3]. На словотвірному рівні така максимальна одиниця мовної системи – це словотвірний тип. Саме тому в цьому дослідженні увагу зацентровано не стільки на синонімних афіксах, скільки на дериватах, утворених ними: саме похідне слово є функційним виразником того чи того словотвірного типу – єдності спільного частиномовного статусу твірної основи, спільного форманта і спільного словотвірного значення.

Розкриваючи суть словотвірної синонімії на дериватемному рівні, виходимо з концепції професора І. Ковалика, вираженою моделлю дериваційної синонімною пари *спільна твірна основа + синонімічні суфікси*, обґрунтованою на матеріалі слов'янських іменників. Проте чимало дериваційних синонімних пар (рядів) української мови не відповідає запропонованій моделі. Так, українські прикметникові дериваційні синоніми різних синхронних зрізів – це не лише деривати на зразок *вільховий – вільшаний, п'янкий – п'янливий, блідуватий – блідавий, погідний – погожий, ведмедачий – ведмежий*, які чітко вкладаються в теорію про словотвірні синоніми І. Ковалика. Серед засвідчених прикметникових пар (рядів) виявлено й такі, компоненти яких мотивовані та утворені по-різному: *щербатий – щерблений, чванливий – чваньковитий, правдивий – справжній, терпеливий – терплячий, торохтливий – торохтючий – торохкітливий, скрипучий – скриплячий* та ін. До пар із різномотивованими компонентами належать і прикметники, утворені тим самим способом, за допомогою того самого афікса від слів, що вступають у словотвірні синонімічні відношення: *просвітницький – просвітительський* (від *просвітник – просвітитель*), *довколишній – навколишній* (від *довкола – навколо*). У цьому випадку словотвірна синонімія прикметникових дериватів не безпосередньо пов'язана зі синонімістю морфем (адже словотворчим формантом обох компонентів виступає той самий суфікс), а є успадкованою (відображеною) від мотивувальних іменників і прислівників, утворених афіксами-синонімами.

Отже, термін «словотвірні синоніми» на рівні дериватів вимагає ширшого тлумачення, ніж «ряди... однозначних утворень з однаковою словотворчою основою, але різнозвучними суфіксами» [11, с. 22]. Поєднуючи афіксо- та основоцентричний підходи до вивчення словотвору, пропонуємо таке визначення терміна «словотвірні синоніми»:

1. На рівні мінімальної словотвірної одиниці це **спільнофункційні афікси** (наприклад, **-н-** і **-ськ-**, **-ов-** і **-ан-** у загальновідносних і матеріально-речовинних відносних прикметниках).

2. На рівні основної словотвірної одиниці це **спільнокореневі деривати зі спільним словотвірним та близькими лексичними значеннями**, які утворені а) за допомогою *синонімних словотворчих засобів від спільної мотиваційної бази* (*восковий – воцаний* ← віск) або від *різноструктурних спільнокореневих мотиваційних баз*

(*черепицевий* – *череп'яний* ← черепиця і череп); б) за допомогою того самого афікса від різноструктурних спільнокоренових мотиваційних баз (*азійський* – *азіатський*); в) різними способами словотворення (*безтактний* – *нетактовний*, *тремтливий* – *тремтячий*).

Близьким до словотвірної синонімії явищем є словотвірна варіантність, яку також можна простежити на двох рівнях словотвірної системи – афіксемному і дериватемному.

Морфема як двобічна мовна одиниця «варіюється у плані форми вираження. Морфи і є проявом цього варіювання. Морфема виступає як клас позиційно зумовлених аломорфів, зовнішня несхожість яких порівняно з іншими морфами зумовлена фонемним складом сусідніх морфів, отже, тільки їх позицією в слові» [7; 9, с. 6]. Наприклад, суфікси *-ин-/-ін-*, *-ов-/-ев-*, *-оньк-/-еньк-*, згідно із сучасною словотвірною нормою, переважно сполучаються з іменними твірними основами, залежно від їхнього кінцевого приголосного.

Крім позиційно зумовлених виявів морфеми, існують морфи, «здатні замінити один одного в складі того ж слова чи словоформи. На відміну від аломорфів, для яких визначальним є відношення додаткової дистрибуції, такі варіанти морфеми перебувають у відношенні вільного варіювання» [10, с. 1]. Наприклад, взаємозамінними при поєднанні з прикметниковими основами є варіантні суфікси *-есеньк-/-ісіньк-/-усіньк-*.

Неоднозначним у сучасній дериватології є статус дво- і більше компонентних (складних) афіксів: «...постає питання, чи ці новоутворені похідні суфікси є варіантами, чи, може, цілком окремими самостійними суфіксальними величинами» [13, с. 51]. Ідеться про співвідношення між морфемами на зразок *-ив-/-лив-*, *-н-/-альн-*, *-ичн-/-ічн-*, *-н-/-овн-*, *-ат-/-нат-/-чат-*.

На думку І. Ковалика, безсумнівними суфіксами-варіантами є лише «фонетичні варіанти (за сучасною термінологією аломорфи – І. К.) даного суфікса (суфіксеми), звукові варіації, які зумовлені історико-фонетичними змінами у фонетичній системі даної мови чи групи мов. Наприклад, суфікс *-ець-* в українській мові і в інослов'янських мовах виступає у варіантах *-ец*, *-ц'*, *-ц*, *-ч*, укр. *старець*, *старця*, *старцем*, *старче*» [13, с. 53], а похідні суфікси

стосовно їх джерела є самостійними суфіксальними величинами. «Про їх окремішність свідчить не лише різний морфемний склад, але також у багатьох випадках їх різне словотворче функціонування та різний ареал деривативного застосування як у відношенні до словотворчих розрядів іменникових утворень, так і у відношенні до лексико-граматичного характеру словотворчих основ, з якими поєднується простий і похідний від нього суфікси» [13, с. 52]. Професор А. Грищенко такі вторинні суфіксальні величини називає по-різному: «модифікаційний варіант», «позиційний варіант», «позиційно пов'язаний варіантний відповідник», «гібридна суфіксальна морфема» [3, с. 131, 147, 148, 151, 154], зокрема: «Суфікс *-овн-* виступає єдино можливим позиційно пов'язаним варіантним відповідником основної словотворчої морфемі *-н-*» [3, с. 148]; «як варіанти суфікса *-ат-* виступають похідні морфемі *-нат-*, *-чат-*» [3, с. 151]; «продуктивнішим порівняно з абстрагованим суфіксом *-ив-* виявився його позиційний варіант *-лив-*, який задовольняв зокрема фонетичні умови сполучуваності з дієслівними твірними основами, поширеними вокальними суфіксами» [3, с. 154].

Оскільки вторинні афікси – це результат перерозкладу на стику питомої чи запозиченої твірної основи і того словотворчого суфікса, що став базою для нового форманта, то такі складні суфіксальні одиниці («гібридні суфіксальні морфемі», «позиційно пов'язані варіантні відповідники», «модифікаційні варіанти» [3]) розглядатимемо серед словотвірних варіантів афіксального рівня.

Отже, словотвірними варіантами афіксального рівня виступають а) *позиційні варіанти морфемі (аломорфи)*, б) *вільні варіанти словотворчих засобів*, в) *прості й похідні від них складні форманти, що утворюють деривати зі спільною (близькою) семантикою*.

Відповідно словотвірними варіантами дериватемного рівня є а) *спільнокореневі похідні, утворені суфіксами – варіантами трьох згаданих типів (аломорфами: хвильовий – хвилевий; вільними варіантами (дрібнісінький – дрібнюсінький); складними варіантами (екзистенційний – екзистенціальний – екзистенціональний)*, б) *спільнокореневі похідні, у яких той самий морф*

поєднується з варіантними твірними основами (усіченою і неусіченою: *дифузійний* – *дифузний*).

Обов'язковою умовою словотвірної варіантної пари є спільна лексична й словотвірна семантика її компонентів на одному синхронному зрізі, оскільки за моделлю *спільна твірна основа + варіантні суфікси* нерідко можуть утворюватися й слова-пароніми. Пор.: *трансцендентний* – *трансцендентальний* (словотворчі суфікси-варіанти *-н-* й *-альн-*) – словотвірні варіанти, але *музичний* – *музикальний* (словотворчі суфікси-варіанти *-н-* й *-альн-*) – пароніми.

Тільки двобічний, семантико-словотвірний та формально-структурний підхід до аналізу прикметників уможливорює виявлення словотвірних синонімічних і варіантних пар у різних часових площинах.

У перспективі всі зафіксовані пари варто проаналізувати і з погляду сучасної мовної норми, щоб відмежувати збагачення мови від її засмічення, а також сформулювати практичні рекомендації щодо нормативного слововживання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вихованець І. Р.** Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. **Городенська К. Г.** Словотвірна синонімія / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми українського словотвору: матеріали III наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – С. 11–12.
3. **Грищенко А. П.** Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1978. – 206 с.
4. **Грещук В. В.** Відгук офіційного опонента про дисертацію Вербовської І. Т. «Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників української мови», подану до захисту на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / В. В. Грещук. – Львів, 2001. – 5 с. [рукопис].
5. **Грещук В.** Український відприкметниковий словотвір / В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
6. **Денисенко Л. П.** Фонетичні і словотворчі варіанти слова в говірках Нижньої Наддніпряни: дис. ... канд. філол. наук / Л. П. Денисенко. – Запоріжжя, 1994. – 248 с.

7. **Дідківська Л. П.** Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. – К.: Наук. думка, 1982. – 171 с.
8. **Івасишина Т. А.** Синонімія словотворчих афіксів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Т. А. Івасишина. – К., 1999. – 20 с.
9. **Клименко Н. Ф.** Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К.: Київський нац. ун-т, 1998. – 182 с.
10. **Клименко Н. Ф.** Словотвірна морфеміка сучасної української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 161 с.
11. **Ковалик І. І.** Питання словотворчої синонімії і омонімії в сфері іменників слов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов'янознавства: матеріали I Славістичної конференції. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту, 1962. – С. 5–25.
12. **Ковалик І. І.** Синонімія і омонімія в межах словотворення / І. І. Ковалик // Доповіді та повідомлення Львівського держ. ун-ту. – 1957. – Вип. 7. – Ч. I. – С. 57–59.
13. **Ковалик І. І.** Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту, 1964. – 93 с.
14. **Семиряк В. Д.** Словообразовательные варианты в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. філол. наук / В. Д. Семиряк. – Х., 1973. – 25 с.
15. **Словотвір** сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха – К.: Наук. думка, 1979. – 405 с.

Надійшла до редколегії 02.11.2013

КОМПОНЕНТ РАД- В АРХАЇЧНІЙ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано архаїчні ойконіми, в основах яких засвідчено спільнослов'янський компонент -рад-, виокремлений із імен-комполітів. Найбільше твірних основ із коренем -рад- зафіксовано в географічних назвах на *-jь-, *-inь, *ovь/-evь, *-itji. Виявлено, що ойконіми на *-ьskь, *-ьn із компонентом -рад- в основному вторинні.

Ключові слова: архаїчна ойконімія, твірна основа, композит, відкомполіт.

Проанализированы архаические ойконимы, в основах которых репрезентировано общеславянский компонент -рад-, который выделен из имен-комполітов. Наибольшее количество производных основ с корнем -рад- зафиксировано в географических названиях на *-jь-, *-inь, *ovь/-evь, *-itji. Установлено, что ойконимы на *-ьskь, *-ьn с компонентом -рад- в основном вторичные.

Ключевые слова: архаическая ойконимия, производная основа, композит, откомполіт.

The article presents the analysis of the archaic place names the stems of which contain All-Slavonic component -рад- singled out from composite names. The majority of the derivation stems with the root -рад- has been found in geographical names ending in *-jь-, *-inь, *ovь/-evь, *-itji. It has been revealed that place names ending in *-ьskь, *-ьn and having the component -рад- are generally of the secondary formation.

Keywords: archaic place name, derivation stem, composite name, decomposite.

Твірна основа географічної назви є одним із важливих показників «віку» оніма. Архаїчні ойконіми формувалися на основі апелятивів та пропріа, які мають відповідники у слов'янських мовах, крім того вагомим аргументом на користь раритетності назви поселення є її тип та географічні координати самого об'єкта. Відновлюючи мотиваційну базу ойконіма, ми визначаємо структуру та семантику лексеми, яка стала твірною основою географічної назви. Залежно від того, якого типу назва, можемо передбачити, чи це апелятив, чи антропонім, відповідно зробити висновки щодо архаїчності ойконіма. Як відомо, найдавнішими є ті назви географічних об'єктів, в основі яких були апелятиви, однак окремі із загальних назв трансформувалися в антропоніми. У слов'янському світі такі власні назви людей були дуже популярними, деякі входили до складу комполітів, унаслідок чого важко розмежувати відапелятиви та відкомполіти: у процесі розвитку онімної системи

всі вони переплелися, а це ще раз свідчить про їх архаїку. Ойконімія України репрезентує об'ємну загальнослов'янську антропонімію. Вітчизняні мовознавці І. Желєзняк, П. Чучка, М. Худаш, Р. Керста, М. Демчук, Р. Осташ та ін. активно досліджували давні слов'янські композити, до складу яких входив компонент -рад-. Розглянемо функціонування цього кореня в архаїчних типах ойконімів України.

Корінь -рад- як компонент слов'янського двочленного антропоніма зреалізувався в архаїчній ойконімії різних типів.

Ойконіми на *-jь- належать до одного з найдавніших слов'янських посесивних типів, їхній розвиток пов'язаний із функціонуванням антропонімів-композитів, які були відомі всім слов'янам. Приватна власність спричинила активізацію формування ойконімів на *-jь-. Сьогодні засвідчено невелику кількість такого типу географічних назв, у яких виділяємо атропонімні композити, однак відсоток твірних основ із кореневим -рад- значний. Засвідчено ойконіми, у яких збережено повні імена-композити: **Радогощ Велика** (*Радогощъ-Большая, Радогосча, Radohoszcza, Радогощъ, Радогощ Великий, Radohoszcze*); Хм.; Ізяславський, М'якотівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 989; 1911, СпВолГ, 332; 1619, Арх., VI, I, 418; XVI–XVII ст., ŽDz, XX, 175; 1542, II пол. XVI – I пол. XVII ст., ООстр, 36; 1518, AS, III, 173; 1396, AGZ, X, 2. **Радогощ Мала** (*Радогощъ-Малая, Радогосча, Radohoszcza, Радогощъ, Radohoszcze*); Хм.; Ізяславський, М'якотівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1015; 1911, СпВолГ, 332; 1619, Арх., VI, I, 418; XVI–XVII ст., ŽDz, XX, 175; 1542, II пол. XVI – I пол. XVII ст., ООстр, 36; 1518, AS, III, 173; 1396, AGZ, X, 2. **Радогоща** (*Радогощъ*); Жт.; Лугинський, Будо-Літківська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 952; 1911, СпВолГ, 332; XVI–XVIII ст., Арх, VII, III, 506 < о.н. *Радогост (пор., Radohost, Radhost (Sv, 83);

Радомишль (*Радомышль, Радомысль, Radomyśl, Radomyszli*); Вл.; Луцький, Радомишльська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1039; 1767, Арх, I, III, 17; 1766, Арх, I, II, 279; 1765, Арх, V, II, 1, 65; 1662, Арх, VII, III, 164; 1631, Арх, VI, I, 976; 1570, ŽDz, XIX, 12, 50, 93; 1545, Пам., IV, 2, 70, 164. **Радомишль** (*Радомысль, Радомышль, Radomyszli, Radomyśl*); Жт.; Радомишльський; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1383; 1911, СпВолГ, 332; 1789, Арх, III, V, 742; 1765, Арх, V, II, 1, 61; 1722, Арх, III, III, 25–28; 1688, Арх, III, I, 214; 1682, Арх, I, X, 357, 358; 1677, 1679, Арх, VII, III, 234; 1652, Арх, I, IV, 8, 248, 335, 642; 1650, Арх, III, IV, 414; 1631, ВУР I, 105; 1628, Арх, VII, I, 391; к.XVI–п.XVII ст., ŽDz, XXII, 135, 174, 176;

1595, *ŽDz*, XXI, 9, 59, 89, 138; 1593, *Арх*, I, I, 386 < о.н. *Радомисл(ь) (пор., *Radomysl* (Sv, 83);

Радьславль; двір у Києві; 1425, 1161; ЕСЛГНПР, 114 < о.н. *Радслав, Радослав (пор., *Radslav, Radislav* (Sv, 83);

Радобыль; Володимир; 1583, *Арх*, VIII, III, 353 < о.н. *Радобил (пор., **Radobyl* (Sv, 72);

Radoniež (Радоніж), (сучасна назва Радощин); Вл.; Ковельський; 1578, *ŽDz*, XIX, 75 < о.н. *Радоніг (пор., *Radoněg* (Sv, 83);

Radohowla; Луцьк, Волинь; 1583, *ŽDz*, XIX, 91 < о.н. **Radohow*. Такої власної назви в доступних нам джерелах не вдалося виявити, однак форма, зокрема епентетичне -л-, свідчить про те, що таке ім'я існувало, а ойконім утворився за допомогою посесивного форманта *-jь;

Радовель (Радовіль, *Radowla, Радовль, Radowl*); Жт.; Олевський, Радовельська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1281; 1888, Теод., I, 424; 1862, Теод., I, 425–434; 1694, *Арх*, III, II, 288; XVI–XVIII ст., *Арх*, VII, III, 401; к.XVI–п.XVII ст., *ŽDz*, XXII, 581, 590, 652; XVI–XVII ст., *ŽDz*, XX, 179; XVI ст., Клеп., 227.

Радовель (Радовіль, *Radowla, Радовль, Radowl*); Жт.; Олевський, Радовельська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1281; 1888, Теод., I, 424; 1862, Теод., I, 425–434; 1694, *Арх*, III, II, 288; XVI–XVIII ст., *Арх*, VII, III, 401; к.XVI–п.XVII ст., *ŽDz*, XXII, 581, 590, 652; XVI–XVII ст., *ŽDz*, XX, 179; XVI ст., Клеп., 227.

Радовель, х. до с. Небель; Рв.; Зарічнлянський; 1946, УкрАТП, 786 < о.н. *Радовель. Такої особової назви в доступних нам джерелах не виявлено, однак обидва компоненти композита відомі в слов'янській антропонімії (пор., *Velebor, Wielimir* (Sv, 91). Унікальність цього антропоніма в тому, що компонент -вель- стоїть у постпозиції щодо іншого, чого не засвічено в слов'янському антропоніміконі (Sv, 91; Mal, 122);

Радоставъ; Житомир; XVI, Клеп., 249 < о.н. *Радоставъ, другий компонент складеного імені споріднений зі слов'янським *Sta* – «státi» (Sv, 86). Фінальні -въ, можливо, пов'язані з активним невідмінюваним нечленним дієприкметником минулого часу на -ль, який з часом із закономірною зміною л у в функціонує тепер у значенні минулого часу. Епентетичне -л- не з'явилося, очевидно, або через те, що *-jь приєднувався ще тоді, коли не відбулася зміна суфіксального -л- у -в-, або ж аналогічно до *Переяслав, Борислав*;

Нераж (Неражъ); Жт.; Черняхівський, Жадьківська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1329; 1917, СпКГ, 1198;

1627, ЕД УАТУ < о.н. *Нерад* < *He* + *Rad* (пор., *Nerad* (*Sv*, 83)). Цей ойконім засвідчив власну назву структурного типу «*indeclinabile* + *poten*», яка в українській антропонімії не є поширеною. Власні назви з компонентом **ne* за своїм походженням різні, тому кожний онім вимагає ретельного аналізу. Вважаємо, що особова назва *Нерад* є композитом (про це детальніше [2]).

Імена-композити поступово втрачали свою цілісність, унаслідок чого з'явилися їхні скорочені форми і відкомпозити, ускладнені афіксами. Такі особові назви також виявлено серед твірних основ ойконімів на *-*jь*: **Радча**; *Жт.*; *Народицький*, *Радчанська сільрада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1930**, ЕД УАТУ. **Радча** (*Radcza*, *Radcze*); *I-Фр.*; *Тисменицький*, *Радчанська сільрада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, *УкрАТП*, 545; **1893**, *SORG*, 556; **1819–1820**, *ЙФМ*, 255; **1785–1788**, *ЙФМ*, 255; **1600**, *LWR*, 26; **XVII–XVIII ст.**, *Скочиляс*, 143, 219, 220. **Радча Нова**; *Жт.*; *Народицький*, *Радчанська сільрада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, *УкрАТП*, 1104. **Радча Стара**; *Жт.*; *Народицький*, *Радчанська сільрада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, *УкрАТП*, 1105 < о.н. **Радець* (пор., *Радецький* (*Редько II*, 877));

Раделич (*Radlicza*); *Меденичі-Дрогобич*; **1934**, *ПШ*, 84; **1443**, *AGZ*, XII, 107, 168, 431 < о.н. **Раделик*, **Радлець*, **Раделиця* (пор., *Радилицький* (*Ред II*, 877), *Радик*, *Радило* (*Чучка*, 476));

Радич (*Raducz*; *Радич*); *Лв.*; *Турківський*, *Ільницька сільрада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, *УкрАТП*, 1074; **1934**, *ПШ*, 130; **1785–1788**, *ЙФМ*, 254; **1578**, *ŽDz*, XVIII, I, 47; **сер. XVI ст.**, *Ж*, I, 249; **1456**, ЕД УАТУ < о.н. **Радик* (пор., *Радик* (*Фаріон*, 270), **Радець*, **Радиця*);

Радуль (*Radul*); *Чрг.*; *Ріпкинський*, *Радульська селищна рада*; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, *УкрАТП*, 746; **1628**, *ŽDz*, XX, 71 < о.н. **Радул* (пор., (*Чучка*, 476));

Радомле (*Radomla*); *Олевськ – Овруч*; **1778**, *Арх*, V, II, 1, 295; **1604**, *ŽDz*, XXI, 464; **1581**, *ŽDz*, XX, 43; **Радомля**; *См.*; *Тростянецький*; **1946**, *УкрАТП*, 2041; **Радомль** (*Радомъ*); *Кременець*; **1583**, *Арх*, VIII, III, 357; **1545**, *Пам.*, IV, 2, 202, 210; **1488**, *РИБ*, XXVII, 224; **XV ст.**, *Арх*, VIII, IV, 193; **Радомль**, *х. до с. Білашів*; *Вл.*; *Ковельський*; **1946**, *УкрАТП*, 810; **1911**, *СпВолГ*, 332 < о.н. **Радом* < о.н. **Radomyśl*, *Radomil*, *Radomir* тощо (*Sv*, 83; *Чучка* 2011, 297).

Слов'янська ономастика репрезентує велику кількість зібраних та описаних географічних назв на *-*jь*, однак це кількісно невеликий тип в українському ойконіміконі. Головна причина перегрупування сил у посесивній ойконімії полягає в тому, що географічні назви на *-*інъ*, **овъ*/-*евъ*, витіснивши давніший тип *-*jь*,

у пам'ятках більш повно зафіксовані, добре збереглися і до сьогодні. Однак щодо твірних основ, то композитів чи відкомполітичних особових назв у них не так багато, це пояснюється перш за все тим, що пік актуальності цих імен уже минув, коли активно почали функціонувати ойконіми на *-інъ, *овъ/-евъ. Зафіксовано лише один ойконім, твірна основа якого по'язана з повним композитом, до якого входить корінь -рад-: **Радсудовъ**; Чрг., *Редьковская волость*; 1877, ТСОЧГ, 28 < о.н. *Радсуд (пор., *Bolesúd, Slavosúd* (Sv, 87).

Більшість твірних основ ойконімів на *-інъ, *овъ/-евъ містять відкомполіти:

Радвине (колишня назва Баглаївка); Чрг.; Щорський, *Низківська сільрада*; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1664 < о.н. *Радва – таке ім'я в доступних нам джерелах не виявлено, однак, цілком імовірно, що ця власна назва утворилася за аналогією до слов'янських імен на зразок *Добрава, Красава* (Чучка 2011, 427) або ж скорочена відкомполітна особова назва: **Радослава** (Чучка 2011, 427) > *Радва;

Радзиминъ, фільв.; *Острозький*; 1911, СпВолГ, 330 < о.н. *Радим* – усічений варіант слов'янського двоосновного імені *Радимир* (Чучка 2011, 295);

Радошин (*Радошинъ, Ратошинъ, Radoszyn, Radoszin*); Вл.; *Ковельський, Радошинська сільрада*; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 161; 1911, СпВолГ, 332; 1903, Теод., V, 515; 1791, *Арх*, VI, II, 400; 1768, *Арх*, VI, I, пр. 570; 1765, *Арх*, V, II, 1, 70; 1672, *Арх*, II, II, 323, 326; 1662, *Арх*, VII, III, 159; 1577, *ŽDz*, XIX, 75; 1570, *ŽDz*, XIX, 6; 1569, *Арх*, II, I, 7; 1565, *Арх*, VIII, III, 103; 1562, *Арх*, VI, I, 38; 1545, *Пам.*, IV, 2, 80, 84, 106; 1541, *AS*, IV, 281. **Радошинъ**, к.; *Ковельський*; 1911, СпВолГ, 332 < о. н. *Радоха* (пор., *Пальоха, Галоха* (Редько, 148) або *Радош(а)* (Чучка 2011, 298);

Радулин (*Радулинъ, Радилінъ*); Жт.; *Баранівський, Радулинська сільрада*; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 204; 1911, СпВолГ, 332; 1888, Теод., I, 192; 1776, ЕД УАТУ < о.н. *Радула* (Чучка 2011, 298);

Радшин; Тр., «...королівські села Радшин та Здутин Львівського повіту Руської землі»; 1424, КПД, № 78 < о.н. *Радша* \\ *Радеха* (Чучка 2011, 294);

Радевичеве; Дн.; *Широківський, Андріївська сільрада*; 2011, ЕД УАТУ < о.н. *Радевич* (ред., II, 877);

Радехів (*Радзеховъ, Radziechow*); Вл.; *Любомльський, Радехівська сільрада*; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 1262; 1911, СпВолГ,

330; **1564**, *ŹDz*, XVIII, I, 189, 236, 247. **Радехів** (*Radziechów*, Радзиховь); Лв.; Радехівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, УкрАТП, 1952; **1893**, *SORG*, 244; **1845**, КБССГ, 114; **1826–1849**, СелРУ, X, 747; **1819–1820**, ЙФМ, 254; **1785–1788**, ЙФМ, 254; **1598**, *Арх*, XVIII, III, 477. **Радихів**, х.; Київська округа; **1926**, СПКО, 55. **Радихово**, х.; Київська округа; **1926**, СПКО, 57 < о. н. Радех(а) (Чучка 2011, 294);

Радивилів (*Радзивилловь*, *Радзівіллів*, *Радзивиловь*); Рв.; Радивилівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1911**, СпВолГ, 330; **1898**, ПКВГ IV, 4; **1893**, Теод., III, 165; **1880**, РРУ, 217; **1867**, ПКЕГ, 335; **1826–1849**, СелРУ, X-921; **1789**, *Арх*, III, V, 57; **1564**, Теод., III, 165 < о. н. Радивило < о. н. Рад + ив + ил(о);

Радигжеве (*Радигжів*, *Радыжсевь*, *Radyszew*); Рв.; Володимирецький, Хинопська сільрада; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, УкрАТП, 329; **1911**, СпВолГ, 332; **1577**, *ŹDz*, XIX, 45, 89 < о. н. Радига (пор., Малига, Ярига (Редько, 127);

Радиловь (двір в давн. Києві); **1169**, ЕСЛГНПР, 114 < о. н. Радило (Чучка, 476);

Радичів; Чрг.; Коропський, Радичівська сільрада; **2011**, ЕД УАТУ; **1736**, ЕД УАТУ < о. н. Радич (Чучка, 476);

Радів (*Радовь*); Рв.; Млинівський, Кораблищенська сільрада; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, УкрАТП, 1276; **1911**, СпВолГ, 332; **1778**, *Арх*, V, II, 1, 360; **1683–1684**, *Арх*, IV, I, 16, 48; **1649**, *Арх*, III, IV, 228. **Радів**; Др., Миколаївський; **1946**, УкрАТП, 426. **Радів-Село**; Рв., Млинівський; **1946**, УкрАТП, 1277. **Радове** (колишня назва Радовель – 1561, Радове – з 1988); Рв.; Заріченський, Кухченська сільрада; **2011**, ЕД УАТУ < о. н. Рад (Чучка 2011, 293–294);

Радостовь, с., Київська земля; **1471** (ССУМІІ, 286). **Радостовь**, с.; Ковельський; **1911**, СпВолГ, 332 < о. н. Радость (Чучка 2011, 295);

Радошовь; Ратно – Волинь; **1536**, *Арх*. Сб., 69 < о. н. Радох (пор., Радуха (Чучка 2011, 298);

Радченків (*Радченковь*) х.; Пл., Комшинянський; **1946**, УкрАТП, 1492; **1904**, СпПолтГ, 124; **1779–1781**, ОНСН, 69. **Радченковы**, х-ри; Кобеляцький у.; **1904**, СпПолтГ, 332. **Радченкове** (*Радченковь*); Пл.; Миргородський, Черевківська сільрада; **2011**, ЕД УАТУ; **1904**, СпПолтГ, 742 < о. н. Радченко (ред., II, 877);

Радчовь; Луцьк – Волинь; **1787**, *Арх*, V, II, 1, 522 < о. н. Радче(а) (Чучка 2011, 299);

Радьків (*Радьковь*); См., Лебединський; **1946**, УкрАТП, 879; **1904**, СпПолтГ, 50. **Радьковь**, х.; Хорольський у.; **1904**, СпПолтГ, 1338. **Радькове** (*Радьків*); Хрк.; Вовчанський, Гонтарівська сільрада;

2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 2404; 1640, ЕД УАТУ < о.н. Радько (Чучка 2011, 299).

Серед ойконімів на *-itji не зафіксовано жодного ойконіма, який у своїй основі мав би повне композитне ім'я з компонентом -рад-. Цього типу географічні назви містять відкомполітивні твірні основи, у яких корінь -рад- в основному ускладнений суфіксами. Специфіка цих ойконімів полягає в тому, що вони утворювалися від омонімічного апелятивного плуратива, який був проміжним етапом між антропонімом та ойконімом.

Раделичі (*Radelicz, Radelicze*); Льв.; Миколаївський, Раделицька сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 2001, ІСОУ, 245; 1946, УкрАТП, 398; 1765, ЦДІАЛ, 201, 4-б, 313/27; 1656, AGZ, X, 274; 1589, *ŽDz*, XVIII, I, 35 < апелятивний плуратив раделичі < о.н. Радело\Радило < о.н. Рад + ил(о) (пор., Чучка 2011, 295);

Раденичі (Радиничі, Радыничи, *Radynice, Radynucze, Radnicze, Radimicze*); Льв.; Мостиський, Раденицька сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, УкрАТП, 356; 1934, ПШ, 89; 1855, ПШ, 33; 1819–1820, ЙФМ, 254; 1785–1788, ЙФМ, 254; 1716, ЦДІАЛ, XIII, I, 1075/1770; 1630, ЦДІАЛ, XIII, I, 1072/448; 1515, *ŽDz*, XVIII, I, 125; 1441, AGZ, XIII, 107; 1569, 1391, MRPS, V, II, № 10121. **Radynnice**; Поділля – Бар; 1664, AGZ, XXI, 396; **Радиничі** (*Radniczi*); Руське воєвод.; 1565, АДГВК, 900 < апелятивний плуратив раденичі\радиничі < Рад + ин(ен) + ич(i) (пор., Чучка 2011, 295);

Радиловичі (*Radłowice Górne, Radyłowiczi, Радловичі, Radłowice, Radyłowice, Radyłowucze, Radilowicze, Radulowicze, Radyłowucze, Radyłowice*), з 1939 – Ралівка; Самбір; 1939, ЕД УАТУ; 1893, SORG, 484; 1855, ПШ, 77; 1819–1820, ЙФМ, 255; 1785–1788, ЙФМ, 255; 1761, ЦДІАЛ, 201, 4-б, 148/37; 1669, AGZ, XXI, 527; 1503, AGZ, XVIII, 455; 1471, AGZ, XVII, 50; 1464, AGZ, XV, 433; 1397, AGZ, IX, 7; 1375, ЗНТШ, LXII, 4 < апелятивний плуратив радиловичі < Радило (пор., Борило, Бурчило, Держило, Журило (Редько, 131) < Рад + ил(о) + ов + ич(i) (пор., Чучка 2011, 295);

Радичі; Жт.; Володарсько-Волинський, Радицька сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1911, СпВолГ, 330. **Радичі**; Жт.; Смільчинський, Варварівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 2001, ІСОУ, 245; 1946, УкрАТП, 671; 1911, СпВолГ, 330. **Радичі** (Радыяч, *Raducz, Raducze*); Турка; 1867, ПШ, 40; 1767, AGZ, XXIII, 538; 1652, ЦДІАЛ, XIII, I, 1060/645; 1629, ЦДІАЛ, XIII, I, 1072/361; 1589, *ŽDz*, XVIII, I, 26 < апелятивний плуратив радичі < Рад + ич(i) (пор., Чучка 2011, 293–294);

Radkowiec; Сатанів; 1765, 1766, ЛДМУМ, Бібл. 617/351010, 264 зв. < апелятивний плюратив радковичі < Радко (пор., Стойко, Чуйко, Храпко (Редько, 142) < Рад +к(о) +ов +ич(і) (пор., Чучка 2011, 295–296);

Радовичи, х.; Володимирволинський; 1911, СпВолГ, 332. **Радовичи**, х.; Володимирволинський; 1911, СпВолГ, 332. **Радовичі**, х. до с. Білин; Вл.; Оваднівський; 2001, ІСОУ, 242; 1946, УкрАТП, 1375. **Радовичі** (Радовичи, Radowicze, Radowicześ, Radowickiej); Вл.; Турійський, Туличівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 2001, ІСОУ, 242; 1946, УкрАТП, 2167; 1911, СпВолГ, 332; к.ХVIII–п. ХІХ ст., ГОВГ, 27–28; 1765, Арх, V, II, 1, 98; 1662, Арх, VII, III, 159; 1545, Пам., IV, 2, 26; 1531, AS, II, 374. **Радовичі** (Радовичи, Radowicze, Родовичи); Вл.; Іваничівський, Радовичівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 2001, ІСОУ, 242; 1946, УкрАТП, 502; 1911, СпВолГ, 332; поч. ХІХ ст., ГОВГ, 32–33; 1790, Арх, V, II, 2, 651; 1678, Арх, VII, III, 194; 1570, Арх, VI, I, 80, 81, 85; 1519 (1579), Арх, VIII, IV, 347; 1444, ЕД УАТУ < апелятивний плюратив радовичі < Рад + ов + ич(і);

Radochonycze (Radochonicze); Доброміль; 1502, AGZ, XVIII, 553; 1436, AGZ, XIII, 5 < апелятивний плюратив радохоничі < Рад + ох(а) (пор., Пальоха, Васильоха, Кремпоха (Редько, 148) + он(ь) (пор., Бистронь, Яронь (Редько, 147) + ич(і).

Суфікс *-ьп широко представлений у відносних прикметниках, це простежується від найдавніших часів і до сучасного етапу. В ойконімах на *-ьп цей формант приєднувався до основ іменників великого семантичного спектру. В українській ойконімії представлено значний пласт географічних назв із цим формантом, однак серед ойконімних архаїзмів їх небагато, їх поява здебільшого належать до пізньої доби. Це простежується й на ойконімах, в основах яких маємо корінь -рад-. Зафіксовано лише дві географічні назви ХVII ст.: **Radno**; Овруч; 1683, Арх, VII, I, 488. **Radna**; Поділля – Брацлав; 1602, ŹDz, XXI, 441 < апелятивний прикметник радний(-а, -о). Значно більше ойконімів на *-ьп із кореневим -рад- засвідчено у ХХ–ХХІ ст.: **Радісне**; Дн.; Покровський, Андріївська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1932, ЕД УАТУ. **Радісне**; Жт.; Чуднівський, Іванопільська селищна рада; 2011, ЕДУАТУ. **Радісне**; Зп.; Михайлівський, Плодородненська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1946, УкрАТП, 562. **Радісне**; Кр.; Новоукраїнський, Рівнянська сільрада; 2011, ЕД УАТУ. **Радісне** (колишня назва Петрівка); Лг.; Краснодонський, Білоскелюватська сільрада; 2011,

ЕДУАТУ; 1966, ЕДУАТУ. *Радісне*; Крм.; Білогірський, Земляничненська сільрада; 2011, ЕД УАТУ. *Радісне*; Од.; Іванівський, Радісненська селищна рада; 2011, ЕД УАТУ; 1975, ЕД УАТУ; *Радісне*; Хм.; Красилівський район, Щиборівська сільська рада; 2011, ЕД УАТУ; 1966, ЕД УАТУ. Усі ці ойконіми – продукт новітньої доби, творилися вони формально від апелятивних прикметників, переважна більшість із них – це перейменовані поселення.

Багато спільного з ойконімами на *-ьп мають географічні назви на *-ьскъ. Ця спорідненість зумовлена тим, що вказані два типи назв первинно пов'язані з відносними прикметниками. Як і прикметники на *-ьп, так і з суфіксом *-ьскъ в основному творилися від іменників. У пам'ятках давньоруської мови XI–XII ст. суфікс *-ьскъ охоплює всі можливі різновиди основ іменників, що свідчить про архаїчність цього суфікса, що глибоко вкоренився в мові [1, с. 50]. Ойконіми на *-ьскъ творилися від онімів різного типу:

– ойконімів: *Radomyskoie*; Луцьк; 1552, *Арх*, VII, I, 180. *Радомысльській-Лѣсной*, дворъ; Луцький; 1911, *СпВолГ*, 332. *Радомысльскія-Озеране*, фільв.; Луцький; 1911, *СпВолГ*, 332 < *Радомишль* (Вл.; Луцький р-н). *Радинська Буда*; Кв., Кагановицький; 1946, *УкрАТП*, 769; 1926, *СПКО*, 56. *Radińska Słoboda*; Чорнобиль; 1683, *Арх*, VII, I, 491 < *Радин* (?). *Радецька Болярка*; Жт.; Червоноармійський, Кошелівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, *УкрАТП*, 261. *Радецьке Будище* (*Радецкое Будыще*); Жт.; Червоноармійський, Кошелівська сільрада; 2011, ЕД УАТУ; 1946, *УкрАТП*, 245; 1911, *СпВолГ*, 330. *Радицкая-Марьяновка*, к.; Житомирський; 1911, *СпВолГ*, 330 < *Радча* (Жт.; Народицький р-н);
– антропонімів: *Радзевскаго*; Херсонський у.; 1917, *СпХерсГ*, 119 < *Радзевський*. *Радковскіе*, х-ри; Прилуцький пов.; 1799–1801, *ОЛУ*, 157. *Радковской*; Пирятинський пов.; 1787, *ОКН*, 269 < *Радковський* (ред., II, 878). *Радозельская-Рудня*, д.; Овруцький; 1911, *СпВолГ*, 332 < *Радозельський*.

Корінь -рад-, виокремлений із твірних основ ойконімів на *-ьскъ, безпосереднього відношення до формування цих географічних назв не має, адже всі вони вторинні, утворилися на мотиваційній базі вже готових онімів, де й був закладений компонент -рад-.

Спільнослов'янський корінь -рад- репрезентовано в архаїчних типах ойконімів України. Залежно від типу географічної назви компонент -рад- входив до твірної основи і як онім, і як апелятив. Посесивні ойконіми на *-ь-, *-інь, *овь/-евъ за своєю суттю пов'язані з антропонімами, тому їх твірні основи містять компонент -рад-,

який є частиною загальнослов'янських імен-комполітів. Опосередковано пов'язані з двоосновними онімами географічні назви на *-itji: між антропонімом, до якого входив корінь -рад-, та ойконімом був проміжний етап – апелятивний плуратив. Щодо географічних назв на *-ьскъ, *-ьп з компонентом -рад-, то вони в основному вторинні, що зумовлено суттю цих двох типів ойконімів – на початковому етапі формування вони були відносними прикметниками.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- АДГВК** – Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Львів, 2004.
- Арх** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859–1914.
- Арх. Сб.** – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемых при управлении Виленского учебного округа. – Вильно, 1867. – Т. I.
- ВУР** – Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: в 3 т. – М., 1954. – Т. I: 1620–1647 гг. – 586 с.; Т. II. 1648–1651 гг. – 560 с.; Т. III. 1651–1654 гг. – 646 с.
- ГОВГ** – Генеральное описание Волынской губернии. Карта Волынской губернии двенадцати поветов. (Поч. XIX ст.). Фотокопія № 1721–IV // Наукова бібліотека Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка.
- ЕД УАТУ** – Електронний довідник. Україна. Адміністративно-територіальний устрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gska2.rada.gov.ua/>
- ЕСЛГНПР** – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [відп. ред. О. С. Стрижак]. – К., 1985.
- Ж** – Жерела до історії України-Руси: в 7 т. – Львів, 1895–1903.
- ЗНТШ** – Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка.
- ІСОУ** – Бучко Д. Інверсійний словник ойконімів України / Д. Бучко. – Люблін, 2001.
- ЙФМ** – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики: покажчик населених пунктів. – К., 1965.
- КБССГ** – Класова боротьба селянства Східної Галичини 1772–1849. – К., 1974.

- Клеп.** – Клепатский П. Г. Очерки из истории Киевской земли. Литовский период / П. Г. Клепатский. – О., 1912. – Т. I.
- КПД** – Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799. – К., 1972.
- ЛМУМ Бібл.** – Львівський музей українського мистецтва. Фонд рукописів і стародрукованих книг. № 200416, 350812, 350905, 490505.
- ОКН** – Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. / [за ред. П. С. Соханя]. – К., 1989.
- ОЛУ** – Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К., 1997.
- ОНСН** – Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / [ред. П. Федоренко; Археографічна Комісія ВУАН]. – К., 1931.
- ООстр** – Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. Серія: історичні джерела. – Острог, 2004. – Т. I. [упоряд. В. Атаманенко; ред. Л. Винар].
- Пам.** – Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов: в 4 т. – К., 1849–1859.
- ПКВГ** – Памятная книжка Волынской Губернии на 1898 годъ. Издание Волынского Губернского Статистического комитета. Отдѣлы I–IV. – Житомир, 1898.
- ПКЕГ** – Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 годъ. – Екатеринославъ, 1867. – Ч. II.
- ПШ** – Schematismus... diaeceseos Premisliensis pro anno Domini 1856. – Premisliae, 1856; Схиматисм... епархии перемыской на год... 1868. – Перемишль, 1867; Шематизм... злучених епархій перемиської, самбірської і сяноцької на рік... 1934. – Перемишль, 1934.
- Ред.** – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. / Ю. Редько. – Львів, 2007.
- Редько** – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966.
- РИБ** – Русская историческая библиотека. Литовская метрика. – Пб., 1903. – Т. XX; СПб., 1910. – Т. XXVII; Пг., 1915. – Т. XXXIII.

- СелРУ** – Селянський рух на Україні. 1826–1849 рр.: зб. док. і матеріалів / упоряд. Баран В. П., Боряк Г. В., Бутич М. І. та ін. – К., 1985.
- РРУ** – Робітний рух на Україні (1861–1884 рр.). – К., 1986.
- СШ** – Шематизм ... єпархії Станіславівської на рік ... 1931. – Станіславів, 1931. – Річник ХХХІV. – 194 с.
- СпВолГ** – Списокъ населенныхъ мѣстъ Волынской губерніи. Издание Волынскаго Губернскаго Статистическаго Комитета. – Житомиръ, 1911.
- СпКГ** – Списокъ населенныхъ мѣстъ Кіевской губерніи. Издание Кіевскаго Губернскаго Статистическаго Комитета. – Кіевъ, 1900.
- СПКО** – Список поселень Київської округи. – К., 1926.
- СпПолтГ** – Списокъ населенныхъ мість Полтавской губерніи (по обществамъ и на земляхъ сельскихъ сословій) за 1900 годъ. – Полтава, 1904. – 1456 с.+ 92 с. + карта.
- СпХерсГ** – Списокъ населенныхъ мість Херсонской губерніи (по даннымъ Всероссійской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Александрія, 1917.
- Теод.** – Теодорович Н. М. Волынь в описании городов, местечек и сел...: в 3 т. / Н. М. Теодорович. – Почаев, 1888–1893.
- ТСОЧГ** – Труды статистическаго отдѣлення при Черниговской губернской земской управѣ. – Чернигов, 1877. – Вып. I.
- УкрАТП** – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1947.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. – К., 1977–1978. – Т. 1–2.
- ЦДІАЛ** – Центральний державний історичний архів України у Львові.
- Фаріон** – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ століть (з етимологічним словником) / І. Фаріон. – Львів, 2001.
- Чучка** – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005.
- Чучка 2011** – Павло Чучка. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник. – Ужгород, 2011.

- AGZ** – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. – т. I–XXV.
- AS** – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887–1910. – т. I–VI.
- LWR** – Lustracja Województwa ruskiego 1661–1665. Ziemia Przemyska I Sanocka. – Warszawa, 1970. – Cz. I; Ziemia Halicka I Chelmska. – Warszawa, 1876. – Cz. III.
- Mal.** – Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych / M. Malec. – Wrocław etc., 1971.
- MRPS** – Matricularum Regni Poloniae summaria...: т. I–V. – Warszawa, 1905–1961.
- SORG** – Special-Orts-Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1890. – Wien, 1893.
- Sv** – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha, 1964.
- ŽDz** – Źródła dziejowe: т. V–VIII. – Warszawa, 1877–1894.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Зверковская Н. П.** Суффиксальное словообразование русских прилагательных XI–XVII вв. / Н. П. Зверковская. – М.: Наука, 1986. – 111 с.
2. **Купчинська З. О.** Nomen negativum як твірна основа архаїчного ойконіма (назви з компонентом не-) / З. О. Купчинська // Студії з ономастики та етимології. 2009; відп. ред. В. П. Шульгач. – К.: Довіра, 2009. – С. 76–87.

Надійшла до редколегії 31.10.2013

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті інтерпретовано поняття «термін» та «економічний термін», з'ясовано фактори, що відіграють важливу роль у термінотворенні, проаналізовано структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології.

Ключові слова: термін, економічний термін, термінотворення.

В статье интерпретированы понятия «термин», «экономический термин», выявлены факторы, играющие важную роль в терминообразовании, проанализировано структурно-семантические особенности современной экономической терминологии.

Ключевые слова: термин, экономический термин, терминообразование.

The article is devoted to the problem of interpretation of notions «term», «economic term», factors that play an important role in terms creation, and the analysis of structural and semantic peculiarities of modern Ukrainian terminology.

Keywords: term, economic term, terms creation.

На сучасному етапі термінологічна лексика відіграє важливу роль у комунікативному процесі, оскільки є джерелом отримання інформації, засобом засвоєння наукових знань, рушійною силою науково-технічного прогресу.

Актуальність теми дослідження обумовлено відсутністю в сучасному мовознавстві єдиного погляду на поняття «термін», «економічний термін», потребою уточнення та доповнення лінгвістичних характеристик терміна, узагальнення структурно-семантичних особливостей сучасної економічної термінології.

Метою статті є узагальнення понять «термін» та «економічний термін», дослідження шляхів термінотворення та виявлення ступеня впливу запозичень на сучасну українську термінологію, аналіз деяких структурних та семантичних особливостей економічної терміносистеми.

Загальна мета визначає такі завдання:

- проаналізувати визначення поняття «термін»;
- сформулювати власне визначення поняття;
- проаналізувати та узагальнити сучасні мовознавчі тенденції стосовно основних характеристик терміна, його природи, сутності та шляхів творення;

- дослідити суть поняття «економічний термін» та сформулювати власне визначення;
- розробити класифікацію економічної термінології;
- проаналізувати етимологію запозичених економічних термінів та виявити ступінь впливу запозичень на формування української економічної термінології.

Об'єктом дослідження є сучасна економічна лексика.

Ознаки термінів та особливості термінотворення розглянуто у працях українських та російських мовознавців (О. О. Реформатського, О. С. Ахманової, В. П. Даниленка, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Л. О. Симоненко, О. О. Селіванової та ін.).

Термін у перекладі з латинської – *межа, кордон*. Це поняття почало формуватися ще в античні часи, а в середньовіччі вже тлумачилося як «визначення», «позначення».

Українські вчені Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк дослідили генезу цього поняття і вважають, що українська лінгвістика завдячує поширенню назви «термін» Г. Кониському, який у XVIII столітті створив своєрідну теорію терміна: визначив його подвійну природу та охарактеризував властивості.

Початок XX століття вніс неоднозначність у визначення «термін»: зарубіжні мовознавці, з одного боку, порівнювали його з математичними знаками та символами, з іншого – із загальноповживаними словами та жаргонізмами. В українських теоретичних розробках того часу «термін» визначають як слово з певним змістом та фіксованим значенням, а також формулюють його основні ознаки.

У сучасному мовознавстві «термін» подають як «слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо» [1, с. 306]. Професор О. О. Реформатський трактував термін як спеціальне слово, обмежене своїм призначенням та яке прагне до однозначності як точне вираження понять і назв речей [7, с. 61]. Український дослідник Є. В. Кротевич вважає, що термін виражає чітко окреслене поняття з будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва та відрізняється від звичайного слова чи словосполучення точністю семантичних меж [4, с. 194]. Учений Б. М. Головін стверджує, що термін – це спеціальне слово чи словосполучення, яке виражає і формує професійні поняття і вживається в процесі пізнання та засвоєння наукових професійно-технічних

об'єктів та відношень між ними [2, с. 5]. Професор О. О. Селіванова кваліфікує термін як слово чи сполуку на позначення поняття спеціальної сфери спілкування в конкретній галузі знань та наголошує на динамічному розгляді терміна як функціонального, текстового явища, яке матеріалізується в дискурсі і становить «вербалізований концепт, що надає термінологічним дослідженням когнітивного спрямування» [8, с. 666]. Термін, на її думку, повинен відзначатися системністю, наявністю класифікаційної дефініції, стислістю, відповідністю позначуваному поняттю, однозначністю, конвенційністю, високою інформативністю. Отже, усі науковці наголошують на специфічності термінів, їх однозначності та на співвідношенні з поняттями певної галузі знань. Поняття ж мають мовне вираження і не можуть існувати без нього. Таким чином, можна говорити про подвійну природу терміна: з одного боку він називає поняття, з іншого – забезпечує зв'язок між ним та логосом.

Професор О. В. Суперанська вважає, що термін має триєдину основу – предметне знання, логічне осмислення й мовне вираження та наголошує на принциповій відмінності терміна від загальної лексики [9, с. 17].

Узагальнивши різні погляди на природу терміна, можна виділити такі його властивості: 1) однозначність, 2) точність семантичних меж, 3) стилістична нейтральність, 4) чітке тлумачення, 5) співвідношення з поняттями певної галузі знань, 6) системність, 7) відсутність зв'язку з контекстом, 8) відсутність синонімів (у межах певної терміносистеми). Остання особливість видається сумнівною, оскільки через швидкий розвиток лексичного складу мови неможливо уникнути синонімії. Багато вчених розглядає синонімію як властивість терміносистеми на етапі її становлення. Але дослідження доводять, що синонімія властива різним термінологічним системам на будь-яких етапах її розвитку. Так, О. Мартиняк вважає, що синонімні та варіантні терміни й боротьба між ними за місце в науковій термінології є показником її постійного розвитку. Синонімія, незважаючи на те, що більшість дослідників вважає її негативним явищем, притаманна будь-якій термінологічній системі. Вона виявляється на словотвірному, синтаксичному й навіть стилістичному рівнях. Тому синоніми в термінології не лише доречні, а й необхідні для: 1) наукового означення поняття

й тлумачення терміна, 2) найточнішого висловлення думки, 3) уникнення повторів того самого слова чи словосполучення. Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти її синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це складова літературної лексики. Через те варто вести мову про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, а й як про потрібну ознаку термінології та мови взагалі [5, с. 103].

На думку О. В. Суперанської, Н. О. Подольської, Н. В. Васильєвої, термін існує автономно та не є складовою загальноновживаної мови [9, с. 18]. Погоджуємося з їхнім твердженням, що терміни – це особливі слова, які вимагають особливого підходу при вивченні, проте вважаємо, що недоцільно їх відмежовувати від загальноновживаної лексики, адже серед термінів багато слів, що побутують як у складі термінологічної, так і в складі загальноновживаної лексики, наприклад, *основа, закінчення* – граматичні терміни та, водночас, загальноновживані слова; *гра, увага, пам'ять* – елемент терміносистеми психологічної науки і загальноновживаної лексики.

Отже, вважаємо, що терміни – це слова або словосполучення з особливими функціями, що виражають поняття певних галузей знань, вступають у системні відношення з іншими одиницями мови, забезпечують зв'язок між поняттям та логосом, характеризуються однозначністю в межах терміносистеми та стилістичною нейтральністю, уживані як у спеціальному термінологічному значенні, так і в складі загальноновживаної лексики, що відповідають нормам мови та утворюють особливу систему – термінологічну.

Автори «Словника лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич вважають, що терміни творяться так: 1) через зміну значення (метафоричне переосмислення) слів загального вжитку, 2) утворенням похідних на базі словникового складу мови, 3) введенням запозичених слів [4, с. 195]. Одним із шляхів термінотворення, за О. О. Реформатським, є по-перше, запозичення інтернаціонального терміна, по-друге, переклад іншомовного усталеного професійного терміна. Також, на думку відомого вченого, терміни творяться шляхом термінологічної специфікації загальноновживаних слів, шляхом словотворення та шляхом запозичення з термінології інших галузей. Українські вчені Д. І. Ганич, І. С. Олійник стверджують, що велика кількість термінів належить до іншомовної, інтернаціональної лексики. Запозичення

в системі термінотворення є найпростішим та найефективнішим способом, використовуваним для дефініції того чи іншого поняття. Проте терміни активно творяться шляхом перенесення назви існуючого поняття на спеціальне за подібністю ознаки, функції та шляхом творення термінів-словосполучень [1, с. 307].

Наслідуючи теорію О. О. Реформатського про те, що термін має дві сторони – логос та лексис, О. В. Суперанська, Н. О. Подольська, Н. В. Васильєва вважають, що терміни утворюються за допомогою комплексу логосних та лексисних факторів. Поява нового терміна визначається обома факторами: необхідність у тому чи тому терміні мотивується сферою логоса, а його його конкретний вигляд перебуває в царині лексиса. Роль логоса та лексиса змінюється залежно від шляхів творення термінів, серед яких О. В. Суперанська відзначає 1) термінологізацію та транстермінологізацію (перенесення загальноживаного слова до термінологічної системи та, відповідно, перенесення готового терміна з однієї дисципліни до іншої з його повним або частковим переосмисленням), 2) термінологічну деривацію, 3) зовнішні запозичення. Останні характеризуються 1) письмовим шляхом проникнення, оскільки обмін науково-технічною інформацією здійснюється за допомогою публікацій, 2) свідомим впливом на процеси запозичень, що пов'язано з можливістю формування терміносистем [9, с. 15–17].

Професор О. О. Селіванова, аналізуючи шляхи творення термінів, указує на семантичну деривацію, запозичення, калькування, абрєвіацію, аналогію та креацію як на основні способи побудови нових термінів [8, с. 667].

Підсумовуючи вищезазначене, сформулюємо основні шляхи творення термінів: 1) зміна значення загальноживаного слова, 2) словотвір, 3) іншомовні запозичення.

На сучасному етапі ведеться систематична та цілеспрямована робота в галузі термінологічних систем, проте окремі термінології ще не достатньо досліджені мовознавцями. Це стосується й економічної термінології.

Економічна терміносистема пройшла довгий шлях розвитку. Українська економічна терміносистема почала формуватися ще в період Київської Русі, коли розвиток торгівлі та ремесел спричинив появу нових понять та слів. Економічні терміни формувалися на основі старослов'янських коренів *-да-*, *-куп-* та ін., наприклад, *купити*, *продати*, *купець*.

Упродовж XIV–XV століть триває інтенсивний розвиток торгівлі та покращується економічне становище країни. Основою творення економічних термінів слугують слова, успадковані з давньоукраїнської мови та їхні похідні: *торговля, должникъ, приходъ, доходъ*. У цей період активізуються міжнародні контакти, тому з'являються терміни, запозичені з романо-германських мов через посередництво старопольської та старочеської мов: *гендель, ринок, бровар, сума*.

Нові торгово-економічні відносини XVI–XVIII століть спричиняють активні запозичення з російської мови, а у XIX столітті економічна термінологія твориться на основі різних ресурсів та запозичень.

На початку XX століття українську мову активно поповнюють запозичення з німецької мови: *капітал, контракт, борг*. Це пояснюють появою перекладів Івана Франка та Лесі Українки праць провідних німецьких економістів. Також функціонують власне українські терміни: *ввіз, вивіз, купування, багатство*.

На сучасному етапі англійська мова через свій міжнародний статус, деякі культурологічні чинники та панівне становище англійської мовної цивілізації стала основним джерелом економічної термінології.

У мовознавстві поки що не існує єдиного визначення суті економічного терміна.

Наприклад, Г. В. Чорновол, аналізуючи спільні та відмінні риси терміна та загальноживаного слова, терміна та словосполучення, формулює таке визначення поняття *економічний термін* – «слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства» [10, с. 4]. Оскільки запозичення – один із шляхів творення економічних термінів, учений об'єднує їх в групи: 1) терміни з повним структурним збігом та 2) терміни, що частково змінюють компоненти та оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта.

Дослідниця Н. Пілецька характеризує економічну термінологію як багатогранну та повноцінну складову сучасної літературної мови, що взаємодіє із загальноживаною лексикою, виражає систему економічних понять, призначену забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики, що ієрархічно структурована на підсистеми й групи термінів.

Рівень розвитку економічної термінології залежить від накопиченого нацією досвіду економічного врегулювання суспільних відносин [6, с. 176].

Проаналізуємо структурно-семантичні особливості сучасної української економічної термінології на матеріалі «Економічного енциклопедичного словника» за редакцією С. В. Мочерного [3].

За функціональною ознакою простежуються 3 групи термінів:

– *загальнонаукові*, якими послуговуються в усіх галузях знань. Вони позначають гносеологічну універсальність, а також нові поняття та категорії, що виникли внаслідок інформатизації науки і суспільства та інтеграційних процесів у різних галузях знань, наприклад, *метод, методика, методологія, аналіз, синтез, об'єкт, суб'єкт*;

– *міжнаукові*, пов'язані з інтеграційними процесами розвитку сучасної науки й появою міждисциплінарних комплексів. Це назви базових понять, спільних для певного комплексу наук або для більшості наук, які належать до цього комплексу, наприклад, *генотип, геополітика, тендерна рівність, лібералізм, база даних, ліцензія, індекс, показник, крива*;

– *вужькоспеціальні*, специфічні для певної галузі знань, наприклад, *акцепт, акція, аваль, ажіо, дисконт, кредит, лізинг, офшор*.

У науковій літературі економічної тематики функціонують однослівні терміни, які поділяють на прості (*бюджет, бартер, імпорт, кредит, актив, аванс, вексель*) та терміни-композиції. Останні утворено шляхом поєднання основ (*ціноутворення*) та через словоскладання (*бланк-ваучер, борт-брокер, форс-мажор, бізнес-план*). Однокомпонентні терміни найчастіше виражені іменниками чоловічого, рідше – жіночого та середнього роду, дієсловами, прикметниками та прислівниками.

Аналіз терміносистеми сучасної економічної науки показує, що тут переважають багатоконпонентні терміни. За нашими підрахунками, терміни-словосполучення становлять близько 70 % термінологічної лексики словника [3]. Багатоконпонентні терміни творяться морфолого-синтаксичним способом та характеризуються узгодженістю між словами: *абсолютна додаткова вартість, валова продукція, розподіл ризику, розміщення продуктивних сил*.

Серед економічної термінології виділено назви:

– **підсистем економічної науки**: менеджмент, маркетинг, мікроекономіка, макроекономіка, фінанси та кредит, бухгалтерський облік, цінні папери;

– **осіб, які займаються економічною діяльністю**: аджастер, андеррайтер, брокер, букмекер, маклер, скелтер, трасат, трейдер;

– **математично-економічних показників**: мультиплікатор, крива попиту/пропозиції, лаг, бюджетний індекс, індекс вартості життя, параметр, ефективність нагромадження;

– **організацій, асоціацій, установ**: Біржа робочої сили, Азійський банк розвитку, Асоціація українських банків, Банк міжнародних розрахунків, Фондова біржа, Світова організація торгівлі, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Міжнародний валютний фонд;

– **економічних процесів**: безробіття, валоризація, верифікація, біржова інтервенція, глобалізація, моносонія, інтенсифікація, інтернаціоналізація;

– **фінансових документів**: авізо, авіста, адендум, банківська трата, баланс, бізнес-план, варант, ваучер, облігація;

– **політик, систем, концепцій, течій**: аграрна політика, біополітика, біоекономіка, воєнний комунізм, гедонізм, геополітика, неолібералізм, неоінституціоналізм, кейнсіанство, меркантилізм, макроекономічна політика;

– **наукових методів та напрямів**: біхевіоризм, боульваризм;

– **галузей промисловості**: бавовництво, агрономія;

– **економічних теорій та законів**: закон великих чисел, закон привласнення, закон розвитку економічної організації, теорія граничної корисності, теорія економічної рівноваги, теорія еліти;

– **понять, пов'язаних із грошима, валютними операціями, валютними організаціями та назви грошових одиниць**: валюта векселя, валюта кредиту, монетний паритет, валютна ліквідність, валютна система, гривня, гелер, ескудо;

– **економічних понять, у яких відображене прізвище автора, розробника, дослідника**: бюджет Геллера, матриця Мескона-Хедоутрі, план Маршалла, крива Філіпса, індекс Герфіндаля, закони Госсена, парадокс Фельдштейна-Хоріоки;

– **персоналії**: Анахрасій, Алле Моріс, Баран Пол, Беверідж Вільям, Вельфас Леон, Бачинський Юліан, Навроцький Володимир, Оверстон Семюел, Ойкен Вальтер, Фуллартон Джон.

Аналіз економічної лексики дозволяє зробити висновок, що економічній термінології властиві явища **полісемії** (бюлетень. 1. Термінове коротке повідомлення в пресі про якусь важливу подію. 2. Періодичне чи неперіодичне видання інформаційного характеру. 3. Біржовий огляд цін на товари, цінні папери тощо, 4. Лікарняний листок непрацездатності); **антонімії** (вальвація – девальвація, активи ліквідні – активи неліквідні, дебет – кредит); **синонімії** (менеджмент – управління); **метафоризації** («білі комірці», «мертвий борг», «вовки – вівці», «гладкий кіт», «яма»).

Досліджуючи етимологію економічних термінів, ми прийшли до висновку, що економічна термінологія зазнала значного впливу інших мов та містить найменшу кількість власне українських слів, а латинські запозичення складають найчисленнішу групу запозичень: *акція, дивіденд, економія*. Іншу групу запозичень становлять слова, що походять із французької мови: *гарант, ажур, аваль*. Із французької мови через посередництво польської, російської мов було запозичено: *асортимент, банкрут, актив*; із латинської через російську, французьку, німецьку, італійську: *комерція, інфляція, контракт, дотація*; із німецької – *гештальт, тешефт, борг*; з італійської – *авіста, інкасатор*. Функціонує також група запозичень із грецької та іспанської мов.

На сучасному етапі англійська мова виступає своєрідним «донором» економічної термінології. Тут функціонують як власне англійські запозичення (*овердрафт, таймшит, бізнес*), так і слова, які прийшли в українську з латинської за посередництва англійської мови (*комерція, інфляція*).

Отже, терміни становлять повноцінну частину загального складу мови, тому недоцільно відмежовувати їх від загальноживаної лексики. Термін має подвійну природу, що зумовлює його стабільність та варіативність, а також певні характеристики. На всіх етапах творення термінів їм властива синонімія. Терміни творяться шляхом зміни значення загальноживаного слова, словотворення та зовнішнього запозичення.

Українська економічна термінологія – складне та неоднорідне утворення, яке має системний характер, та призначене забезпечувати

специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики. На жаль, українська економічна термінологія – система, що містить найменшу кількість власне українських термінів, у ній переважають терміни, запозичені з інших мов.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. **Головин Б. Н.** Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. **Економічний** енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006.
4. **Кротевич Є. В.** Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. – 235 с.
5. **Мартиняк О.** Явище синонімії у термінологічній лексиці / О. Мартиняк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 100–103.
6. **Пілецька Н.** Українська термінологія як об'єкт дослідження / Н. Пілецька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 175–182.
7. **Реформатский А. А.** Введение в языковедение / [под ред. В. В. Виноградова]. – М.: АспектПресс, 1996. – 536 с.
8. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. **Суперанская А. В.** Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
10. **Чорновол Г. В.** Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2013

СТРУКТУРНІ Й МОРФОЛОГІЧНІ ТИПИ СЛІВ-РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Досліджено реченнєву структуру синтаксично нечленованих речень, проаналізовано формальну організацію та семантику слів-речень як одного із типів синтаксично нечленованих речень.

Ключові слова: синтаксично нечленоване речення, слова-речення, еквіваленти речень, формально-граматичне речення, структурний компонент.

Исследована предложенческая структура синтаксически нечлененных предложений, а также проанализирована формальная организация и семантика слов-предложений как одного из типов синтаксически нечлененных предложений.

Ключевые слова: синтаксически нечлененное предложение, слова-предложения, эквиваленты предложений, формально-грамматическое предложение, структурный компонент.

In the article it is explored the sentence structure of syntactically undivided sentences. In addition it is analyzed formal organization and semantics of word-sentences as one of the types of syntactically undivided sentences.

Keywords: syntactically undivided sentence, word-sentences, equivalentents of the sentences, formally grammatical sentence, structural component.

В україністиці синтаксично нечленовані речення презентовані переважно словами-реченнями, а вивчення цього типу реченнєвих утворень обмежене аналізом їхньої формально-синтаксичної організації. Зокрема, відзначено умовність уживання щодо них поняття «синтаксична структура», оскільки в ній немає підстав виділити ні семантико-синтаксичного компонента, ні формально-синтаксичного члена речення.

Мета статті – проаналізувати формальну організацію і значеннєві параметри стверджувальних і заперечних слів-речень як одного із типів синтаксично нечленованих речень. Об'єктом дослідження є синтаксично нечленовані речення, а предметом виступають структурні та семантичні параметри слів-речень як одного із типів синтаксично нечленованих речень.

Словам-реченням властива істотна категорійна ознака нечленованих речень – *синтаксична нечленованість*. Для них не характерний поділ на головні та другорядні члени речення через

відсутність синтаксичних зв'язків і відношень між компонентами у складі та неможливість виділення суб'єкта і предиката дії. Внутрішня синтаксична нечленованість зумовлена морфологічною своєрідністю таких синтаксичних побудов: її виразниками є слова, що не мають власної повноцінної семантики – такої, яка притаманна повнозначним морфологічним знакам.

У лінгвістиці по-різному трактували морфологічний статус слів-речень. Чітко не визначив морфологічну належність слів *так* і *ні* О. О. Шахматов. Стверджувальне *так* він зараховував спочатку до вигуків, однак потім висловив сумнів у цьому: «Навряд чи *так* – вигук: це прислівник» [8, с. 508], а заперечну лексему *ні* вважав прислівником, що виражає відоме уявлення. Професор В. В. Виноградов також розглядав слова *так* і *ні* серед вигуків. На його думку, вони належать до розряду вигуків, «якими виражають емоційно-вольове ставлення до мовлення співрозмовника, реакцію на мовлення чи в яких знаходять афективні оцінки, спричинені репліками співрозмовника. Це вигуки з відтінками модальності, а іноді модальні слова з відтінками вигуків» [2, с. 745]. Крім слів *так* і *ні*, В. В. Виноградов зараховував до вигуків і сполучення на зразок: *Звичайно! От ще(іще)! Га? Що?* (відгук) та ін. Однак такий підхід суперечив запропонованій ним загальній характеристиці вигуку як частини мови: «Вигуки становлять у сучасній мові живий і багатий шар суто суб'єктивних мовленнєвих знаків, що слугують для вираження емоційно-вольових реакцій суб'єкта на дійсність, для безпосереднього емоційного вираження переживань, афектів, вольових виявів» [2, с. 745–746].

Для номінації неповнозначних і десемантизованих повнозначних елементів у словах-реченнях як одному із типів синтаксично нечленованих речень послуговуємося терміном «структурні компоненти».

Залежно від морфологічного вираження компонента, що представляє слова-речення, їх поділяють на різні групи. Зокрема, В. В. Бабайцева виділяла три групи: 1) виражені частками; 2) модальні; 3) вигуківі [1, с. 36], а Г. В. Дагуров відзначав, що в ролі слів-речень можуть виступати: 1) самостійно вживані вигуки; 2) імперативні слова на зразок *ну! тсс!*; 3) модальні частки і слова; 4) фразеологізовані сполучення на зразок російських *Была не была! Вот тебе на!* [5, с. 51–52]. Професор П. С. Дудик аналізував слова-речення, виражені стверджувальними й заперечними

словами, модальними словами, частками, вигуками, фразеологізованими словосполуками, а також повнозначними словами (іменниками, займенниками, прислівниками тощо) [6, с. 224–245].

Реченнева природа слів-речень неоднакова. В українському мовознавстві за лексико-граматичною ознакою їх поділяють на чотири типи: 1) вигуки-речення, наприклад: – *Куди ж ти мед по-віз? Знову пиячити? Розпаскудився гірше всякого...* – **Цить!** *Не твоє бабське діло! Бо я тобі так розпаскуджусь, аби до вечора вижила!* (М. Стельмах); – *Знаєте що: поїхали зі мною на юшку!* – **Ого!** – *вигукує вражений Кость. – Вікторе Андрійовичу, погоджуйтесь, не роздумуючи* (А. Дімаров); 2) звуконаслідувальні слова-речення, наприклад: *Тільки ліг, тільки вмотився, як півень знову:* – **Ку-ку-рі-ку!** (А. Дімаров); *Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда. – Та не гавкай хоч ти мені. Чого б ото я гавкав, – жалівся дід. – Гав-гав!* – *Та щоб бодай тобі кістка в горло!* **Кахи-ках!** (О. Довженко); 3) частки-речення, наприклад: – *Ви маєте матір, Давиде?* – **Так.** – *І кохану?* – **Так.** – *І любите їх? І вони люблять вас?* – **Так** (Іван Багряний); – *Ви вчителювали? – допитувався директор. – Ні. Я навчався у топографічній школі* (Ю. Збанацький); 4) модальні слова-речення, наприклад: – *Може, заскочимо до них? – промовив Дмитро, готуючись їхати в село. – Можна. Тільки не потрібно це їм. Вони мають і сіно, і хліб* (М. Стельмах); – *Це ж наш маленький браконьєр, маємо й такого кадра!.. – Неправда!* – *обурено вигукнув хлопець. – Чого набалакуєте? Хто мене зловив?* (О. Гончар) [3, с. 289–292; 6, с. 374–390].

За структурною ознакою виокремлюємо два підтипи слів-речень: 1) однокомпонентні реченнєві утворення; 2) багатокомпонентні реченнєві утворення фразеологічного чи фразеологізованого характеру; які у функціональному плані є тотожними однокомпонентним. У структурі першого підтипу слів-речень завжди є один компонент, що передає сукупну реченнєву семантику. За лексико-граматичною ознакою цей компонент виражений службовим чи звуконаслідувальним словом, вигуком чи повнозначним десемантизованим словом або повноцінним у семантичному плані, також фразеологізмом.

Найтипівішими є частки-речення. Значення таких слів-речень може дорівнювати значенню ствердного чи заперечного речення.

За семантичною ознакою традиційно виділяють дві групи часток: 1) стверджувальні; найуживанішими з-поміж яких є *так, гаразд, авжеж, атож, аякже, отож, ага, еге*; 2) заперечну *ні* та її варіанти *ані, аніні*.

Стверджувальні частки *так, гаразд* у ролі слів-речень переважно стилістично нейтральні, активно вживані у художніх, наукових та публіцистичних текстах. Вони мають значення позитивної відповіді на поставлене запитання, значення власне згоди, тобто це традиційно закріплене, узвичаєне значення слів-речень. За функціональним призначенням стверджувальна частка *так* уживається під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність явища чи факту, а також виражає згоду на якусь дію чи стверджує раніше висловлене. Для передання згоди вживають також частку *гаразд*. Наприклад: – *Ви довіряєте мені?* – **Так.** – *Будете казати правду, одну лише правду?* – *Буду* (Н. Шейко-Медведєва); *Єгор Кузьмич опустив погляд на Катрю.* – *Можє, вона тобі задрить?* *Катерина насуплено мовчала.* – **Гаразд.** *Про Джунь поговоримо іншим разом* (О. Васильківський).

Слова-речення *Так! Гаразд!*, крім основного значення «ствердження», подають додаткову інформацію, а саме: 1) уточнюють тип значення «ствердження», зокрема значення власне згоди; 2) визначають ступінь інтенсивності передаваного значення: високий чи середній ступінь категоричності; 3) указують на характер стосунків між мовцями: офіційні/напівофіційні.

Інші частки, зокрема *ага, авжеж, атож, аякже, отож, еге, угу* тощо, характерні для розмовного мовлення, насамперед усно-діалогічного. Їх уживають для ствердження, вираження згоди або підтвердження чи схвалення чого-небудь [7], наприклад: – *Була?* – *не повірив Костоправ.* – **Ага.** *Не сама, не бійся, з Катькою Круглою* (В. Собко); – *Кажіть вашим, нехай зносять з авто.* – *Всіх трьох?* – **Атож** (Ю. Смолич); – *Цей... чує нас?* – *Не знаю. Можє, й чує...* – *Це жахливо, гірше смерті!* – **Еге!** – *підтвердила я* (Н. Шейко-Медведєва).

Слово-речення *Ні!*, виражене заперечною часткою, є заперечною відповіддю на поставлене запитання або ж може передавати незгоду з думкою співрозмовника, наприклад: *Глушак. Скажи мені, друже, ти нічого не помітив?* *Худяков.* **Ні** (О. Довженко); – *Доброго ранку, – весело вітається зі мною струнка пані.* – *Куди прямуєте?* – *До Сент-Тропе.* – *Прошу паспорт. Чи здаєте щось у багаж?* – **Ні.** – *Ось ваші квитки* (І. Йосипів).

Стверджувальне та заперечне значення слів-речень *Так! Ні!* може доповнюватися додатковими відтінками рішучості, упевненості, достовірності, вірогідності, сумніву тощо, наприклад: – *Проблем з перитонійним діалізом немає, – вступає в розмову Шерон. – А чи отримує він гормон росту? – питає Крістін. – Так, звичайно, – відповідає Робінс (І. Йосипів); – Хотілося, щоб ти не думав, ніби ми тут склавши ручки сиділи. – В мене й на думці не було. – Ну, гаразд. Тільки прошу, не розповідай нікому (В. Собко); – Як ви могли подумати, що я стану зрадником! – О ні! Я зовсім цього не подумав (І. Головченко, О. Мусієнко); – То ви не пригадуєте мене? – спитав я старого Тарковича. – **Направду, ні**, – похитав головою, не зводячи з мене здивованого погляду (Ю. Винничук).*

Вигуки-речення утворені різноманітними за походженням і звуковим складом вигуками: первинними, представленими одним голосним звуком, наприклад: *А! Е! О!* тощо, та похідними, вираженими різними формами іменників, займенників, дієслів: *Слава! О Боже! Отаке! Стривай! Стоп!* тощо.

Теоретичні засади концепції вигукових слів-речень докладно розробив І. Р. Вихованець [2, с. 34–40]. Він з'ясував особливості реченнєвої природи вигуків: вони виражають емоції мовця, опосередковано співвідносяться із судженням. Усі вигуки супроводжує специфічне інтонаційне оформлення – інтонація видільності, проте не завжди оклична. Інтонація є підставою для розгляду вигуків як суто мовленнєвих одиниць [2, с. 39].

Нечленовані вигуки-речення передають емоції, почуття як позитивного, так і негативного плану, а також волевиявлення мовців. Спектр емоцій і почуттів – надзвичайно різноманітний: захоплення, радість, задоволення, гордість, переляк, жах, жаль, страх, огида, обурення, докір, осуд, гнів, іронія, глузування тощо. Зокрема: – *Ну, як? – запитав Кононенко, щойно учитель вийшов із класу. – О! – відповідаю йому і показую великого пальця (А. Дімаров); – Я вчився в університеті. – В якому? – В Київському. – Овва! – не то від радості, не то од здивування аж свиснув німець. – Я беру вас (І. Головченко, О. Мусієнко); – Геть більшовиків! Стоїть Тиміш на трибуні. Перешіптуються міністри. Хвилюється зал: – **Геть! Геть!** Не давайте йому слова (О. Довженко).*

Модальні слова-речення утворені на основі модальних та означальних прислівників, слів інших частин мови з модальною семантикою, що виражають значення згоди, незгоди, указують на

обов'язковість повідомлюваного тощо, це, зокрема такі слова, як *згода, неправда, дурниця, нізащо, безперечно, безсумнівно, гаразд, добре, правильно, звичайно* та ін. Відповідно до своєї первинної семантики одна група модальних слів, як-от: *безперечно, безсумнівно, справді, природно, звичайно, згода* та ін. – виражає модальне значення констатації, упевненості, достовірності. Інша – *можже, можливо, певно, напевне, ймовірно, очевидно, видно, неправда, дурниця* тощо – перебуває у сфері гіпотетичної модальності. Наприклад: – *То підемо бити?* – **Добре**, – *погоджуюсь я. Та й що мені лишається робити?* (А. Дімаров); – *Ти Любі сказав?* – **Звичайно**. *Вона давно знає* (В. Собко); – *Але ж це безглуздя!* – *ви-гукнув Андрій не без нотки відчаю.* – **Нічого**. *Потім будемо ба-чити, чи безглуздя, чи ні* (Іван Багрянний); – *Ти танцювала сьогодні просто божественно!* – *Зовсім не так, як хотілося. Страшенно хвилювалася. Все зіпсувала.* – **Неправда!** *Краще танцювати не можна!* (П. Загребельний).

Багатокомпонентні слова-речення – це реченнєві утворення, в основі яких є фразеологічні сполучення чи фразеологізовані сполучення слів позитивної та негативної семантики. Вони виражають значення ствердження чи заперечення. Виразна експресивність, яскрава образність фразеологізмів змінює значення слів-речень, надає їм оцінності, емоційності тощо. Стандартні формули фразеологічного типу є яскравими зразками емоційно насиченого усного розмовного мовлення, особливо його діалогічної форми, допомагають мовцеві швидко, без надмірних інтелектуальних зусиль брати активну участь у процесі спілкування, отримувати від нього задоволення. Фразеологізовані словосполуки, сформовані на національному мовному матеріалі, – активний компонент слів-речень як ствердної, так і заперечної семантики. Наприклад: *Дмитро Прокопович лагідно усміхнувся: – Дякую, дякую... А тепер... Я хотів би на Чернечій горі побувати, Тараса провідати. Тебе це влаштує?* – **Ще б пак!** *З великою радістю поїду* (І. Головченко, О. Мусієнко); – *Ми міняємо тему розмови, – сказав мені Ральф. – І це спрацьовує?* – **Ще як!** (Л. Денисенко); – *Нико й Анно, ви ще спите?* – **Де там.** *Наше Дми, вже давно відіспалося* (В. Портяк); – *Хто ж її викопав?* – **А Бог його знає!** *Хіба ж воно признається. Невідомо хто, тільки якась добра душа* (А. Дімаров).

Отже, нечленовані речення – специфічні у структурному та семантичному планах одиниці синтаксису усного розмовного

мовлення. Саме тенденція до мінімізації синтаксичних структур в усно-діалогічному мовленні активно продукує появу та вживання синтаксично нечленованих речень. Їхня реченнева природа увиразнена подібністю до формально-граматичних речень: це комунікативні одиниці, що виражають ставлення мовця до когось, чого-небудь чи емоційну оцінку змісту повідомлення, якоїсь події, чиєїсь поведінки тощо; для них характерна змістова закінченість; вони мають інтонацію закінченого повідомлення. Відмінні від граматичних речень ознаки нечленованих речень указують на їхню окремішність у континуумі синтаксичних одиниць загалом.

Слова-речення як один із типів синтаксично нечленованих речень – це згорнутий репрезентант граматично членованого речення. Форма слів-речень визначена морфологічною природою структурного чи структурних компонентів, характеризується граничною елементарністю. Різноманітність типів слів-речень визначена або їхніми структурними ознаками, або лексико-граматичним вираженням структурних компонентів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бабайцева В. В.** Слова-предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева // Известия Воронежского Государственного педагогического института. – 1962. – Т. 42. – С. 33–45.
2. **Виноградов В. В.** Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. **Вихованець І.** Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
4. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. **Дагуров Г. В.** Грамматически не оформленные высказывания в русском языке: учеб. пособ. – М.: МОПИ, 1988. – 96 с.
6. **Дудик П. С.** Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
7. **Словник української мови:** в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1; Т. 5; Т. 8.
8. **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – [4-е изд.]. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Надійшла до редколегії 07.11.2013

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТРИКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті окреслено основні тенденції структурного моделювання на сучасному етапі, зокрема, описано структурні моделі трикомпонентних термінів та їх варіантів, визначено ступінь продуктивності окремих термінологічних структурних моделей.

Ключові слова: термінологія, конституційне право України, структурна модель, структурний аналіз, аналітичний термін.

В статье обозначены основные тенденции структурного моделирования на современном этапе, в частности, описаны структурные модели трехкомпонентных терминов и их вариантов, определена степень продуктивности отдельных терминологических структурных моделей.

Ключевые слова: терминология, конституционное право Украины, структурная модель, аналитический термин.

The article outlines the main trends of structural modeling on present level. In particular, revealed the basic structural models of three-component terms and their variants, determined the degree of productivity of individual structural models of constitutional law terminology.

Keywords: terminology, Ukrainian constitutional law, structural model, structural analysis, multicomponential terms.

Основні суспільні відносини регулює конституційне право України, що забезпечує розвиток демократичної правової держави і формування громадянського суспільства.

Термінологія на позначення понять цієї галузі права повинна бути чітко сформульованою, однозначною, без різнотлумачень, тому актуальним постає дослідження саме цієї терміносистеми.

Для характеристики термінології конституційного права України необхідним є опис структурних особливостей термінів цієї галузі права. У цій терміносистемі наявні структурні моделі, відношення, характерні й для інших термінологічних систем, однак є й специфічні, притаманні термінологічним одиницям саме цієї галузі права. Така різноманітність способів номінації є причиною семантико-структурної неоднорідності терміносистеми конституційного права України. Дослідниця Н. В. Руколянська зазначає:

«Знання способів термінотворення і моделей, у яких вони виявляються, забезпечить формування прогнозу щодо творення нових терміноодиниць за аналогією, що дозволить передбачувати поняттєвий зміст новотворів, [...] що пов'язане з освітянською та науковою справою впорядкування, нормалізації та подальшого збагачення юридичної терміносистеми» [3, с. 235].

У юридичній лінгвістиці відсутнє окреме дослідження структурних моделей трикомпонентних термінів конституційного права України, що виявляє актуальність теми. Мета статті – виокремити та описати в терміносистемі конституційного права України продуктивні трикомпонентні термінологічні структурні моделі.

Поставлена мета проектує виконання таких завдань: 1) виокремити та описати трикомпонентні структурні моделі та їх варіанти; 2) визначити ступінь їх продуктивності; 3) окреслити основні тенденції структурного моделювання термінів конституційного права України.

Об'єктом дослідження є терміни конституційного права України. Предмет роботи – структура трикомпонентних термінів. Джерельною базою послужили сім лексикографічних праць конституційного права за 2001–2010 роки. Досліджувана терміносистема конституційного права містить приблизно 3200 термінів.

Аналітичні терміни досліджували С. Овсейчик (екологічна термінологія), Л. Козак (електротехнічна термінологія), Н. Ктитарова (термінологія металургійної промисловості), М. Шевченко (термінологія речового права), С. Булик-Верхола (музична термінологія) та інші.

До аналітичних термінів відносимо одиниці, які виражають внутрішній цілісний зміст поняття за допомогою двох або більше компонентів із роздільним написанням.

За кількістю компонентів терміни-словосполучки конституційного права України поділяємо на двоконпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні структурні типи. Під терміном «багатоконпонентні структурні типи» розуміємо терміни, що складаються з п'яти і більше компонентів.

Як зазначалося вище, у межах сучасних термінологій складні терміни переважають. Підґрунтям цьому, на думку В. П. Даниленко, є те, що складні терміни здатні найповніше відображати необхідні характерні ознаки поняття, яке називають [1, с. 46].

Порівняно з однослівними термінами аналітичні терміни виявляють здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам. Форма багатоконпонентної терміносполуки дозволяє більш точно відтворити зміст конкретного поняття конституційного права, передати більшу кількість диференційних ознак поняття, сприяє його семантичній точності.

Аналітичні терміни виконують номінативну функцію на рівні з однослівними термінолексемами. Такі словосполучення, подібно до однослівних термінів, уходять у наукове мовлення в готовому вигляді, не створюються щоразу наново, а зберігаються готовими в запасі термінів цієї галузі. Декількакомпонентні терміни мають властивості як терміна (відсутність експресії, тенденція до моносемії у середині їхнього термінологічного поля, стилістична нейтральність, наявність чіткої дефініції), так і словосполучення. Аналітичний термін подібний до вільного словосполучення, проте вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а термін-словосполучення – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, чітко закріплене за ним поняття. Учений С. М. Локайчук вважає, що словосполучення, щоб стати терміном, має набути певної стійкості, що залежить від низки факторів, зокрема це «більш або менш стабільний порядок компонентів словосполучення; обмеження зміни його частин; багаторазова повторюваність; наявність таких поєднань у словниках і довідниках» [2, с. 72].

За допомогою комбінаторного методу вивчення лексики, а саме моделювання, виділяємо структурні моделі термінів, які вказують на частиномовну належність і на морфемний склад компонентів терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні.

Найпродуктивнішою структурною моделлю серед аналітичних термінів конституційного права України є двокомпонентні терміни, які найчастіше розмежовують видові й родові поняття, тобто до терміна, який є родовим поняттям додається означення, що є видовим поняттям і конкретизує родове. Лише в сукупності ці дві лексеми позначають єдине ціле. Однак, через те, що дво-членне найменування поняття часто не дає повної характеристики предмета, не є самодостатнім для створення повного обсягу поняття, сполучення ускладнюються додатковими компонентами, необхідними для більш повного й точного позначення поняття.

Тому цілком закономірним є використання три-, чотири- та багатокомпонентних термінологічних словосполучень, без порушення здатності цих одиниць бути вираженими максимально можливими мовними засобами. Через свою структуру вони максимально точно відображають ознаки складних понять. Такі терміни, здебільшого, незалежно від кількості складових, виражають єдині цілісні поняття.

Трикомпонентні словосполучення найчастіше виникають як ускладнення двокомпонентних словосполук або окремого слова через подальшу конкретизацію й вказівку на різновид поняття, названого словосполученням. Уточнювальну інформацію про предмет часто дає прикметник. Його конкретизуючу функцію можна проілюструвати таким прикладом: терміносполука *виборче право* за допомогою прикметників *активне, загальне, об'єктивне, опосередковане, пасивне, пряме, рівне, суб'єктивне* уточнює свою семантику й через розвиток синтагматичного значення творить видові терміни: *активне виборче право, загальне виборче право, об'єктивне виборче право, опосередковане виборче право, пасивне виборче право, пряме виборче право, рівне виборче право, суб'єктивне виборче право*.

Трикомпонентні словосполучення широко представлено в терміносистемі конституційного права такими структурними моделями:

1) **прикметник + прикметник + іменник** (*Adj + Adj + N*): *активне виборче право, біномінальний виборчий округ, вищий навчальний заклад, демократичний політичний режим, державні соціальні гарантії* тощо;

2) **прикметник + іменник + іменник** (*Adj + N + N*): *бюджетна система України, бюджетне управління конгресу, виконавче управління президента, вищий орган держави, відкритих списків система, воєнна організація держави* та ін.;

3) **іменник + прикметник + іменник** (*N + Adj + N*) (і з прийменником зокрема): *акти Верховної Ради, бездіяльність посадової особи, верховенство державної влади, відповідальність у конституційному праві, гарантії місцевого самоврядування, депутат місцевої ради, дотримання конституційних норм* тощо;

4) **іменник + іменник + іменник** (*N + N + N*) (і з прийменником та сполучником зокрема): *баланс гілок влади, виконання норм права, індемнітет та імунітет депутата, класифікація*

прав і свобод, стримування шляхом залякування, стримувань і противаг система, принцип народовладдя в Україні та ін. Такого типу терміни позначають одиничні складні поняття;

5) **прикметник + іменник + прикметник (Adj + N + Adj)**: виборча система змішана, виборча система куріальна, виборча система мажоритарна, виборче право активне, виборче право загальне, виборче право пасивне, виборчий корпус потенційний тощо;

6) **іменник + прикметник + прикметник (N + Adj + Adj)**: мандат депутатський імперативний, освіта загальна вища, освіта неповна вища, освіта повна вища, повноваження власні або самоврядні, референдум доконституційний факультативний;

7) **іменник + іменник + прикметник (N + N + Adj)**: верховенство Конституції юридичне, норми права бланкетні, норми права декларативні, норми права забезпечувальні, норми права колізійні, норми права оперативні, норми права охоронні, норми права регулятивні, ради депутатів трудящих.

Деякі трикомпонентні словотвірні моделі представлені лише поодинокими термінами в українському конституційному праві, наприклад:

8) **іменник + дієслово + іменник (N + V + N)**: обов'язок захищати країну, обов'язок сплачувати податки;

9) **прислівник + прикметник + іменник (Adv + Adj + N)**: вільно приєднана держава, соціально організоване суспільство;

10) **дієслово + іменник + іменник (V + N + N)**: спіймати очі спікера;

11) **числівник + іменник + іменник (Num + N + N)**: двох з половиною партій система;

12) **іменник + займенник + іменник (N + Pron + N)**: комітет усієї палати.

В основному всі аналітичні моделі мають безприйменникову й безсполучникову конструкції, проте трапляються й такі, що можуть включати прийменники і сполучники, утворюючи додаткові варіанти моделей. Такі випадки наявні в різних за структурою й кількістю компонентів моделях. Можливі також випадки, коли компонентами терміна є складне слово чи термін, написаний разом або через дефіс. Таким чином практично кожна структурна модель аналітичних термінів має варіанти, що визначаються наявністю прийменника і сполучника, простих і складних слів, що є компонентами термінів.

У таблиці 1 відображено основні структурні моделі двокомпонентних термінів та їхні варіанти з приєдниками, сполучниками та складними словами.

Таблиця 1

Моделі термінів конституційного права

№	Моделі термінів та їх варіанти	Кількість термінів	Процентне відношення (%)	Приклади
1	2	3	4	5
1	Adj + Adj + N*	136	24,86	
	Adj+Adj+N	114	20,84	<i>місцеві державні адміністрації</i>
	Adj+Prep+Adj+N	3	0,54	<i>економічна і соціальна рада</i>
	(Adj)+Adj+N	8	1,46	<i>загальнодержавний виборчий округ</i>
	Adj+(Adj)+N	7	1,27	<i>судова законодавча ініціатива</i>
	Adj+Adj+(N)	2	0,36	<i>територіальне громадське самоврядування</i>
	Adj+Adj+N	2	0,36	<i>національні нормативно-правові акти</i>
2	Adj + N + N	135	24,68	
	Adj+N+N	100	18,28	<i>постійне місце проживання</i>
	Prep+Adj+N+N	1	0,18	<i>з домінуючою партією система</i>
	Adj+Prep+N+N	2	0,36	<i>Уповноважений з прав людини</i>
	Adj+N+Prep+N	6	1,09	<i>народна ініціатива в Україні</i>
	Adj+N+Conj+N	12	2,19	<i>публічні права і свободи</i>
	(Adj) + N + N	6	1,09	<i>міжнародно-правовий статус особи</i>
	Adj+N+N	6	1,09	<i>юридичний склад правопорушення</i>
Adj+N+N	2	0,36	<i>правомочний склад ради</i>	
3	N + Adj + N	153	27,97	
	N+Adj+N	111	20,29	<i>депутат місцевої ради</i>
	N+ Prep+Adj+N	14	2,55	<i>пенсія за особливі заслуги</i>
	N+Adj+(N)	8	1,46	<i>механізм безпосереднього народовладдя</i>
	N+(Adj)+N	4	0,73	<i>стадії законодавчого процесу</i>

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
	(N)+Adj+N	2	0,36	правосуб'єктність юридичних осіб
	N+Adj+N	14	2,55	форма національно-державного устрою
4	N + N + N	82	14,99	
	N+N+N	38	6,94	виконання норм права
	N+Conj+N+N	2	0,36	стримувань і противаг система
	N+N+Conj+N	7	1,27	обов'язки людини і громадянина
	N+ Prep+N+N	13	2,37	комітет з прав людини
	N+N+ Prep+N	7	1,27	відділення церкви від держави
	N+ Prep+N+ Prep+N	7	1,27	право на повагу до гідності
	N+N+(N)	2	0,36	Верховна Рада Правосуддя
	N+(N)+N	5	0,91	органи самоорганізації населення
	(N)+N+ N	1	0,18	рівноправ'я жінки і чоловіка
5	Adj + N + Adj	19	3,47	
	Adj+N+Adj	1	0,18	правова система англо-американська
6	N + Adj + Adj	6	1,09	
	N+Adj+Conj+(Adj)	1	0,18	повноваження власні або самоврядні
7	N + N + Adj	9	1,64	
8	N + V + N	2	0,36	
9	Adv + Adj + N	2	0,36	
10	V + N + N	1	0,18	
11	Num + N + N	1	0,18	
12	N + Pron + N	1	0,18	
	Всього трикомпонентних термінів	547	99,96	

* N – іменник, Adj – прикметник, Adv – прислівник, V – дієслово, Num – числівник, Prep – прийменник, Conj – сполучник, N – складний іменник, який пишеться через дефіс, (N) – складний іменник, який пишеться разом, Adj – складний прикметник, який пишеться через дефіс, (Adj) – складний прикметник, який пишеться разом.

Аналіз трикомпонентних термінів дав можливість додатково виділити 27 варіантів структурних моделей термінів, які об'єднано в 12 груп.

Отже, структурно-словотвірні особливості термінології конституційного права України є одним із способів забезпечення системності в цій терміносистемі. Терміносистему конституційного права відповідно до її структури репрезентовано синтетичними (однослівними) та аналітичними (кількаслівними) термінами.

У результаті лінгвістичного аналізу аналітичних термінів у галузі конституційного права визначено їх продуктивні типи. Основним принципом утворення складених номінативних термінологічних одиниць є конкретизація родового опорного компонента видовим. Продуктивних моделей творення термінів-словосполучень у галузі конституційного права можна виділити декілька. Найпродуктивнішими із дванадцяти трикомпонентних сполук є моделі: іменник + прикметник + іменник (N + A + N), прикметник + іменник + іменник (A + N + N) та прикметник + прикметник + іменник (A + A + N).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Даниленко В. П.** Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. **Локайчук С. М.** Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці / С. М. Локайчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: Сер. «Філологічні науки. Мовознавство». – 2011. – № 1. – С. 71–76.
3. **Руколянська Н. В.** Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект / Н. В. Руколянська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 233–236.

Надійшла до редколегії 30.10.2013

**СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ПРАКТИКИ
РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ ЩОДО
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі текстів письменників
літературного угруповання «Дванадцятка»)**

Розглянуто специфіку радянської мовної політики, що полягала у втручанні в лексикографічну практику з метою штучного зближення української мови з російською. Описано лексикографічне представлення вилученої лексики в західноукраїнських словникових працях та її фіксацію у словниках української мови.

Ключові слова: західноукраїнська лексика, словник, ремарка.

Проанализирована специфика советской языковой политики, которая заключалась во вмешательстве в лексикографическую практику с целью искусственного сближения украинского языка с русским. Описана лексикографическая фиксация изъятой лексики в западноукраинских словарных работах и в словарях украинского языка.

Ключевые слова: западноукраинская лексика, словарь, ремарка.

In the article the Soviet language policy, which was directed to make similar Ukrainian language to Russian, is analyzed. Lexicographic presentation of remote vocabulary in Ukrainian dictionaries is described.

Keywords: Western Ukrainian vocabulary, dictionary, remark.

Західноукраїнська мовно-літературна практика – варіант української літературної мови із специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними (діалектними) чинниками, який функціонував на західноукраїнських землях упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст. [5, с. 197–198].

Зауважмо, що дослідження західноукраїнської мовно-літературної практики та галичанізмів не належать до надбань сучасної лінгвістики. Лише окремі дослідники, зокрема О. Муромцева та М. Жовтобрюх, подавали у своїх працях детальний аналіз процесів становлення лексичного складу на західноукраїнських теренах.

Термін *галичанізм* з'явився наприкінці ХІХ ст. під час мовознавчої дискусії, проте дослідники практично не послуговувалися ним, як і не порушували теми про існування в минулому

західноукраїнського варіанта літературної мови, оскільки вона була заборонена в радянському мовознавстві. Поняття *галичанізм* засвідчено лише в лексикографічних виданнях новітньої доби, зокрема в «Українській мові: Енциклопедії» (автор статті О. Муромцева) та «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко. Також галичанізми були об'єктом ґрунтовного дослідження Ю. Шевельова.

Україністи, що провадили свої студії в умовах Радянського Союзу, або не вживали терміна *галичанізм*, або надавали йому негативної конотації [див.: 4]. Як зазначає Л. Ткач, «упереджено-негативне, згори нав'язане ставлення до мови української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. як до категорії ідеологічної, а не соціально-історичної, виявлялося навіть у термінології: означення «галицький», «західний» вживалися переважно в лапках або ж часто мали при собі модальний компонент «так званий», що надавало зниженої оцінки цим поняттям і виводило їх поза коло вартісних для наукових досліджень та практичної перспективи мовних явищ» [11, с. 7–8].

Для дослідження лексики західноукраїнського варіанта мови обрано тексти літературного угруповання «Дванадцятка». «Дванадцятка» – маловивчена сторінка української культури 30-х років ХХ ст. Це літературна група молодих письменників, яка діяла у Львові у міжвоєнний період, а саме між 1934–1939 роками. До цього угруповання належали Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський, Анатоль та Ярослав Курдидики, Василь Ткачук, Василь Гірний, Іван Чернява та інші. Матеріалом нашого дослідження стали збірка оповідань «Вулиця» Б. Нижанківського, повість «Герой передмістя» І. Керницького та оповідання «Вітер над Янівською» З. Тарнавського.

У цій статті розглянемо фіксацію лексики західноукраїнського варіанта літературної мови в таких лексикографічних працях: Російсько-український словник А. Кримського та С. Єфремова [8], Малорусько-німецький словник Є. Желехівського та С. Недільського [2] та Словник української мови в 11 томах [9].

Словник Є. Желехівського та С. Недільського ширше, ніж інші, подавав західноукраїнську лексику попереднього періоду, охоплював лексику літературних творів і місцевих західноукраїнських

діалектів, тому І. Огієнко вважав цю лексикографічну працю «словником західноукраїнської, зокрема галицької живої народньої мови».

Словник А. Кримського та С. Єфремова покликаний засвідчити, чи ввійшла західноукраїнська лексика до загальнонародного стандарту. Тут зафіксовано лексичні одиниці, які на зламі 20–30-х років ХХ ст. потрапили під заборону як «буржуазно-націоналістичні» і не ввійшли до пізніших, санкціонованих владою, словників.

З огляду на час створення словника української мови в 11 томах, він може засвідчувати практику усунення або обмеження вжитку західноукраїнської лексики в період 30–70-х років ХХ ст. (через обмежувальні ремарки, трактування слова через описову формулу «те саме, що...», невнесення до реєстру тощо). «Річ у тім, – зазначають І. Вихованець, А. Непокупний, О. Ткаченко, – що СУМ відобразив у собі не лише ті лексичні скарби, які своїми творами залишили у спадок нащадкам класики української літератури, але й, на жаль, значною мірою вже невідворотні наслідки величезного впливу російської мови, яка домінувала майже в усіх сферах громадсько-політичного, ділового, господарського та культурного життя в Україні» [1, с. 19]. Таким чином, дослідження реєстру СУМу дає можливість зробити висновок, чи ввійшли слова, поширені в мовленні міжвоєнного Львова, до загальнонародної мови другої половини ХХ століття.

Лексику, що постала на західноукраїнському мовно-літературному ґрунті, умовно поділяємо на дві групи. Першу становлять лексеми, які повністю адаптувалися в українській літературній мові, тобто зафіксовані в СУМі без стилістичних ремарок, другу – лексичні одиниці, що отримали в СУМі обмежувальних ремарок. До першої групи зараховуємо такі: *бюрко* «письмовий стіл», *долішній* «нижній», *ляда* «прилавок», *салон* (*сальон*) тощо, наприклад: *Ліжко*, *бюрко*, *стіл*, *книжки*, *Мазепа* [7, с. 125].

До другої групи належать лексичні одиниці, позначені ремарками *застаріле*, *діалектне*, *західноукраїнське*, *обласне*, *архаїчне*, *рідко* тощо. Переважно ці лексеми мали синоніми, що давало змогу відсунути «зайві» одиниці на периферію лексичної системи. З огляду на ремарки, подані в СУМі, аналізовану лексику поділено на декілька груп:

1. **Лексеми, що мають ремарку *застаріле*** (хронологічний критерій): *божниця* «церква, храм», *вакації* «канікули», *дзигар* (*дзигарі*) «годинник», *передсінок* «переддвер'я», *рамено* «плече», *тузінь* «дванадцять штук», *цинамон* «кориця», *шинквас* «барна стійка» тощо. Наприклад: *Дим з «кросового» тютюну прислонював світло денне, а гармидер здіймався такий, як у божниці на Судний День* [3, с. 132]; *У хвартусі сумнівної чистоти на дебелиму череві, весь мокрий від поту і червоний, мов каплун, бувший оборонець Львова з подиву гідною зручністю увихався за шинквасом, з брязкотом наповнюючи все свіжі «путні хмелю», по які тягнулись з усіх боків десятки рук* [3, с. 132]; *Отож, треба було рівненько попршипилювати в «зільнику» і каліграфічно підписати зібрані під час **вакацій** та позасушувані листки з усякої деревини, квіти, корінці та інше хабаззя, впорядкувати колекцію метеликів і жучків, заморожених у камфорі* [3, с. 135]; *Над шинквасом тикав стародавній **дзигар**, а на мокрій циновій ляді пирували рої мух* [3, с. 137].

2. **Лексеми, що мають ремарку *розмовне*** (стилістичний критерій): *буцегарня* «в'язниця», *криївка* «укриття, схованка», *мацнути* «ударити швидким коротким рухом», *монополька* «казенна горілка», *осоружний* «остогідлий», *паршивий* «поганий», *поліціянт* «поліцейський», *фраїр* (*фраєр*) «франтувата, пуста людина», *хідник* «тротуар», *цидулка* «записка» тощо. Наприклад: *Якраз перед нашою хатою стояла вулична ліхтарня і збагачений кримінальним знанням, після студій Конан Дойля, витягнув з кишені побільшуюче скло і докладно прослідив **хідник** і стежку до хати – чи немає на них яких підозрілих слідів* [3, с. 59]; – *Ти є туман. Розумієш? Я не кваплюся* [6, с. 75]; *Але то було давно, й він був трохи **фраїр*** [6, с. 68].

3. **Лексеми, що мають ремарку *рідко*** (критерій частотності): *камізелька* «жилетка», *мосяжний* «латунний», *однострій* «уніформа», *осібний* «окремий», *отомана* «широкий м'який диван з подушками замість спинки і з валиками на краях», *поправно* «правильно», *таця* «піднос», *терпентина* «скипидар» тощо. Наприклад: *Він змірив пана Макса, як гуцул смереку, і погіржливо спитав: – Ну, а знаєте хоч у котрій камері ви лишили ту вашу **камізельку**?* [3, с. 172]; *Родичі спали в одній кімнаті, а він спав на червоній **отомані**, що стояла під вікном* [10, с. 186].

4. **Лексеми, що мають ремарку *діалектне*** (критерій поширеності): *вдолину* «вниз», *відпадки* «відходи», *гальба* «кухоль», *двірець* «вокзал», *заки* «поки», *заскоро* «завчасно», *зеленина* «зелень», *касарня* «казарма», *колодачик* «розкладний ніж», *кумпан* «компаньйон», *лилик* «кажан», *ліхтарня* «ліхтар», *наглити* «квапити; підганяти», *мешкання* «житло», *склеп* «магазин», *склепар* «дрібний торговець; власник невеликої крамниці», *цюпа* «в'язниця», *фотель* «крісло», *повала* «стеля», *позір* «погляд», *полудне* «полудень», *пулярес* «гаманець», *пушка* «металева банка, коробка», *п'ястук* «кулак», *рам'я* «плече», *тамтой* «той», *файний* «гарний, добрий», *хлоп* «чоловік» тощо. Наприклад: *Над Головним Двірцем* горіли ясні заграви [3, с. 45]; *Припустім, що от прийшли забрати мене до цюпи і не застали в хаті* [3, с. 68]; *Склепар* іде за ними і задержує їх [6, с. 66]; *Словом, протягом одного дня пан Матуляк став славною людиною на Богданівці, а його популярність найбільш переконливо можна було зміряти тими гальбами пива і «шалайбодиками» сивухи з «вурштом» на виделці, що він їх того дня розпродав* [3, с. 132].

5. **Лексеми, що мають ремарку *західноукраїнське*** (критерій поширеності): *гарбата* «чай», *ферії* «канікули» тощо: *А по липах лазив щороку за липовим цвітом, що потім сушився проти сонця в решеті на призьбі, а взимку мама варили з нього смачну «гарбату» – знамениту медицину проти кашлю й простуди* [3, с. 48]. *Був липень і всі виїхали на ферії* [6, с. 98].

6. **Лексеми, що мають ремарку *те саме, що*** (вилучення лексики): *властиво* «власне», *завважити* «зауважити», *папіроса* «цигарка», *покій* «кімната», *поспитати* «спитати», *рятунковий* «рятувальний», *таріль* «тарілка», *часопис* «періодичне друковане видання», *те саме, що* «газета», тощо. Наприклад: *Наша кімнатка, чи то пак «покій», не мала більше, як чотири метри в квадраті* [3, с. 3]; *...на столі часописи* [6, с. 66]; *Він таки перший включився в рятункову акцію: пірнув у воду, вискочив, стріпнувся і геть пополохав жаби, що досі спокійно відпочивали довкола саджавки, приглядаючись булькастими очима ніколи ще не баченому в такій кількості зборові народу* [3, с. 113].

Деякі лексичні одиниці в реєстрі СУМу подано з кількома ремарками, наприклад, *осібний* – рідко, *те саме, що* «окремий»; *отомана* – рідко, *те саме, що* «отоманка»; *поліціант* – розмовне,

те саме, що «поліцай»; *стріча* – розмовне, те саме, що «зустріч»; *таріль* – рідко, те саме, що «тарілка» тощо.

Цікаво простежити фіксацію лексем, уживаних у художніх текстах «Дванадцятки», у Російсько-українському словнику А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933).

Досліджувані західноукраїнські лексичні одиниці умовно розділено на дві групи: не подані у словнику, і зафіксовані в цій лексикографічній праці. До першої належать лексеми: *вдолину, гальба, гарбата, двірець, дзигар (дзигарі), заскоро, колодачик, куппан, однострій, отомана, передсінок, пулярес, рятунковий, склепар, тамтой, ферії, фраір (фраєр), хідник*; до другої – *божниця, буцегарня, вакації, відпадки (відпади), бюрко, габік, завважити, заки, зеленина, камізелька, касарня, криївка, лилик, ліхтарня, лічниця, монополька, мосяжний, наглити, осібний, осоружний, папіроса, паршивий, повала, позір, покій, поліціант, полудне, поправно, поспитати, пушка, п'ястук, рамено, рам'я, салон, склеп, тузінь, таця, таріль, файний, фотель, хлоп, цидулка, цинамон, цюпа, часопис*. Здебільшого ці лексичні одиниці у словнику зафіксовано без обмежувальних ремарок; *криївка, мосяжний, тузінь* – єдині до російських відповідників (без синонімів), а лексеми *бюрко, таця, фотель* подано першими при перекладі російських слів. Як зазначено в передмові до словника, «порядок для розміщення українських синонімів – такий, що після кожного російського слова подається попереду те українське слово, котре найбільше вживається в літературній українській мові і найближче віддає собою точний зміст російського слова» [8]. Таким чином, власне українські слова через ремаркування в СУМі відтіснено на периферію лексичної системи, замінивши словами, максимально наближеними до російської. У словнику [8] лексеми *габік, касарня, повала, полудне, поправно, склеп, п'ястук, цюпа* зафіксовано з ремаркою «гал.» – *галицьке*; *файний, хлоп* – із ремаркою «зап.» – *західноукраїнське*. У передмові до словника йдеться про те, що «вузьких провінціалізмів до словника не заводжено, а коли часом і роблено винятки, то всі такі слова позначено скороченням «пров.», «діал.» («провінціалізм», «діалектизм»)). Таким чином, можемо припустити, що ремарки *галицьке* й *західноукраїнське* свідчать про походження слова, а не його «провінційний характер».

У словнику Є. Желехівського та С. Недільського багато слів, уживаних у текстах «Дванадцятки» не зафіксовано: *бюрко, вдолину, відпадки (відпади), габік, гальба, гарбата, дзитар (дзитарі), завважити, заскоро, зеленина, криївка, кумпан, лічниця, монополька, однострій, отомана, папіроса, передсінок, поліціант, поправно, рамено, рам'я, рятунковий, ферії, фотель, хідник, цидулка*. До другої групи, яка є численнішою, належать лексичні одиниці, подані в словнику без обмежувальних ремарок, а саме: *божниця, буцегарня, вакації, двірець (дворець), заки, кав'ярня, камізелька, касарня, колодачик, лилик, ліхтарня, покій, полудне, поспитати, пулярес, пушка, п'ястук, салон, склеп, склепар, мосяжний, наглити, осібний, осоружний, паршивий, повала, позір, тамтой, таріль, таця, тузінь, файний, фраір (фраєр), хлоп, цинамон, цюпа, часопис*.

Проаналізувавши лексичні одиниці західноукраїнського варіанта літературної мови, можемо стверджувати, що пасивізація лексики відбувалася під впливом інтралінгвальних чинників. Зокрема, поширеною практикою стало свідоме обмеження функціонування певних лексем через ремаркування у словниках («рідко», «діалектне», «застаріле», «розмовне», «західноукраїнське»; трактування слова через описову формулу «те саме, що...») або трактування лексем як штучних, «взорованих на польську мову». Лексику, якою послуговувалися мовці і яку без обмежувальних ремарок фіксували лексикографічні праці 20–30-х років ХХ ст., через ремарки у словниках загальнонародної мови виводили на периферію лексичної системи з метою штучного зближення української мови з російською.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вихованець І.** Про новий тлумачний словник української мови / І. Вихованець, А. Непокупний, О. Ткаченко // IV Міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення. – К.: Пульсари, 2002. – С. 17–21.
2. **Желехівський Є.** Малорусько-німецький словник: у 2 т. / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1: А–О. 590 с.; Т. 2: П–Я. – 632 с.
3. **Керницький І.** Герой передмістя / І. Керницький. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 257 с.

4. **Москаленко А. А.** Українська лексика першої половини ХІХ ст. / А. А. Москаленко. – О.: Вид-во Одеського держ. ун-ту, 1969. – 92 с.
5. **Муромцева О. Г.** Західноукраїнська мовно-літературна практика / О. Г. Муромцева // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2004. – С. 197–199.
6. **Нижанківський Б.** Вулиця / Б. Нижанківський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: антологія урбаністичної прози. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – С. 44–104.
7. **Нижанківський Б.** Повернення до міста / Б. Нижанківський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: антологія урбаністичної прози. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – С. 104–158.
8. **Російсько-український** словник: у 4 томах / [за ред. А. Кримського, С. Єфремова]. – К.: Червоний шлях, 1924–1933. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua/>
9. **Словник** української мови: в 11-ти т. [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
10. **Тарнавський З.** Вітер над Янівською / З. Тарнавський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: антологія урбаністичної прози. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – С. 163–192.
11. **Ткач Л. О.** Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Ч. 1: Матеріали до словника / Л. О. Ткач. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.

Надійшла до редколегії 31.10.2013

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуто основні засоби вторинної номінації, використовувани в сучасному медичному дискурсі. Для цього опрацьовано непрямі номінації, дібрані з медичного дискурсу в різних комунікативних ситуаціях: лікар – лікар, лікар – пацієнт, лікар – молодший медичний персонал, лікар – родичі пацієнта, пацієнт – лікар та ін. Визначено причини появи такого типу вторинних номінацій, а також особливості їх використання в живому спілкуванні.

Ключові слова: номінація, вторинна номінація, медична термінологія, медичний дискурс, способи номінації.

Рассмотрены основные способы вторичной номинации, используемые в современном медицинском дискурсе. Для этого отработаны не прямые номинации, взятые из медицинского дискурса, используемые в различных коммуникативных ситуациях: врач – врач, врач – пациент, врач – младший медицинский персонал, врач – родственники пациента, пациент – врач и т. д. Определены причины появления такого типа вторичных номинаций, а также особенности их использования в речи.

Ключевые слова: номинация, вторичная номинация, медицинская терминология, медицинский дискурс, способы номинации.

The article considers main methods of secondary nomination that are used in modern medical discourse. Indirect nominations collected from medical discourse in different communicative situations are analyzed like in: doctor-doctor, doctor-patient, doctor-nursing stuff, doctor-patient's relatives, patient-doctor etc. Main reasons of emergence of such type of secondary nominations and peculiarities of its use in live communication are denoted.

Keywords: nomination, secondary nomination, medical terminology, medical discourse, nomination modus.

Процес утворення назв предметів, осіб, явищ здавна приверттав увагу вчених. Про це свідчать численні наукові праці, зокрема В. Г. Гака, Н. Д. Голєва, О. А. Земської, Г. В. Колшанського, О. С. Кубрякової, В. М. Телії, Д. Н. Шмельова та інших, у яких досліджено природу називання та мотивованість мовних знаків, лінгвістичну сутність та аспекти номінації, типологію лінгвістичних найменувань, а також різні тлумачення термінів *номінація*,

вторинна номінація, способи номінації. Розрізняють поняття «пряма» і «непряма», «первинна» і «вторинна» номінація. В ономастичній літературі їх трактують по-різному. Так, зокрема, Е. С. Азнаурова, О. С. Кубрякова, В. М. Телія, Г. А. Уфимцева розрізняють пряму і вторинну номінацію, поділяючи останню на «непрямую» і «косвенную». «Непрямую» номінацію вони трактують як таку, що завжди мотивовано-опосередковано попереднім значенням слова, ті чи ті ознаки якого відіграють роль внутрішньої форми, переходячи в новий смисловий зміст. Інші мовознавці вторинну номінацію визначають як називання новим іменем уже названого предмета або будь-яку наступну після первинної, яка вже реалізувала утворення нового слова тощо.

Точнішим і прийнятнішим видається термін «непряма номінація» з тими самими значеннями.

Метою нашої роботи є розглянути основні засоби вторинної номінації в сучасному медичному дискурсі. Ця проблема досі маловивчена в сучасному українському мовознавстві, тому є актуальною й дискусійною. Матеріалом для аналізу послужили непрямі номінації, дібрані з медичного дискурсу в різних комунікативних ситуаціях: лікар – лікар, лікар – пацієнт, пацієнт – лікар та ін.

Лексична організація будь-якої мови характеризується не лише співвідношенням реально існуючих у мові лексико-семантичних одиниць, а й можливістю їхнього переосмислення з метою називання всього того, що є необхідним для мовця в конкретний момент. У зв'язку з цим у сучасному мовознавстві одним із засобів поповнення розмовного мовлення є вторинна номінація.

Під вторинною номінацією, з традиційної точки зору, розуміють використання наявних у мові називних засобів у новій для них номінації. Теорія номінації розвивалася насамперед як теорія, спрямована на пояснення шляху від предметного світу до називання окремих фрагментів світу. Номінація пов'язує світ дійсності зі світом мови, вбирає в себе всю глибину проблем взаємодії мови й мислення, мови й світу людських емоцій. Така всебічність сприяє подрібненню глобальної проблеми на менші. Саме тому в сучасній лінгвістиці виділяють два аспекти вивчення номінативного процесу: конкретне співвіднесення з референтом і закріплення у звуковій оболонці ідеального змісту лексичних одиниць [2, с. 1].

Дискусійним залишається й питання про визначення терміна *спосіб номінації*. У цілому «способи номінації однакові в різних мовах: для того, щоб позначити щось нове, можуть бути використані афіксальні засоби, які є у цій мові, запозичене іншомовне слово (у мові в таких випадках з'являються нові лексичні одиниці), переосмислюється наявне в мові слово (тоді збільшується багатозначність), а також нове може бути створене засобами опису, тобто з'являється складена назва» [1, с. 30]. Кількість складених назв у сучасному мовознавстві стрімко зростає. Для масової номінації характерною ознакою є максимальна мотивованість або ж навпаки: нові назви з погляду уже наявних понять виявляються абсолютно немотивованими. Отже, одні вчені тлумачать термін *спосіб номінації* як прийом здійснення принципу номінації, представлений мотивуючою ознакою, інші – як спосіб утворення нових найменувань.

Вторинні номінанти трапляються переважно в усному мовленні, а також у тих типах наукового мовлення, де термінологія малорозвинена або є складною для сприйняття, зокрема в різних професійних термінологіях, зокрема в мовленні працівників медичної галузі.

Українська термінологія як складова загальнонаціональної мови упродовж століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Адже через історичні обставини та політичні спекуляції українська мова не завжди мала право вільно й беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя, зокрема науку. Медична термінологія – не виняток, адже це одна з найскладніших терміносистем, де близько 80 % – терміни іншомовного походження. Починаючи з середини XIX століття, мовознавці сповідували ідею українізації медичної термінології, наближення її до народної мови, використання іншомовних термінів лише легковимовних чи загальнозрозумілих (М. Левченко, П. Єфименко, І. Верхратський), згодом цю думку підтримав М. Галин, який уважав, що одним із суттєвих досягнень його попередників було те, що українська медична термінологія проникла в побут, художнє мовлення, публіцистику, таким чином наблизившись до пересічного пацієнта. Проте період відродження української медичної термінології, занурення в народні джерела тривав недовго.

І нині маємо терміносистему, де переважна більшість термінів – латинського та грецького походження.

Саме тому в сучасному українському медичному дискурсі дедалі частіше трапляються вторинні номінанти, мотивовані спеціальними термінами чи створені на основі загальноживаної лексики. Основними причинами їхньої появи є складність медичної, особливо клінічної термінології, психоемоційний фактор (психологічне навантаження під час складних обстежень), економія часу (під час оперативних втручань тощо).

Уживання вторинних номінантів можливе в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях, зокрема *лікар – лікар, лікар – молодший медичний персонал, лікар – пацієнт, пацієнт – лікар, лікар – родичі пацієнта*. Перші дві ситуації передбачають володіння іншомовною медичною термінологією, інші ж – допускають активний діалог без досконалого знання медичної термінології однією з сторін.

Одним із найтиповіших способів творення вторинних номінантів у медичному дискурсі є афіксація, зокрема суфіксація. Це насамперед називання осіб за професією чи родом діяльності. Названа тематична група цікавить мовознавців здавна. З-поміж назв, що означають приналежність до професії, найбільш продуктивними є такі, що мають опосередковане відношення до них (*лікувальник* – той, хто лікує, і той, хто навчається на лікувальному факультеті). Назви, що означають приналежність до конкретних умов праці, зокрема в медицині, активно використовують у повсякденному мовленні: *медик (медичка)* – працівник (працівниця) медичної галузі, *клініцист* – той, хто працює в клініці, *очник* – замість офтальмолог, *вушник, вухо-горло-ніс* – замість отоларинголог, *зубник* – замість стоматолог, *аптекарь* – замість фармацевт. Такі афіксальні словотвори продуктивні, оскільки мають давню природу й з'являються за аналогією. Зокрема, суфікс *-ик* активно використовують для творення назв осіб, які належать до якої-небудь сфери науки і техніки (*історик, мовник* тощо). Нерідко виникнення назв осіб за професією супроводжується асоціативним зв'язком. У цьому випадку утворюються дво- або трикомпонентні словесні конструкції: *жіночий лікар* – замість гінеколог, *чоловічий лікар* – замість уролог, *дитячий лікар* – замість педіатр.

Оскільки професія лікаря – публічна, то часті випадки, коли замість найменування *лікар* використовують багаточленну назву *люди в білих халатах*, створену, очевидно, під впливом публіцистики, на основі метонімічного переносу. Наприклад, *Люди в білих халатах рятують наші життя*.

Треба зазначити, що в сучасному українському медичному дискурсі часто-густо відбувається заміна дієслівних конструкцій на дієслівно-іменникові словосполучення, створюються так звані розщеплені присудки. У спілкуванні в ситуації *лікар – пацієнт* вони допомагають зосередити увагу на головному. Інформація, яку передають такі конструкції, краще фіксується в пам'яті, має розмовний характер. Наприклад, замість *оперувати – проводити (робити) операцію*; замість *оглянути – зробити огляд* тощо.

Проте нерідко відбувається зворотний процес, коли складну конструкцію замінюють простою: карета швидкої допомоги – *швидка*, кишково-шлунковий тракт – *кишечник*, надати необхідну медичну допомогу – *допомогти*.

Звичка до спрощення медичних термінів з'являється ще у студентські роки, адже вчорашні випускники шкіл, потрапляючи в нове для них середовище з численними «незрозумілими» словами, переосмислюють їх і спрощують. Зокрема, відбувається спрощення назв навчальних дисциплін: *нерви* – замість *нервові хвороби*, *травма* – замість *травматологія*, *дітки* – замість *педіатрія*, *фарма* – замість *фармакологія*, *мікроба* – замість *мікробіологія*, *гіста* – замість *гістологія* тощо. Так само виникають вторинні назви викладачів: *біологічка* – викладач біології, *різальник* – викладач хірургії тощо.

У комунікативних ситуаціях *лікар – лікар* та *лікар – пацієнт* нерідко трапляється називання пацієнтів за хворобою. У цьому випадку в найменуваннях з'являються відтінки з grubilosti, навіть зневажливості: *гіпертонік* (хворий із підвищеним артеріальним тиском), *гастритик* (хворий на гастрит), *пневматик* (хворий на пневмонію), *шизофрен* (хворий на шизофренію), *тифозний* (хворий на тиф) тощо. Подекуди з'являються й відверті жаргонізми, як-от: *шизоїд*, *олігофрен*, *кретин*, *шизик*, *дебіл*, *даун*, *маразмат* тощо. Бувають випадки, коли такі назви виступають апелятивами: *Гастритику*, *біжи ковтати кишку!*, *Пневматику*, *треба зробити*

знімок! Такі звертання є образливими й недоречними. Їх потрібно уникати навіть у розмовному мовленні.

Окрім іменникових непрямих номінантів, активно використовують конструкції «дієслово + іменник», що можуть вживатися в різноманітних комунікативних ситуаціях, та насамперед у ситуації спілкування *лікар – лікар, лікар – молодший медичний персонал*: *стрільнув тиск* – підвищився кров'яний тиск; *кинув тиск* – знизився кров'яний тиск; *зробити знімок* – провести рентгенологічне дослідження; *вдягнути вуха* – одягнути фонендоскоп; *записати плівку* – зробити електрокардіограму, *уколоти укол* – зробити внутрішньом'язову ін'єкцію, *влити ліки* – зробити внутрішньовенну ін'єкцію; *оживити клієнта* – реанімувати пацієнта; *ковтати кишку* – робити гастрофіброскопію.

Одним із основних способів збирання інформації про пацієнта (анамнезу) є процес опитування, побудований на діалозі *лікар – пацієнт, пацієнт – лікар*. Таке спілкування має бути максимально результативним, із мінімальним застосуванням складної й незрозумілої для пацієнта медичної термінології, але разом з тим доступним і доречним. Особливого значення й забарвлення в цьому контексті набуває займенник *ми*. Насамперед він наближає лікаря до пацієнта, робить його мовлення м'яким, переконливим, зрозумілим. Наприклад, *Як наші справи? Як ми себе відчуваємо? Що у нас нового?* (у значенні: Як Ви себе відчуваєте; Які скарги?) Під час спілкування лікаря з пацієнтом нерідко трапляються скорочені конструкції: «*Роздягайтесь, буду слухати*» замість «Дозвольте прослухати Ваші легені»; «*Дайте пульс!*» замість «Прослухаймо Ваш пульс». Такі вирази, по-перше, економлять час, по-друге, наближають лікаря до пацієнта, роблять його «своїм». Водночас пацієнт, розповідаючи про свої проблеми, також використовує словосполучки на зразок: «*Мене всього скрутило!*» замість «З'явився нестерпний біль у кістках, у м'язах»; «*Спину звело, прострелило*» замість «Сильно заболіла спина», а також вирази метонімічного характеру: «*Лікарю, ну ви ж знаєте – у мене серце!*» або «*Не турбуйте мене, у мене нерви!*» чи «*У мене шлунок!*», «*У мене печінка!*» тощо. Нерідко в аптеці можна почути: «*Привезли ліки, бо у мене голова?*» Такі комунікативні конструкції надають мовленню пацієнта емоційності, образності, ніби наголошуючи на особливості ситуації, у яку потрапляє пацієнт.

У спілкуванні лікаря з лікарем чи лікаря з молодшим медичним персоналом емоційності та експресивності менше. Натомість переважає точність, стислість, однозначність. Наприклад, *наш хворий / не наш хворий* (у значенні приналежності до конкретного захворювання); *цікавий хворий* (чи *випадок*) / *нецікавий хворий* (чи *випадок*) щодо перебігу хвороби й методів лікування; *важкий хворий / не важкий хворий* (у значенні складності чи гостроти захворювання). Нерідко лікарі спрощують терміни іншомовного походження, передаючи їх засобами власної мови: трансплантація – *пересадка*, пальпувати – *прощупувати*, ампутувати – *відтинати*, відрізати, імплантувати – *вживлювати*. Наприклад, *Пацієнтові потрібна пересадка органа; У хворого не прощупується пульс; Через гангрену треба відтинати ногу; У такій ситуації важко вживлювати імплантат.*

Крім того, часто лікарі у спілкуванні з пацієнтами використовують пом'якшувальні конструкції: *новоутворення* замість *рак*, *серцевий напад* замість *гостра серцева недостатність* тощо.

Отже, у сучасному українському медичному дискурсі активно використовують засоби вторинної номінації, що допомагають у спілкуванні лікарів зі своїми колегами, із пацієнтами та їхніми родичами. Вони виникають унаслідок кількох причин, насамперед у зв'язку з тим, що медична термінологія переважно іншомовного походження, тому є складною для сприйняття. Для того, щоб спростити окремі терміни, скоротити багатослівні назви медичних маніпуляцій з'являються прості й доступні новотвори. Окремі з них виникають на основі метонімічного переносу, інші – унаслідок аналогії, за допомогою словотвірних засобів тощо, проте всі вони покликані забезпечити повноцінний діалог насамперед лікаря і пацієнта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. **Способы** номинации в современном русском языке / [ответ. ред. Д. Н. Шмелев]. – М.: Наука, 1982. – 366 с.
2. **Телия В. М.** Номинация / В. М. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 337.

Надійшла до редколегії 02.11.2013

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 808.3 – 02-55

І. І. Ільченко

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАДВЕЛИКОЛУЗЬКИЙ РЕГІОН У ЗВ'ЯЗКУ З ФОРМУВАННЯМ МІСЦЕВОГО АНТРОПОНІМІКОНУ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з антропонімії надвеликолузького регіону. У ній подаються історико-етнографічні відомості про цей регіон.

Ключові слова: антропонімічна система, козацтво, прізвисько, регіон.

Статья продолжает цикл публикаций автора по антропонимии над-великолужского региона. В ней рассматриваются историко-этнографические сведения об этом регионе.

Ключевые слова: антропонимичная система, казачество, прозвище, регион.

The article continues the cycle of publications of author on antroponimii nadvelikoluz'kogo of region. Istoriko-ethnographic information of this region is examined in it.

Keywords: antroponimna system, cossacks, nicknames, region.

Антропонімія надвеликолузького регіону, як і всієї України, сформувалася в процесі складного історичного розвитку. Численні племена й народи за довгі століття перебування на території Нижньої Наддніпрянщини залишили свої назви, пов'язані не лише з природно-кліматичними умовами і господарським побутом, й з окремими історичними подіями.

Історія Великого Лугу складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти такий регіон, який зазнав би стільки міграцій народів, що спричинили корінні зміни в політичному, соціально-економічному й культурному житті краю. Проте вони, як й історична строкатість етнічних комплексів Нижньої Наддніпрянщини, не пішли в небуття, а знайшли відображення в мовних фактах, що часто накладалися на попередні, поступово пристосовуючи їх до нових мовних стосунків.

© Ільченко І. І., 2013

Степова територія здавна привертала увагу дослідників складними етногенетичними та міграційними процесами, що відбувалися в Північному Надчорномор'ї, адже вона приваблювала численні племена в першу чергу своїми природно-географічними умовами: межуванням лісостепової й степової зон, м'яким кліматом, водною артерією – Дніпром із великою кількістю приток та виходом до Чорного й Азовського морів. Подібні фізико-географічні умови сприяли співіснуванню на цьому місці землеробських поселень і поселень народів-кочовиків. Кіммерійці, скіфи, сармати, готи, різні тюркомовні народи і, нарешті, слов'яни – ось неповний перелік надчорноморських етносів, назви яких дійшли до наших часів із різних історико-географічних джерел. Кожен із цих народів (незалежно від часового відрізка перебування на цій території) мав свою культуру, релігію і, звичайно, мову, за допомогою якої здійснювалася не лише комунікативна, а й номінативна функція.

У IV тис. до н. е. територія теперішньої Запорізької області була заселена племенами азово-дніпровської культури. Вона була лише невеликою частиною того обширу, на якому в III – початок II тис. до н. е. поширювалася ямна культура. У II тис. до н. е. одночасно із племенами ямної культури тут жили напівосілі племена, які залишили після себе пам'ятки катакомбної культури. Усю степову смугу сучасної України, зокрема східну частину Лівобережжя, у добу пізньої бронзи заселяли племена скотарів зрубної культури. Крім їхніх поселень і багатьох курганів-могильників (Златопіль, Благовіщенка), тут були знайдено залишки бронзової доби.

У VII ст. до н. е. на територію Приазов'я та Причорномор'я вторглися з Азії кочові племена скіфів, які підкорили місцеві племена кіммерійців – сіверів, і заснували велику державу – Скіфію. Володіння скіфів охоплювали всю територію теперішньої Запорізької області. Кіммери-сівери були автохтонним, споконвічним населенням на території України. Писемні джерела засвідчують їх на одній і тій самій території упродовж принаймні трьох тисячоліть. У II тис. до н. е. в Україні жили індоарійські племена, частина яких вирушила до Індії, а частина лишилася, взявши участь в етногенезі українського народу. Величезна подібність між мовою індоарійської культури, культового дійства й жерців-брахманів – санскритом – та слов'янськими мовами свідчить про найтісніші контакти цих народів у минулому [3, с. 19].

Існує думка, що з кінця V до кінця III ст. до н. е. виробничим, торговельним та адміністративним центром Скіфії були Кам'янське та Знам'янське городища, які знаходилися поблизу сучасного міста Кам'янки-Дніпровської й села Великої Знам'янки над Великим Лугом.

На межі III–II ст. до н. е. сармати, зломивши опір скіфів, посіли панівне становище в степовій частині Придніпров'я. Таким чином, усю територію Запорожжя, починаючи з доби бронзи, заселяли племена скотарів. Після сарматів, витіснених звідси готами й гунами, у придніпровських степах продовжували кочувати різні тюркські племена. У перших століттях нашої ери об'єднання антів залишило після себе пам'ятки черняхівської археологічної культури. Ця ж територія була форпостом слов'ян і в пізніші часи. На землях Запорожжя продовжували кочувати тюрксько-болгарські племена, які осідали поряд із слов'янами. Пам'ятки ала-но-болгарської доби (VIII ст. н. е.) знайдено в селах Біленькому та Благовіщенці Кам'янсько-Дніпровського району [2, с. 27].

У IX ст. н. е. виникла ранньофеодальна держава Київська Русь, центром якої стало лісостепове Придніпров'я. На території сучасної Запорізької області київські князі утримували під своїм контролем прибережні землі. У першій чверті XIII ст. над Придніпров'ям нависла загроза монголо-татарської навали. Ослаблені монголо-татарською навалою, українські землі піддавалися експансії сусідніх держав. Після загарбання українських земель польськими магнатами й шляхтою у XVI ст. феодально-кріпосницький гніт народних мас посилювався, почалася колонізація України. Однією з форм боротьби проти гнобителів була масова втеча селян і міщан на південно-східні околиці. Люди, які тут жили, називали себе козаками (одна з точок зору на походження цієї назви стверджує, що *козак* із тюркських мов – «вільна людина»); вони селилися в степах, засновуючи військові укріплення й хутори.

На початку XVI ст. козаки почали освоювати багаті землі не лише перед порогами, а й за ними. Через деякий час козацькі володіння охоплювали величезний простір степів, прилеглих до обох берегів Дніпра в його нижній течії: від східних кордонів Польського королівства й південної околиці володінь українського й слобідського козацтва до ріки Буг, з одного боку, й уздовж правого берега річки Кінської аж до річки Кальміус, що тече в Азовське море, із іншого.

«Батько історії» Геродот, який жив у V ст. до рідва Христова, описує країну скіфів, частина якої згодом належала запорозьким козакам, так: «Земля у них рівна, багата травною й добре зрошена; кількість рік, які течуть через Скіфію, хіба що трохи менша кількості каналів у Єгипті» [1, с. 194]. Значно пізніше за Геродота, у XVI ст. після рідва Христова, сучасник запорозьких козаків так описує багатство їх країни: «У цій країні, придніпровських степах, трава росте надзвичайно високою і такою густою, що неможливо їздити на колесах» [2, с. 27].

Запорозькі козаки, живучи на Січі без жінок і без нащадків та водночас щорічно, а часом і щоденно кількісно зменшуючись від воєн, хвороб і старості, всіляко намагалися поповнити свій склад і збільшити військо. Отож зрозуміло, чому козаки приймали до свого товариства кожного, хто приходив до них і брав на себе певні зобов'язання, необхідні для вступу на Січ. На Січі можна було зустріти представників різних народностей, вихідців чи не з цілого світу – українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, чорногорців, турків, татар, євреїв, калмиків, німців, італійців, іспанців, англійців та ін. [4, с. 115]. Мотиви, що змушували багатьох шукати притулку на Запорожжі, були різними: на Січ ішли люди «і з доброї волі, і з неволі», «з-під пана тікали», хто потерпав від тяглових повинностей, усі ображені й принижені за свою віру й народність.

З історією козацтва й Запорозької Січі пов'язані яскраві сторінки боротьби українського народу проти турецько-татарської агресії. У долинах Дніпра та його протоків запорозькі козаки засновували свої поселення. Багато хуторів-зимівників знаходилося на Великому Лузі – території між Дніпром, верхньою й середньою течією ріки Кінської, у межах сучасного Запорізького, Кам'янсько-Дніпровського та Василівського районів. На цій території сталося чимало історичних подій, пов'язаних із діяльністю запорозьких козаків. Волелюбні запорожці почували себе в хащах Великого Лугу як у рідній домівці. Найбільше козаків оселилося у Великому Лузі 1775-го року, коли царизм зруйнував Запорозьку Січ. Московський уряд постійно утискував великолузьких козаків, побоюючись відродження Січі. Їхні землі роздавали придворним. Поряд із козацькими зимівниками осідали рекрути, селяни-кріпаки.

Це призвело до виникнення в останній чверті XVIII ст. на території сучасної Запорізької області нових міст і містечок. Сюди ж переселяли державних селян та переважну більшість козаків із слобідських полків. Переселенці осідали переважно на Лівобережжі України. Заселення регіону мало великий вплив на його суспільний устрій, на його економіку. Царський уряд роздавав землі Січі головним чином дворянам, офіцерам, козацькій старшині. Дворяни переселяли у свої маєтки кріпаків із старих маєтків – це призводило до утворення поміщицьких сіл (кріпаки з Полтавщини та Чернігівщини). Уряд, заселяючи регіон, створював тут поселення менонітів. Поряд із колоністами-німцями селилися вихідці з Польщі, Сербії, Греції та Албанії. Великою була община євреїв. Інтенсивний початок колонізації території припадає на II половину XVIII ст. У зв'язку з притоком переселенців швидко зростала загальна кількість населення краю. Прибували сюди вислані сектанти-духобори, молокани, розкольники.

Першими поселенцями кінця XVIII ст. надвеликолузького регіону були колишні запорожці та кріпаки з центральних районів України й Росії. Особливість заселення надвеликолузького регіону полягала в тому, що найдавнішим населенням північної частини регіону були запорозькі козаки, чисельність яких значно зменшилася після 1775 року. Більш пізнє олюднення краю пояснюється приєднанням цієї території до Росії після російсько-турецьких війн другої половини XIX ст. Запорожжя не знало кріпацького права, запровадженого тогочасною Російською державою, тому сюди тікали кріпаки. Поряд з українцями жили росіяни, білоруси, поляки, серби, болгары, греки, вірмени, німці, євреї, татари, литовці, волохи. Усі вони були різних релігійних конфесій. На місці козацьких зимівників, хуторів, поселень виникали українські, російські, німецькі та інші поселення. Запорозький край протягом багатьох століть був для втікачів-селян одним із найпривабливіших місць. Сюди переселялися державні селяни з українських губерній – Полтавської, Чернігівської, Харківської, Київської, а також із російських: Смоленської, Орловської, Курської, Воронезької та інших. Крім того, на цій території були іноземні переселенці – меноніти, які дісталися з Пруссії, та євреї. Переселення євреїв було пов'язане з «пригнобленістю» та скупченістю населення західних областей як України, так і Росії.

Заселення регіону проходило в декілька етапів. Першим етапом вважається заснування Січі й козацьких зимівників. Другим етапом була офіційна і стихійна колонізація після скасування Січі. Третім – початок ХХ ст., особливо період будівництва Дніпрогесу. У цей час уже до Запоріжжя приїздили тисячі представників різних національностей, що населяли колишній Радянський Союз. Безперечно, це впливало й на зміни в етнічному складі регіону. Четвертим етапом можна вважати період відновлення заводів та фабрик після Великої Вітчизняної війни. У цей час на відбудову підприємств також приїздили представники різних народів. П'ятим етапом можна вважати 90-ті роки ХХ ст., після перебудови. Саме в цей час етнічний склад надвеликолузького регіону поповнюється представниками вірменської, азербайджанської та туркменської народностей. Останні етапи також позначилися на етнічному складі жителів регіону, зумовивши зміни в антропоніміконі місцевого населення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Геродот.** Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наук. думка, 1993. – 321 с.
2. **Історія міст і сіл Української РСР.** Запорізька область. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. – 725 с.
3. **Наливайко С.** Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко. – К.: Либідь, 2001. – 274 с.
4. **Эварницкий Д. И.** Вольности запорожских козаков. Историко-топографический очерк / Д. И. Эварницкий. – СПб., 1890. – 384 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2013

ДІАЛЕКТНІ РИСИ В ІМЕННИКОВІЙ СЛОВОЗМІНІ В МОВІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ XVI–XVII СТ.

Проаналізовано специфічні форми однини іменників, засвідчені в мові учительних Євангелій XVI–XVII ст. Указані іменникові форми виявляють територіальну специфіку мовлення творців пам'яток, про що свідчить існування відповідних явищ у сучасних західноукраїнських говірках.

Ключові слова: історична діалектологія, діалектизм, учительні Євангелія.

Проанализированы специфические формы единственного числа имен существительных, засвидетельствованные в текстах учительных Евангелий XVI–XVII вв. Указанные формы имен существительных подчеркивают территориальную специфику речи авторов памятков, о чем свидетельствует существование соответствующих явлений в современных западноукраинских диалектах.

Ключевые слова: историческая диалектология, диалектизм, учительные Евангелия.

The research into manifestation of dialectal singular noun forms in the language of 16th-17th century didactic Gospels has been carried out. Indicated noun forms reveal territorial speech specificity of didactic Gospels writers as evidenced by the existence of corresponding phenomena in modern Western Ukrainian dialects.

Keywords: historical dialectology, dialectal element, didactic Gospels.

Учительні Євангелія (далі УЄ) є дуже цінними, проте на сьогодні мало вивченими джерелами до історії української мови. Ці збірники проповідей на недільні і святкові дні протягом року були дуже поширеними на українських землях у період XVI–XVII ст., про що свідчить велика кількість збережених списків (їх відомо понад сто). Мова цих пам'яток – книжна українська, зі значною кількістю народнорозмовних елементів, і діалектних зокрема. Унікальність УЄ в тому, що вони стали одними з перших перекладів Біблії українською мовою (адже часто містилися, окрім проповідей, ще й відповідні євангельські уривки). УЄ мали найбільше поширення на заході України, у гірських місцевостях – більшість відомих текстів потрапили до книгозбірень із церков Галичини та Закарпаття, а зараз найбільше рукописів зберігається в бібліотеках Львова та Варшави.

Певні списки УЄ відомі в мовознавчій науці завдяки працям О. Петрова, І. Панькевича, Л. Деже, І. Керницького, В. Німчука, М. Кочіша, У. Добосевич, Г. Чуби та ін. Практично всі дослідники мови УЄ наголошували на тому, що вона містить дуже багато діалектних виявів. Проте мова більшості УЄ із книгозбірень Львова ще не була об'єктом мовознавчого вивчення, зокрема з погляду історичної діалектології; немає публікацій, які б висвітлювали діалектне підґрунтя мови великої кількості текстів УЄ. Тому актуальним є вивчення масиву цих пам'яток, які зазвичай виявляють західноукраїнські діалектні риси, проте можуть містити локальні відмінності залежно від місця постання того чи того списку.

Отож, мета дослідження – визначити специфічні риси мови УЄ, пов'язані з українськими діалектами, а відтак – зробити припущення про належність пам'яток до певного говіркового масиву. Такий підхід передбачає порівняння мови УЄ з даними про поширення певних явищ в українських діалектах. У статті зупинімося на рисах, що виявлені в системі відмінкових форм однини іменників. Схарактеризуємо ймовірні діалектні елементи в 13 списках УЄ, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника. Відбір саме цих текстів умотивовано значним обсягом кожного зі списків, а отже, їх репрезентативністю.

Називний відмінок. Іменник *церква* у Н. і З. в. у мові УЄ вжито у давній формі *церков*: *цѣрковъ бжїѦ* (XIII, 19а); *прише^дши во цѣрко^в* (XII, 25б). Збереження архаїчних форм іменників колишніх *-ї*-основ – риса передовсім карпатської говіркової групи [2, с. 53; 3, с. 225; 5, с. 122; 10, с. 90; 12, с. 229; 13, с. 48; 17, с. 46].

Родовий відмінок. Більшість іменників ч. р. у Р. в. одн. мають паралельні форми з закінченням *-а* і *-у*: *доброго разоума* (XI, 63б) та *ве^длу^с розуму* (XI, 84а); *до ѡгнѦ вѣчнаго* (IX, 3а) та *яко огню на голову Єго насыпаєшь* (IX, 6б); *дома їїлева* (100а) та *дому свого* (X, 96б) і багато ін. Форми на зразок *раѦ, вѣка, рода, страха* тощо могли постати під церковнослов'янським впливом. Проте відомо, що говірки заходу України мають відмінні від літературних закінчення. Паралельні форми з *-а* й *-у* для багатьох іменників (*рока* і *року*, *роума* і *роуму*, *дома* і *дому* тощо) зафіксовані в говірках Закарпаття та Лемківщини [4, с. 63; 5, с. 115; 12, с. 183; 15, с. 55]. Форми на зразок *ліса, голода, вогня, сніга* відомі в північнобойківських говірках [13, с. 48].

У більшості УЄ трапилося закінчення *-є* у Р. в. іменників ч. р. колишніх основ на приголосний (і не тільки): *ис каменє* (I, 150а), *нѣшнего... днє* (I, 39а); *ω^м полуднє* (V, 28б); *близко того колодАСе!* (X, 45а); *ω^м ступоу^умо...ω^м путє!* свого злого (XII, 89а), *до ты^{юс}нє* (XII, 68а), *подлА студєнцє* (XII, 316б). Закінчення *-є* і *-А* часто виступають як паралельні: *того днА* (II, 57а) і *кожного днє* (II, 104б); *до каменА* (XI, 100б) і *ис каменє* (XI, 20а) тощо. Дослідник І. Керницький називав закінчення *-є* в іменниках різних основ рисою тільки бойківських і лемківських пам'яток [7, с. 407]. Найпоследовніше цю флексію зберігають бойківські говірки [2, с. 53; 9 с. 126–127; 14, с. 125;], інколи й від іменників інших основ (*місяце*) [6, с. 5]. Закінчення *-є* відоме і в говірках Закарпаття [4, с. 68; 12, с. 199]. На Лемківщині його переважно витіснило *-а* [5, с. 116; 12, с. 199].

З діалектним мовленням доцільно пов'язати закінчення *-є* в іменниках ж. р. колишніх основ на *-й-* та на приголосний: *любвє* (I, 138б); *до...црквє* (II, 175б); *ω^м кровє* (V, 149б); *еди^н сн̄ь в матерє* (III, 99б) тощо. Часто в УЄ відбито процес уніфікації закінчень: *пролитіє кр̄ви* (II, 40а); *до цркви* (VI, 47а); *любви вашєи* (III, 46а). В архаїчних карпатських говірках закінчення *-є* збережене до сьогодні, зокрема воно характерне для бойківських, також існує в центрі й на сході Закарпаття, Лемківщині [4, с. 68; 12, с. 230]. В одному з УЄ *-є* навіть вжито у прикладі *нѣмаєшь одѣнА або шатє! вєсѣ^лнои* (IV, 174б), що виявляє індукційний вплив цієї флексії на іменники інших типів.

Іменники колишніх *-ја-*основ у Р. в. одн. здебільшого мають етимологічну флексію *-ѣ*: *на низкості землѣ тои* (I, 11б); *ст̄ои бѣѣ* (I, 272а); *волѣ вашєи* (V, 5а); *боурѣ яковои* (IV, 89б), рідше закінчення *-и*: *вєлікоє дрѣжѣнА! земли* (IV, 42а); *пань виньници тои* (III, 82б) (де кілька таких написань є практично в кожному списку). Форми на зразок *земли*, ймовірно, передають вимову закінчення як [и], що існує в більшості південно-західних діалектів і є наслідком взаємодії закінчень твердих і м'яких основ іменників.

Закінчення *-и* властиве іменникам ж. р. колишніх *-й-*основ: *из високості* (I, 38б); *вкусити см̄рти* (XI, 2б). Характерно, що в деяких УЄ в цих іменниках виступає *-ы*: *ω^м всАкаго гн̄ва и напасты* (VII, 127а), *наясти^с и наптити^с до сытосты!* (VII, 129б) (також у XI, IX, IV). Таке сплутування виявляє звучання флексії як [и] (а не [і]), що збережене в південно-західних говірках [1, № 175; 5, с. 121; 12, с. 227; 13, с. 49] (за винятком територій, де вимова колишнього **i* висока, наприклад, на Лемківщині [10, с. 103]).

Іменники с. р. колишніх *-n-* і *-t-*основ у Р. в. найчастіше мають закінчення *-є*: з *раменє фараонова* (I, 53а), *для именє Бжїа* (I, 75а); *проклАтого кнАжате* (II, 195а); *ω^m племєнє* (V, 178а); *ма^mка того дитАте* (III, 193а); *мнѣ нѣколи не да^l еси ні козлАте* (IV, 6а) тощо. Дослідники зазначали, що таке закінчення типове для бойківських та лемківських пам'яток [7, с. 405]. Збереженість флексії *-е* – риса карпатських говорів [10, с. 90], такі форми існують переважно в західнокарпатських та лемківських говірках [1, № 186; 5, с. 124; 12, с. 245], на інших територіях іменники часто набувають закінчень *-и* чи *-а* [2, с. 53–54; 15, с. 55]. Іменники *-n-*основ можуть мати флексію *-(ен)и*: *имени твоего* (I, 113а); *сѣмени своєго* (IV, 252б) (у більшості УЄ), а також (рідко) *-А*: *ведле имА ів^cва* (III, 69б).

Давальний відмінок. У Д. в. одн. іменники ч. р. з основою на твердий приголосний набувають закінчення *-у* або *-ови* (обидві флексії вживано приблизно з однаковою частотою): *іωсифу снү своєму* (VI, 51а), *тому свѣту* (VI, 33б), *ономов члкови адамови* (VI, 87б) тощо. Іменники з основою на м'який приголосний мають графічні варіанти цих закінчень *-єви* або *-ю*: *ко томж^{жс} концє-ви* (I, 301б); *коню оудила вкладаємо въ оуста* (IV, 24а); *моло^оцєви* (IV, 162а); *шарканєви* (XII, 314а). Вирівнювання системи словозміни спостерігаємо в іменнику ч. р. *-а-*основи: *къ ісаієви* (XI, 171а). Закінчення *-ови* та *-у* можуть паралельно вживатися в одному слові: *ісусж наввину* (I, 57а) і *къ ісови* (I, 28а) та ін. Про те, що в закінченні *-ови* останній звук був [и], свідчать досить часті написання з *-овы*: *приближа^лсА к домовы* (VII, 3б), *на снѣ^о Смієвы* (VII, 192б); *мови^l адовы* (X, 313б) та ін. Перевага закінчення *-ови* над *-у* (також для назв неістот) – ознака діалектів південно-західного наріччя [3, с. 210], зокрема карпатських [2, с. 54; 4, с. 63; 5, с. 115; 13, с. 50; 15, с. 55]. В УЄ закінчення *-ови*, *-єви* здебільшого вживані в іменниках – назвах осіб, проте його можуть набувати й іменники – назви тварин та неістоти: *оужови* (I, 258б); *животь моⁱ адови приближилсА* (II, 35а); *къ пжтєви* (II, 125а); *огнєви* (V, 180а); *те^h сА сталь главою оуглови* (XII, 166а) та багато ін. Пам'ятки української мови відбивають територіальну диференціацію в поширенні обох флексій, наприклад, у північних грамотах XIV–XV ст. трапляється тільки *-у(-ю)*, а в галицьких – також *-ови(-єви)* [11, с. 24], у пам'ятках XVI ст. такий територіальний розподіл зберігається, зокрема, це закінчення переважає в текстах із карпатських територій [8, с. 41–43].

Іменники колишніх *-ja*-основ (і з основою на *-ц* зокрема) у Д. в. закінчуються на *-и*: *къ...вл^ощ^и нашои б^ии* (VI, 144а); *д^ии своєй* (X, 57б); *къ то^у в^ещери* (IX, 122а), *разумно^у з^ем^ли* (IX, 128б). Винятків мало: *д^иѣ своєи* (XII, 105а). У літературно-писемній мові XVI–XVII ст. уживали обидва закінчення, це було можливим через співіснування двох діалектних систем – південно-західного наріччя й решти українських наріч, у яких виникла флексія *-ѣ* ([i]) під впливом іменників твердої групи [16, с. 838]. Збереженість давнього закінчення *-ja*-основ досі є ознакою південно-західних говорів [3, с. 210], так само для них характерне закінчення *-и* в іменниках *-і-*, *-ї-* та основ на приголосний [3, с. 210; 5, с. 122–124; 12, с. 227, 230;]. В УЄ ці іменники закінчуються тільки на *-и*: *мовили єго ст^ой м^лт^и* (X, 307а); *матери* (I, 293а), *к...ц^ркви* (I, 95а); *любви Єго покарѣтисѧ* (VI, 159а). Є де кілька прикладів написання закінчення *ы*, що свідчить про вимову: *м^лт^и б^лгосты єго!* (VII, 179а); *проповѣдати єв^лію виш^и кои твары!* (IV, 36а).

У Д. в. одн. іменники с. р. на *-ѧ* мають на письмі закінчення *-їю* або ж *-ю*: *всѧкому с^творєнїю* (VI, 17б); *смирєнїю ... оучиль* (II, 5б), *къ собраню* (II, 32а); *къ шафованю* (V, 140б); обидві форми в УЄ вживано поряд. Закінчення *-ю* набувають також іменники колишніх *-n-* і *-t-*основ: *овчатю* (II, 2б); *ст^му имену* (III, 193а); *кнѧжатю* (XI, 150б), *ст^омоу отрочатю* (XI, 158а), *ст^ому с^ѣменю* (XI, 174б). Як правило, *-у* в іменниках *-n-* і *-t-*основ досі збережене в архаїчних карпатських говірках, зокрема в закарпатських [12, с. 239, 245], лемківських [5, с. 124]; воно було засвідчене й у наддністрянських та надсянських говірках [10, с. 75]. У трьох УЄ ці іменники мають закінчення *-єви*: *имєнєви* (I, 274б), *плємєнєви* (I, 315б) (також у II, X). Флексії *-єви* (*-єви*) за аналогією до іменників ч. р. поширені на території Карпат [2, с. 54; 5, с. 117; 12, с. 236; 15, с. 55;].

Орудний відмінок. Діалектне закінчення *-ов* трапилося у трьох списках: *зажєгши свѣчкоу а закрыєть єи коробковѣ* (II, 191–192); *и³ жєно⁶* (XII, 349а); *своєвѣ дѧковѣ* (XIII, 51а), *Смиє^м, або гадино⁶* (XIII, 172б) (в останньому УЄ найчастіше), але виключно в іменниках колишніх *-a-*основ. Форми на *-ов*, за Ю. Шевельовим, поширювалися саме з карпатського регіону на схід і південь [16, с. 868]. Зараз *-ов* існує в більшості південно-західних говірок, зокрема в усіх карпатських [1, № 171; 2, с. 55; 3, с. 211; 4, с. 66; 12, с. 216; 13, с. 51].

Іменники колишніх *-ї-основ* в Ор. в. мають або закінчення *-ію* (*ию*): *свѣтлостіѣ* (VI, 77б); *за помочию твоєю* (III, 133а); *тѣмъ костию* (IV, 237а), або *-ю*: *оноѣ сътѣю* (VI, 158б); *и жєлѣзо^м*, *и мѣдо* (X, 313б); *з чєлѣдо* (XII, 308а). Кілька разів воно написано як *-ью*, що може виявляти говіркову рису: *из великою користию* (XI, 185а); *лютоє! смѣтѣю! померли* (XIII, 129б). Форми на *-ю* переважають у галицьких та молдавських пам'ятках, рідкісні в текстах із Волині й Наддніпрянщини [8, с. 90]. Флексія *-ю* в іменниках ж. р. колишніх *-ї-основ* типова для книжної мови XVI–XVII ст., вона часто траплялася в пам'ятках із Карпат. Таке закінчення на сьогодні не дуже поширене в діалектах південно-західного наріччя – флексію *-у* вже витіснила *-ов*, проте частково *-у* (із подвоєнням попереднього приголосного) зберігають деякі лемківські й бойківські говірки [1, № 176; 12, с. 227–228].

Місцевий відмінок. У формі М. в. одн. іменника ч. р. ужито флексію *-єви*: *о и³ бавитєлєви нашє^м* (VII, 23б). Для південно-західного діалектного мовлення закінчення *-ови* у М. в. одн. не характерне, проте його засвідчують деякі боржавські, марамороські та ужанські говірки [1, № 181, 182; 12, с. 188; 15, с. 56].

У кількох випадках бачимо закінчення *-и*: *оу тѣны* (X, 14б); *в...мѣ тины! пребываймо* (VII, 127а); *ходили по пустыны* (XI, 41б). Діалекти південно-західного наріччя, і карпатські зокрема, зберігають флексію *-и* [пор.: 1, № 172, 173; 2, с. 57; 3, с. 210; 10, с. 79]. Збереження етимологічних флексій в УС вказує на те, що ці форми були властивими для мовлення переписувачів.

Кличний відмінок. У Кл. в. одн. лише в одному випадку трапилося давнє закінчення *-и* (в іменнику *смерть*): *гдє Єсть смѣрти витѣ^м твоє* (III, 24б). Воно може бути книжною рисою, проте зазначимо, що І. Верхратський засвідчив на півночі Лемківщини схожу форму Кл. в. (*молодости*) [5, с. 122].

Як бачимо, більша частина виокремлених діалектизмів – архаїчні форми, порівняно мало говіркових рис у текстах УС постали пізніше на діалектному ґрунті. Більшість перелічених ознак переконливо вказує на південно-західні діалекти української мови. Характерно, що виявлені особливості властиві передовсім карпатським говорам, для словозміни яких, власне, притаманна збереженість давніх закінчень. Це, до того ж, не суперечить інформації

про походження більшості текстів УЄ (див. вище). Для точнішої локалізації УЄ потрібно, однак, аналізувати діалектні риси мови пам'яток комплексно, беручи до уваги й форми інших частин мови, а також приділити увагу фонетиці, синтаксису, лексиці згаданих текстів. Такий аналіз розкриває широкі перспективи для подальших студій з діахронної діалектології, адже вивчення говіркових рис у мові УЄ дозволить, по-перше, виявити нові дані про поширення тих чи тих особливостей у мовленні західноукраїнських земель XVI–XVII ст., доповнивши вже наявну інформацію про регіональну специфіку української мови вказаного періоду, а по-друге, аналіз імовірних говіркових елементів допоможе визначити походження нелокалізованих пам'яток.

ДЖЕРЕЛА

- I** – УЄ 1588 р., ф. 2 (Нар. дому), № 379.
- II** – УЄ ост. чверті XVI ст., ф. 2 (Нар. дому), № 77.
- III** – УЄ 1635 р., ф. 2 (Нар. дому), № 62.
- IV** – УЄ пер. чверті XVII ст., ф. 2 (Нар. дому), № 31.
- V** – УЄ кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. 1, № 31.
- VI** – УЄ кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. 1, № 77.
- VII** – УЄ кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. 1, № 78.
- VIII** – 1634 р., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. I, № 23.
- IX** – УЄ 1641 р., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. 1, № 32.
- X** – УЄ кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. 1, № 91.
- XI** – УЄ близько 1640 р., ф. 1 (НТШ), оп. 1, № 236.
- XII** – УЄ др. чверті XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. 1, № 397.
- XIII** – УЄ 1668 р., ф. 1 (НТШ), оп. 1, № 234.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Атлас української мови:** в 3 т. – К.: Наук. думка, 1988. – Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. Я. Закревська]. – 520 с.
2. **Бандрівський Д. Г.** Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.

3. **Бевзенко С. П.** Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
4. **Верхратський І.** Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом движимим / І. Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
5. **Верхратський І.** Про говор галицьких лемків / І. Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
6. **Дэже Л.** Украинская лексика середины XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ) / Л. Дэже. – Дебрецен, 1985. – 525 с.
7. **Керницький І. М.** Деякі морфологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'ятками XVI–XVII ст. / І. М. Керницький // Праці XII республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 402–411.
8. **Керницький І. М.** Система словозміни в українській мові: на матеріалах пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький. – К.: Наук. думка, 1967. – 288 с.
9. **Лесів М. Я.** Українські говірки у Польщі / М. Лесів. – Варшава: Український архів, 1997. – 496 с.
10. **Матвіяс І. Г.** Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990. – 164 с.
11. **Мозер М.** Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер. – Х.: Харківське історико-філологічне т-во, 2008. – 832 с.
12. **Панькевич І.** Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. I. Звучня і морфологія / Др. І. Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.
13. **Пура Я. О.** Говори західної Дрогобиччини. / Я. О. Пура. – Львів: Львівський держ. педагогічний ін-т, 1958. – Ч. I. – 88 с.
14. **Свенціцький І.** Бойківський говір с. Бітля / І. Свенціцький // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. 114, Кн. 2. – С. 117–153.
15. **Чередниченко І. Г.** Деякі особливості говірок Ужгородської округи Закарпатської області / І. Г. Чередниченко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1950. – Вип. 2. – С. 47–60.
16. **Шевельов Ю.** Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов – Х.: Акта, 2002. – 1054 с.
17. **Stieber Z.** Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia / Zdzisław Stieber. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1982. – 113 s.

Надійшла до редколегії 04.11.2013

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО Й ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2'373

Н. Г. Майборода

МОВЛЕННЄВА СТИЛІЗАЦІЯ У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА

Розглянуто поняття стилізації, визначено засоби стилізації художнього тексту, які Володимир Даниленко використовує для створення мовленнєвого портрета персонажа.

Ключові слова: стилізація, індивідуалізація мовлення, мовленнєва характеристика, типізація персонажів.

Рассмотрено понятие стилизации, выявлены средства стилизации художественного текста, используемые Владимиром Даниленко для создания речевого портрета персонажа.

Ключевые слова: стилизация, индивидуализация речи, речевая характеристика, типизация персонажей.

The concept of stylization is considered and the peculiarities of its application as a stylistic device are determined in the paper. The main task of this phenomena is to show realistic portraits of the characters.

Keywords: stylization, individualization of speech, speech characteristics, typing characters.

Характеристика взаємовідношень художньої мови з загальнолітературною, зокрема з розмовним її стилем, є одним із актуальних напрямів досліджень в українській лінгвостилістиці. Ця проблема також тісно пов'язана з дослідженням індивідуального стилю письменника, специфіки авторської художньої мови, адже індивідуально-художня манера творчості письменника значною мірою характеризує мовний контекст усієї епохи.

Важливим складником художньої мови є стилізація. Вона відіграє значну роль у формуванні індивідуально-авторського стилю письменника. Це яскравий засіб художнього зображення, що допомагає письменникові рельєфно відтворити ситуацію,

© Майборода Н. Г., 2013

соціальне середовище, особливості мислення і психології персонажів через особливості їх мовлення.

Мовознавці визначають термін «стилізація» як «свідоме наслідування того чи іншого стилю (жанру); відтворення зовнішніх, формальних ознак, притаманних мові певної історичної доби, соціального середовища, якогось письменника; стилізація лежить в основі оповідних жанрів та пародії» [6, с. 174]. Як слушно зауважує російський дослідник В. Троїцький, «стилізація – не випадкове наслідування, а навмисне використання стилю для зображення життєвих явищ, утілених у ньому» [8, с. 168]. Крім жанрової та історичної (наслідування мовленнєвих засобів, характерних для певного жанру чи історичної епохи), деякі дослідники розглядають як один із видів стилізації колективні й індивідуальні відхилення від літературної норми. До колективних належать просторіччя, діалекти, жаргони, аргі, сленг; індивідуальними вважають вільну розмовну мову, ламану мову, дитячу мову, дефекти мовлення, помилки у вимові та написанні. Автори використовують ті або ті з названих відхилень як основний мовний матеріал (стилізація цілого твору), для мовленнєвої характеристики персонажа, як окремі включення (для надання колориту).

Одним з яскравих прикладів стилізації у художньому тексті є стилізація мовлення, використана авторами для створення мовленнєвого портрета персонажа.

Мета нашої роботи полягає у визначенні засобів стилізації мовлення персонажів та їх функцій у мові творів Володимира Даниленка.

Коли йдеться про стилізацію мовлення персонажів, питання мовного дизайну для В. Даниленка має виняткову вагу й відображається на формі творів письменника та на стилі творення лінгвотипів його персонажів. Лінгвотипологія персонажів Даниленкової прози спирається на співвіднесеність образу із певним соціокультурним прошарком. На формування мовного субкоду персонажа впливають його вік, стать, соціальне походження, професійна приналежність, рівень освіти і культури. Національна ознака мовлення персонажа також є частиною його мовленнєвої характеристики.

Особливістю мовних партій персонажів-інтелігентів є прозоре наближення до пласту авторського мовлення у формальному

і змістовому аспекті. Інтелектуальність мовлення забезпечує книжна лексика, спеціальна термінологія, антропоніми – прізвища видатних художників, музикантів, науковців: *У Горовиця був прекрасний звук. Особливо в басах. Такі насичені басы, як у Горовиця, я більше ні в кого не чув. З такими басами він був недосяжний у виконанні органного Баха* [4, с. 39]; – *Ну що ж, Кевіне, – розважливо мовив Сікорський, – як особа, крайня в усіх прорахунках конструкторів, маркетологів і моїх особисто, скажи остаточний вердикт. Що означає для нас поява гелікоптера П'ясецького?* [2, с. 263]. Ужита в побутових ситуаціях, така лексика може входити до складу іронічного контексту: *Якби серед усіх фобій у психіатрії треба було дати назву страху, пов'язаного з газовою плитою, то кращої назви за комплекс Луня годі й шукати* [4, с. 17].

Оригінальний В. Даниленко й у відтворенні мовлення школярів-підлітків. Безпосередність дитячих суджень про мову створює неповторний стилістичний ефект: – *А ти з села, Гасюк? – Я із станиці. У нас навіть мова своя – станична балачка, якої ти не зрозумієш. – Як французька? – Та яка французька! Краща! Французи картавлять і гундосять. А в станиці говорять гарно* [2, с. 36]. У мовленні підлітків відбиваються й лексичні новотвори, і сленг, специфічна вимова слів (*непсіколка* – дівчина підліткового віку, *гупанці* – дискотека, *потоптатися* – потанцювати, *дуст* – самогон, *бьозник* – день народження, *само собейши* – само собою тощо). Молодіжний сленг характеризується, з одного боку, дистанційованістю від загальноприйнятої мови оточення, з іншого – лексична парадигма цього соціотипу використовується у слововжитку інших соціальних верств, зокрема жінок легкої поведінки: *Хуліганши, пацан!* [1, с. 21]; *Пацан, ти такий класний!* [1, с. 22]; *Тисячу баксів на всю ніч* [1, с. 28] тощо.

До натуралізації мовлення вдається В. Даниленко, зображуючи й декласовані елементи – злочинців та вуличників. Арго не лише типізує мовлення декласованих верств, а й створює ефект відокремленості мовлення: *Він не переставав шарити по його хаті* [1, с. 108]; *Він не встиг і оком моргнути, як його обчистили* [1, с. 156]; *В каталажку його! На нари!* [1, с. 24]; *Гаплик тобі буде!* [1, с. 32]; *За такіє штучкі і в расход пустіть можна* [1, с. 245] тощо.

Варто відзначити також активне вживання професіоналізмів як показників професійної належності персонажів. Так, мовними маркерами працівників конструкторського бюро І. Сікорського є слова та словосполучення на зразок: *Після цього Сікорський оформив замовлення на трициліндровий двигун повітряного охолодження* [2, с. 66]; *Ігор запустив і почав додавати обертів, але гвинти не крутилися. Пас ковзав по шківках* [2, с. 68]; *Забив дерев'яного кілка у внутрішній вал* [2, с. 69]; *Регулювання елеронами здійснювалось ручкою ліворуч* [2, с. 77] тощо.

Одним із засобів стилізації мовлення персонажів у творах В. Даниленка є відтворення індивідуальних особливостей їх мовлення. Серед них можна виділити:

1. Мовлення з акцентом – характерне для персонажів-іноземців: – *Я, Ізабела фон Дрінкер-Шнапс, пригласайт вас к себе на ужін* [1, с. 154]; – *Вам налівайт віно?* [1, с. 155]; – *Можеш взят бутерброд, – накидаючи на голе тіло халат, сказала фон Дрінкер-Шнапс* [1, с. 156]; – *У цябе жонка йосць?* – запитала Ігоря висока кряжиста молодиця [2, с. 128]; – *А в гетага?* – кивнула на Панасюка [2, с. 128]; *Живот аб живот пацериці, і ня будзіць балець да сьмерці*, – зміряла його з голови до ніг молодиця [2, с. 128] та ін.

2. Вкраплення іншомовних слів та виразів: – *Гутен абенд!* – стримано посміхнулась вона [1, с. 154], що з німец. – «Добрий вечір!»; – *Бітте!* – гукнула Ізабела фон Дрінкер-Шнапс [1, с. 154], що з німец. – «Прошу!»; – *Дарф іх цу тіш біттен*, – жестом запросила його до столу [1, с. 155], що з німец. означає «Прошу до столу»; – *Гут*, – сказала Ізабела фон Дрінкер-Шнапс. – *Бай унс іст лібе ауф зібен мінутен* [1, с. 155], (німец. «Добре, у нас буде кохання на сім хвилин»); – *Орднунг мусс зайн*, – відповів *Отто Штрудель* [1, с. 181], що з німец. – «Має бути порядок»; *І скільки Гопкало його не вмовляв, гер Отто відповідав у ритмі військового маршу: – Найн! Найн! Найн!* [1, с. 181] (німец. «Ні! Ні! Ні!»). Наявні в тексті й вкраплення з італійської та польської мов: – *Сі, сеньйор*, – відповів *Марчелло Папарацці* [1, с. 183] (італ. – «так»).

Для позначення вибачення вжито вкраплення з різних мов: *пшепрашам* (пол.), *пардон* (фр.), *соррі* (англ.): – *Пшепрашам, пане?* [2, с. 155], – *Пардон, мадам!* – розитовхуючи натовп, до Кароліни пробрався слизький тип із маленькими закрученими вусиками

в сюртуку й капелюсі [2, с. 94]; – **Соррі**, забув як вас звати... – зморщив лоба і заворушив пальцями [2, с. 121].

3. Мовлення російськомовних персонажів.

Персонажі творів В. Даниленка настільки різноманітні, що навіть російськомовні дуже відрізняються один від одного. Вони різні: москвичі – окремо, всі інші – окремо. Найбільш яскравим прикладом мовлення москвичів є мовлення Акуліни Курочкіної з роману «Кохання в стилі бароко». Особливості її мовлення виявляються у таких контекстах: *Альо, Вань! Я в Києве! Да! Да! Кааанєшна! Ну ета проста аут! Я всево ат ніх ажидала, но не тако-ва же! Представляєш, ані даже с саабаками разговарівають на українском язике!* [3, с. 194]; *Ет я са сваімі маасковськімі тараканамі* [3, с. 194]; – *Ат вашєва прянішнава барока уже таааашніт*, – сказала у Михайлівському соборі вона [3, с. 194]; *Меня не інтересует ваше. Пкааажіте мне наше* [3, с. 194]; – *В Мааскве, дарагуша, всьо па-другому, – поважно мовила вона. – В Мааскве люди серьйозние. Да і с какой статі улыбаться-та? Вааакруг адні врагі: амерікоси, паааякі, грузіни, прібалти да ви ещю са своєї мовай*» [3, с. 195]; – *А паачему так мало русскава?! Паачему так мала-та?* – закричала вона [3, с. 196]; *Млааадой чеєек, паачьом маатрьошка?* [3, с. 197]; *Я прієхала, штоби атдахнуть ат пітерскіх прахіндеєв і пааавазмуцаться хахламі* [3, с. 197].

У кожному з прикладів бачимо характерне для москвичів «акання» (*ажидала, дарагуша, русскава* та ін.) та значно подовжений [а] у словах (*каанєшна, гаалодние, паачему, пааавазмуцаться*), наявне також характерне «з'їдання» звука між двома приголосними (*пкажіте, млааодой*); у багатьох випадках додається властивий лише мові москвичів постфікс –та у кінці слова (*єдєшь-та, улыбаться-та, мала-та*).

Мовлення інших російськомовних персонажів передано в таких контекстах: – *Хочу увідеть рускіє танкі на Бродвее, – замріяно мовив Рюмочкін* [1, с. 184]; *Пойдьом, Бенчік, в етом залє правди нет!* [1, с. 52]; *Скажіте, мілейшій, как пройті на уліцу Міра?* [1, с. 215]; *Шо ви, я совсем не тот, за каво ви меня прінімаєте. Я з Дебальцево* [1, с. 215]; – *Пожалуй, ето єдинственний самостоятельний шаг в єво жізні, – погодився Петров* [1, с. 244]; – *Собственно, ето не єво стіль, – поставив на стіл порожню склянку з льодом Іванов* [1, с. 244]; – *І так, господа, подведьом ітогі, – бадьоро мовив Петров* [1, с. 246]; – *Тіше, он за*

соседнім столиком, – захихотіли й перейшли на шепіт вони [1, с. 291]; У мене єсть неопровержимие данние о насильственной українізації восьмідсятілетней єнакієвской старушкі [1, с. 321]; – Господін президент, – нарешті прийшов до тямі один «руській товарищ», – ви, наверное, знаєте наші возможности. Так вот... – зробив затяжну паузу. – Нас интересуєт ваш хімічєскій комбінат. Ви знаєте, какой... [1, с. 369].

Отже, російське мовлення в тексті передано за допомогою української графіки. Мовлення москвичів значно відрізняється від інших і має свої особливості. Воно виступає як засіб стилізації мовлення в тексті й одночасно додає яскравості творам письменника.

4. Уживання специфічних слів, характерних для конкретного персонажа (слова-паразити).

Одним із найбільш ефективних виражальних засобів для зображення культурно-освітнього рівня, соціального стану персонажів та характеристики соціуму, до якого ті належать, є вживання позанормативних елементів. Герої творів В. Даниленка – представники різних соціальних прошарків. Автор ретельно виписує мовний статус кожного персонажа.

У мовленні персонажів В. Даниленка трапляються слова-паразити, тобто такі, що не несуть певного смислового навантаження й використовуються переважно для зв'язування інших слів. Ці слова приживаються в лексиконі людини. Їх уживання стає звичкою. Вони бувають абсолютно безглуздими, часто збивають співрозмовника з думки і заважають розумінню сказаного. Слова-паразити наявні в мовленні таких персонажів:

– Сарихана: *Щоб ми ще й за межу **цеє самое** сварились [1, с. 74]; Ну, хай ми освоїмо спочатку Місяць, а вже потім візьмемось за **цеє самое** [1, с. 76]; Цей Жовтяк, чи як там його, **цеє самое** вопше обарзел [1, с. 78];*

– Антона Попика: – ***Чуйте**, вам треба написати, **оцего**, привітання, – сказав Попик [1, с. 306]; Та краще хай ця робота пропаде, ніж він, **чуйте**, буде гніватись, викликати всіх до себе в кабінет і, **оцего**, розбивати чашки чи кидати вазони у вікна, як він, **чуйте**, любить робити, коли гнівається, бо, **чуйте**, **оцего** вам – не **оцего** [1, с. 307]; – **Чуйте**, матінка вже згадала про нас і зараз почнеться **оцего**, – радісно повідомив Попик [1, с. 360]; Писала, **оцего**, лекції для матінки Пусі [1, с. 361].*

– Акуліни Курочкіної: *Заканчується бульвар Тараса Шевченкі і починається, блін, бульвар Лесі Українки!* [3, с. 197]; *Дик я, Вань, думала, шта Кієв – ет, блін, мать гарадов русскіх* [3, с. 197].

Таким чином, слова-паразити опукліше характеризують кожний із персонажів, ужиті для показу інтелектуального й культурного рівня цих героїв, їх соціальної приналежності.

Окрім згаданих вище прикладів мовної стилізації, маємо не менш прикметні мовні партії – чи то Сарихана та його слуг із добре вгадуваним суржилом: – *Забавне предложеніє, – засопів Сарихан* [1, с. 75]; *Якщо вас хтось зобидить або обдурить, то дзвоніть, не стісняйтеся!* [1, с. 76], чи то персонажів із влучними діалектно-просторічними словами та зворотами: *І то файно* [1, с. 217], де файно – «добре»; – *А най тебе квочка копне!* [1, с. 218], де копне – «кльоне», – *Пойду я вже, мабін, спат, – сказала баба Павця. – Ти постелі на якомус слончіку і дай радно, щоб я укрілас* [4, с. 63].

Відтворення навмисне створених автором соціальних ознак дискурсу певного персонажа, вигаданих мов або їхніх елементів, таких, як, наприклад, спеціальна мова «МОБЛЯ», також є частиною мовленнєвої характеристики персонажів, зокрема мовлення Сарихана: *Всепродамбля!* [1, с. 35]; *Раданах!* [1, с. 35]; *Всінах!* [1, с. 35]; *Постокабля!* [1, с. 36] тощо.

Прикладом витонченої стилізації орієнтальної поетики є роман «Газелі бідного Ремзі», витриманий у форматі сатиричного роману. Одним із об'єктів авторської сатири є національна ментальність, зокрема національне самоприпущення, виражене в зневажанні рідної мови.

Головним героєм роману є хан Хаджи Селім Герай I, чудовно реанімований у сучасній Україні. До всього, кримський правитель лишив після себе гарні ліричні вірші і став відомим в ісламському світі як поет Ремзі. Вимисел Ремзі як головного героя та одночасно оповідача роману дозволив створити тонку, грайливу стилізацію орієнтальної поетики, яка вирізняє роман та надає йому характерності. Через уживання відповідної лексики та образності, через наслідування знаменитої орієнтальної риторики автор передає дух Сходу: *Твої губи – стиглий інжир з бахчисарайського базару, а легкі кроки і сміх – дзвін монет у гаманці молодого бея – вчуваються мені тут, у країні гяурів* [1, с. 3]; *Послухай, мій пухкий кийику з губами, солодшими за татли, що було після того* [1, с. 428]. Як відзначає літературознавець Я. Поліщук,

«орієнталістика Даниленка, вкладена в уста Ремзі, добре віддзеркалює власну мовленнєву убогість персонажів, що репрезентують загадкову для хана країну гяурів. Відтак напрошується парадоксальний, з першого погляду, висновок, що справжнім героєм роману, попри всю екстравагантність цього персонажа, є не хан Хаджи Селім Герай I, а мова, котру автор так майстерно інструментує» [7].

Отже, основними функціями введення в текст стилістичних прийомів відтворення індивідуального мовлення персонажів є експресивна й характерологічна, які у творах В. Даниленка вказують на соціальний, територіальний і гендерний фактори. Засоби відтворення індивідуального мовлення персонажів у творах письменника передають емоції героїв, їхню оцінку дійсності; описують їхній соціальний статус і положення в суспільстві. Це дозволяє письменнику дати повну і всебічну характеристику своїм персонажам.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Даниленко В.** Газелі бідного Ремзі / В. Даниленко. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2008. – 488 с.
2. **Даниленко В.** Капелюх Сікорського / В. Даниленко. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2010. – 290 с.
3. **Даниленко В.** Кохання в стилі бароко / В. Даниленко. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2009. – 300 с.
4. **Даниленко В.** Тіні в маєтку Тарновських / В. Даниленко. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2012. – 180 с.
5. **Даниленко В.** Київській мальчик / В. Даниленко // Квіти в темній кімнаті: сучасна українська новела; [упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка]. – К.: Генеза, 1997. – 432 с.
6. **Єрмоленко С. Я.** Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
7. **Поліщук Я.** Східний диван Володимира Даниленка [Електронний ресурс] / Я. Поліщук. – Режим доступу: <http://www.vsiknygy.net.ua/>
8. **Троицкий В. Ю.** Стилизация / В. Ю. Троицкий // Слово и образ: сб. статей / сост. В. В. Кожевникова. – М.: Просвещение, 1964. – 288 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2013

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКОВОЇ СИНОНІМІЇ В МОВОТВОРЧОСТІ ЯРА СЛАВУТИЧА ТА ЛІНИ КОСТЕНКО

Стаття продовжує цикл публікацій авторів із питань ідіостилю українських письменників. На прикладі іменникової синонімії поетичних творів Яра Славутича та Ліни Костенко розкрито багатство образного мовлення майстрів слова.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантична група, мовотворчість, ідіостиль.

Статья продолжает цикл публикаций авторов по вопросам идиостиля украинских писателей. На примерах синонимии имен существительных из поэтических произведений Яра Славутича и Лины Костенко показано богатство образной речи мастеров слова.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, лексико-семантическая группа, языковое творчество, идиостиль.

The article continues the cycle of articles of the authors on the problem of investigating the ideostyle of the writers. On the example of the nouns' synonymy in the poetic works of Yar Slavutych and Lina Kostenko the wealth of the picturesque and vivid language style of the experts of a word is revealed.

Keywords: synonym, synonymic set, lexis-semantic group, language creativity, ideostyle.

Творчість Яра Славутича та Ліни Костенко – видатних майстрів поетичного слова – вирізняється як оригінальністю й цікавістю, так і глибиною та неповторністю поезики й стилістики. Яр Славутич писав: «Поезія – мова богів і цього ніколи не зречуся... Простота простотою, але мусить бути простота у складності. Я цього і прагну. Твір повинен мати голову, тулуб, руки, ноги, як жива людина. Усе має бути природним, органічним, себто виростати з природи, з людини, з життя» [9, с. 344]. Ніби вторить йому Ліна Костенко: «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі» [3, с. 138].

Поезія Яра Славутича та Ліни Костенко – це постійна боротьба за правду, прагнення знайти себе і розкрити своє «Я» у теперішньому, що живиться минулим і прозорливо поглядає у майбутнє. Обоє письменників постійно хвилює доля українського народу, вони вразливо відчують фальш у людських стосунках, не бояться правди,

яку виборюють у кожному рядку своїх поетичних шедеврів: «Але не бійся прикрого рядка. Прозрінь не бійся, бо вони як ліки. Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки» [7, с. 240].

Творчість Яра Славутича та Ліни Костенко ріднить не лише тематика й філософська спрямованість поезій, а й те, що організація системи мовлення в деяких рисах близька до традицій неокласиків.

За формою вираження думки, евфонічними засобами, за уміння передати настрій за допомогою слова Яра Славутича порівнюють із славетною плеядою неокласиків. Вдумливі поцінувачі поезії побачили, що у збірці «Оаза» (1960) Яр Славутич зробив відчутний якісний крок уперед, зумівши заперечити себе колишнього, бо кожна творча людина намагається постійно удосконалювати форму поезії, виводити її на вищий щабель. «Яр Славутич вибрав, на перший погляд, найтяжчий з існуючих у поезії шляхів – шлях інтегрального класицизму, що веде до мети через відмову від своєї особовості. Це шлях духовного подвигу, як також і його вчителів, корифеїв українського відродження – Зерова, Филиповича, Рильського, Клена – єдиних поетів нашого сторіччя, що стоять на рівні найвищих вимог сучасності... Славутича можна назвати останнім із трагічно загиблої лебединої зграї, оспіваної в славетному сонеті Драй-Хмари» [11, с. 50].

Відомий літературознавець Н. Зборовська, досліджуючи творчість шістдесятників, зауважувала, що в основі поезій Ліни Костенко – естетика неокласиків, «з їх глибокою повагою до культурної традиції, витонченістю і ясністю поетичної мови... Афористичне, насичене інтелектуально, випрозоване логічною стрункістю думки мовлення Л. Костенко звернене до мистецьких тем і сюжетів, до міфології, історії» [1, с. 78]. Та водночас її поезія, як і поезія Яра Славутича, – актуальна й сучасна, бо відбиває реалії та проблеми нашого суспільства.

Мовотворчість зазначених класиків української літератури (саме класиків, бо доля дарувала їм прижиттєве визнання) користується неабиякою популярністю і в науковому світі. Про поезику Яра Славутича писали Ю. Бойко, С. Долинська, І. Накашидзе, В. Сварог, Л. Селіверстова, Н. Сологуб, П. Сорока, Т. Полякова, Б. Чопик та ін. Так, у праці Н. Сологуб «Мовний портрет Яра Славутича» проаналізовано лексику, новотвори, перифрази, метафоричність висловів Яра Славутича. Значну увагу дослідниця приділила розумінню індивідуального стилю поета, а також загальностилістичним категоріям. Ономастикон в ідіолекті Яра Славутича розглянула Л. Селіверстова.

На підставі різноаспектного вивчення власних назв дослідниця сформувала склад поетонімів, розкрила специфіку їхньої художньо-естетичної реалізації в поетичній мові, зокрема, морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості, а також показала ономастичний тезаурус як засіб авторської картини світу.

Не обділено увагою й мовотворчість Ліни Костенко. Різні грані її поетичного таланту у центрі уваги досліджень Г. Губаревої (кольоративи в мовній картині світу поетеси), І. Дишлюк (концепт «природа» як визначальний у філософії Ліни Костенко), Ю. Карпенка та М. Мельник (ономастичний простір, його наповнення та функціонування в поезіях авторки), Т. Коляди, Г. Кошарської, Л. Краснової, Н. Місяць (зовнішні та внутрішні причини, що зумовили появу полонізмів у творах митця), І. Міщук, Н. Піддубної, О. Сизової, Л. Ставицької, Н. Яценко (військова лексика в історичних романах «Берестечко» та «Маруся Чурай») та інших.

Однією з релевантних ознак ідіостилю Яра Славутича та Ліни Костенко є синонімія, що допомагає в розкритті глибини й діалектної єдності контрастивних думок обох поетів, увиразнює та урізноманітнює тексти, підкреслює багатогранність авторського словника.

Попри пильну увагу мовознавців до поетичного світу Яра Славутича та Ліни Костенко синонімія у їхній творчості ще не була об'єктом комплексного вивчення, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – на основі компаративного аналізу розглянути особливості функціонування іменникової синонімії в поетичній творчості Яра Славутича та Ліни Костенко – одних із найяскравіших корифеїв української літератури ХХ–ХХІ століть. Для досягнення мети ставимо такі завдання: а) виділити синонімічні ряди іменників, що функціонують у поетичних текстах Яра Славутича та Ліни Костенко; б) згрупувати їх у лексико-семантичні групи; в) з'ясувати стилістичну природу синонімів та виявити їхні функціональні особливості в ідіостилі поетів.

Лексика не хаотичне нагромодження слів, а система взаємопов'язаних лексичних одиниць. «Системність лексичного складу, – на думку Л. А. Лисиченко, – виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т. п. зв'язків» [8, с. 8]. Системність іменникових одиниць у мовотворчості Яра Славутича та Ліни Костенко відображає їх зв'язок із поняттями

й проявляється в класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних груп. У сучасному мовознавстві немає точного визначення лексико-семантичної групи. Традиційно вона розглядається як група слів, що тісно пов'язані між собою за змістом.

У мовній картині світу Яра Славутича та Ліни Костенко представлено широкий спектр загальномовних та контекстуальних синонімів-іменників, що утворюють лексико-семантичні групи для позначення:

а) різних частин тіла людини – з домінантами *обличчя, рот, губи, чоло, волосся, груди*;

б) домашніх тварин – з домінантами *кінь, собака*;

в) житла – з домінантою *хата*;

г) внутрішнього стану людини, її переживань – з домінантою *смуток*;

ґ) явищ природи – з домінантами *дощ, завірюха, вітер, темрява*;

д) назв рослинних масивів – з домінантами *ліс, балка*;

е) просторових понять – з домінантою *небо*;

є) назв предметів та явищ природи, пов'язаних із діяльністю людини – з домінантами *дорога, поле, вогнище*;

ж) кількості людей – з домінантою *юрба*.

Оскільки синонімічні ряди в поезіях Яра Славутича та Ліни Костенко характеризуються багатим лексичним наповненням, широкою значеннєвою інтерпретацією, у статті ми обмежимося аналізом лише синонімічних рядів на позначення явищ природи з домінантами *завірюха, дощ*. Лексеми, що репрезентують ці ряди, свідчать про те, що Яр Славутич та Ліна Костенко – неперевершені майстри слововживання.

Лексичні одиниці синонімічного ряду з домінантою *завірюха* називають природне явище, вияв якого зумовлений більш чи менш сильним зимовим вітром із снігом. Для вираження цього поняття у Яра Славутича функціонують такі синоніми, як *завірюха, хуртовина, заметіль, хуга, завія, сніговія, хурделиця, хуртеча, сніговиця*; у Ліни Костенко – *завірюха, хуртовина, віхола, вихолка, хуга, завія, хуртеча, хвища, кушпела, сніговиця*. Академічний «Словник української мови» тлумачить більшість із слів абсолютно однаково. У художніх текстах кожен із синонімів семантичної групи виступає носієм особливого відтінку в значенні, вирізняється з-поміж інших частотою вживання.

Синонім *завірюха* вказує на те, що сильний нерівномірний різкий вітер, який супроводжується дрібним сухим, сипучим

снігопадом, кружляє в повітрі поривами, носячи цілі хмари снігу. У Яра Славутича: *Бувало, в степу, в завірюху Козацьку славу берегли...* [10, с. 15]; *Щодня під люту завірюху Чимдуж туманиться в очах...* [10, с. 17], у Ліни Костенко: *У снігових завоях завірюхи, де вже од хати тільки острішок, калиною годує омелюхів, отих жовтеньких стомлених пташок* [5, с. 124]; *О Берестечко берестове у завірюхах вороння!* [2, с. 29].

Іменник *хуртовина* вживано на позначення дуже сильного вітру, що несе з собою снігову масу: *...І сам ожив, немов забуялий бір, Якого буря в люту хуртовину Гойдає довго і реве, як звір* [10, с. 82]; *Над білим його простором лише хуртовина пливе* [6, с. 24]; *Циферблат годинника на розі хуртовини снігом замели...* [6, с. 85].

У мовному відношенні образ *хуртовини* в Ліни Костенко більш ускладнено порівняно з іншими синонімами ряду. *Хуртовина* в поетеси не лише стихійне явище природи. *Хуртовина* «танцює», «кружляє», «стогне», «пливе», тому інколи важко сказати, яка ж ця *хуртовина* – реальна чи персоніфікована: *Земля вже у травах, берези у брості. І раптом – стогне, мете хуртовина...* [6, с. 127]. *Хуртовина* сприймається авторкою як темний елемент пейзажу, що виражено епітетами «хижа», «п'яна», «страшна»: *Кружляє, кружляє, кружляє ота страшна хуртовина! Танцює хижа і п'яна, льодистими сережками трясе* [5, с. 35].

Синонім *заметіль* має дещо конкретніші семантичні межі – це більш-менш рівномірний зимовий вітер, що несе з собою дрібний, сипучий, сухий сніг в одному напрямку. У Яра Славутича: *Лише від моря уночі Метуть сліпучі заметілі...* [10, с. 14]; *Знялась раптово дика заметіль, І закрутився вихор над горою* [10, с. 116]. Експресивну насиченість вислову, образну виразність його забезпечують епітети, що використовує автор до іменника *заметіль* – «сліпуча», «дика». У Ліни Костенко вживання цього синоніма в поетичних текстах не зафіксовано.

На позначення густого лапатоного снігу, який легко несеться в повітрі силою вітру, кружляє, спадаючи на землю, Ліна Костенко використовує синонім *віхола*: *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер* [3, с. 21]; *Баба Віхола, сива Віхола на метільній метлі приїхала* [6, с. 179]. У другому прикладі застосовано прийом персоніфікації, тобто *віхола* виступає олюднено, як бабуся, що сіє борошно на порожню землю.

Іменник *вихолка* найчастіше поетеса використовує, щоб показати слабкість зимового вітру, який несе з собою дрібний,

сипучий сніг: *І вихолка ніяк не перестане, як привиди, у п'тьму одбігать...* [5, с. 128]; *Поривчий вітер вихолку несе* [5, с. 113]. У словнику Яра Славутича слів *віхола* і *вихолка* не виявлено.

На позначення сильного поривчастого вітру, який супроводжується снігопадом, Яр Славутич та Ліна Костенко використовують іменник *хуга*. Його найчастіше вживано для зображення сильного сніговію на відкритих просторах, полі або степу: *А вже цвяхами колеться стерня, і кружить хуга біле перевесло* [3, с. 334]; *Шмагає Північ батогами хуги – Свою полярну виливає луть...* [10, с. 78]. У двох прикладах Яр Славутич уводить іменник *хуга* до порівняння, що виконує емоційно-оцінну роль: *А зграї крутять, наче хуга, Немов шаліє дужий бриз* [10, с. 18]; *...І, наче хуга, остюковий порох Вкриває зерна золотистий ворох* [10, с. 49].

У досліджуваних творах семантичним відповідником до попередніх іменників є слово *завія*, вживане на позначення довготривалого сильного вітру зі снігом, на що вказує контекст: *Стогне завія до рання, зламавши об ліс крило...* [6, с. 166]. Наведений приклад показує, що Ліна Костенко сприймає *завію* як живий образ, який не лише «стогне», а й має крила, що відтворюють динаміку руху стихії. У Яра Славутича: *Знялася раптом снігова завія...* [10, с. 110].

Синонім *сніговія* у поетичному мовленні Яра Славутича означає сильний вітер із снігом: *Я часто бачу: грає сніговія, Міцні морози – дуб аж посивів* [10, с. 95].

Смисловий зміст лексеми *хуртеча* дещо ширший за значення домінанти ряду *хуртовина*. Вона вказує на різкий холодний вітер, що несе з собою дрібний сніг: *Під самим краєм Гурівського лісу... Що для зимівника творив завісу В хуртечу й спеку, поряд комішів* [9, с. 88]; *І з вікон більмуватих Метає віхольні рої хуртеч...* [9, с. 114]. У Ліни Костенко: *Січе хуртеча, гостра, ніби шклиста* [5, с. 120]; *Там крижаної піфії триніг куриться димом білої хуртечі* [3, с. 104]. Емоційний ореол створюють епітет «гостра» та порівняння «ніби шклиста» (у першому прикладі), метафора «дим хуртечі», що посилена дієсловом руху «куриться» (у другому прикладі).

Синонім *хурделиця* виявлено нами лише один раз у баладі Яра Славутича «Боровики»: *Мати змарніла від болів і ран, Через морози, хурделицю й лід...* [9, с. 46]. Автор вживає його як семантичний відповідник до *хуртовина*, *завія*, для стилізації авторської розповіді.

Семантико-стильовим синонімом цього ряду є лексема *хвища*, що закріпилася в розмовному стилі. У романі «Маруся Чурай» Ліни Костенко цей іменник виступає на позначення холодного великого снігу з вітром, іншими словами – снігової бурі: *Степи і ніч. І хвища над степами* [5, с. 120].

Для посилення емоційно-експресивного ефекту Ліна Костенко використовує в одному фрагменті два синоніми одного ряду – *хуртовина* і *хвища*: *Простягнеш руку – і не видно пальців, так хуртовина крутить у степу. Шугає вітер, сатаніє хвища* [5, с. 121]. Якщо *хуртовина* просто «крутить» у степу, то *хвища* «сатаніє». Названі дієслова поглиблюють негативну емоційну гаму в аналізованому контексті.

Для створення емоційно-експресивного малюнка автори використовують розмовне слово *сніговиця*, зокрема Яр Славутич: *Від того холоду прокинувся Гриць І здивувався від літніх сніговиць* [9, с. 116], Ліна Костенко: *Осявають лице, шарудять у нас під ногами і пропалюють в полі сніговицею витканий плес* [4, с. 35]. Метафоризований образ *сніговиці* означено словосполученням «витканий плес», яке в загальній організації невеличкого уривка слугує важливим моментом для художнього відтворення дійсності.

Досить часто межі іменникових синонімічних рядів Ліна Костенко збільшує за рахунок лексичних елементів із територіальних діалектів, які поетеса залучає для увиразнення стилю й компонентів фразового оточення. Так, на позначення сніжної бурі, крім синонімів літературної мови *завірюха*, *хуртовина*, *хуга* та ін., Ліна Костенко вводить діалектні слова *кушпела* та *замети*, які допомагають відтворити стиль і колорит розповіді персонажа: *Здіймало військо сніжну кушпелу* [5, с. 123]; *То винесе в Полтаву, то по селах (як не замети, звісно, й не дощі)* [5, с. 115].

Ознаку природної стихії в Ліни Костенко передає образне словосполучення *біла симфонія снігу*: *Ніч підняла завісу – ...біла симфонія снігу пливла над щоглами лісу* [3, с. 126]. Поетеса шукає гармонійної співзвучності між явищами природи та різними іпостасями буття. Така згармонізованість досягається завдяки емоційним музичним образам. У вірші «Біла симфонія снігу», уривок з якого наведено вище, поетеса об'єднала стихійне явище (*завія*, що змальована через перифраз *біла симфонія снігу*), людське почуття («кохання фатальне, майже з драми Ростана» [3, с. 126]) та музику (симфонія).

Для позначення атмосферних опадів, що випадають із хмар у вигляді краплин води, Яр Славутич та Ліна Костенко використовують

синонімічний ряд з домінантою дощ: *Дощі випадають нечасто – поникла трава, поникла...* [6, с. 44]; *Дощі періщать. Вікно відчинене* [6, с. 225]; *О як рілля між нами парувала Після дощу, якого окрилив Раптовий грім!* [10, с. 158]; *Та Суд Верховний з-над оттавських площ Послав на Захід життєдайний дощ* [10, с. 171].

На основі зорового й дотикового сприйняття творить Ліна Костенко опредметнений образ дощу: *Натягне дощ свої осінні струни, торкне ті струни пальчиком верба* [3, с. 325].

Своєрідним знаком століття екологічних катастроф виступає дощ у такому прикладі: *Плаче кислотними дощами* [3, с. 548]. Екологічний стан планети, особливо після аварії на ЧАЕС, дуже хвилює поетесу. Образ «кислотного дощу» символізує загибель усього живого, тому Ліна Костенко просить тих, хто вбиває природу: *Віддайте мені дощ. Віддайте мені тишу* [3, с. 537].

У лексемі дощик Ліна Костенко вкладає не лише зменшено-пестливий відтінок, а й емоційно-експресивне забарвлення: *Хто пам'ять змив як дощик акварельку?* [3, с. 260]. Найчастіше зазначений синонім використано з дієсловом *моросити*, що вказує на дрібний дощ: *І дощик моросить* [3, с. 338]; *А тихий дощик в полі моросив* [2, с. 20].

Образ дощу Ліна Костенко творить за допомогою синонімів *злива, хляпа, проливень, гроза, сльота, мокряччя, моква, мряка, мжичка*. У Яра Славутича синонімами до слова дощ виступають *злива та гроза*.

Іменник *злива* використано поетами на позначення дуже великого дощу: *А злива лє* [3, с. 449]; *Громи гриміли. Злива не виухала!* [3, с. 449]; *Чи зможу на поєми полотно Перенести твої безмежні ниви, Твої раптові промовисті зливи?* [10, с. 48]; *Ясним прибоєм біла звідусіль, Неначе золото, дзвенюча злива...* [10, с. 59];

Важливим елементом досліджуваного синонімічного ряду є іменник *гроза*, який вказує на дощ із громом і блискавкою, що переважно супроводжується великим вітром: *Тишиною гроза починалася...* [6, с. 13]; *А коли втомився вітер, уляглося море внизу, взяв художник свою палітру і почав писати грозу* [6, с. 18]; *О щастя дозріле ярких блискавиць, Ти слово моє напуваєш грозою!* [10, с. 39]; *Коли в грозу поранена сосна, Вона живицею вкриває рану...* [9, с. 69].

У поетичних текстах Ліни Костенко широко вживаним є образ *грози* в значенні животворящої сили, яка відроджує природу: *І увібрана ґрунтом гроза проростає барвінком хрещатим. І у білім цвіту опалім, що зронили в грозу вишняка, я стою і дивлюся*

в далі з-під своєї легкої руки... [6, с. 83]; *Іде гроза* дзвінка і кучерява садам зомлілі руки цілувать [3, с. 275].

Із художньо-естетичною метою звертається Ліна Костенко до діалектних слів *хляпа* та *моква* в таких контекстах: *Весна предивна. Як не сніг, то хляпа* [3, с. 517]; *Все лають Хмеля, лають Хмеля – за москалів, за татарву. За цю мокву непроторенну* [2, с. 22].

Рідко вживаний іменник *проливень* виступає на позначення проливної дощу, зливи: *А на подвір'ї проливень, потопа* [2, с. 65].

Іменник *сльота*, залежно від того, як виявлено це явище природи, снігом чи дощем, може належати до двох синонімічних рядів із словами-показниками *дощ* і *завірюха*. Ліна Костенко використовує його лише на позначення хмарної, сирієї погоди з дощем, оскільки події відбуваються в безсонну осінню ніч: *На все є час – на самоту і вірші в безсонну ніч осінньої сльоти, на гіркоту безмірних перебільшень і справедливу жорстокість прямоти* [6, с. 70].

Дощову осінню погоду Ліна Костенко називає просто *мокряччя*, без експресії та додаткових уточнень: *Мокряччя. Осінь. Млисте мрево. Під лісом скирта – як промоклий лан* [6, с. 246].

Про густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані, поетеса говорить *мряка*: *Поля одсиріли від мряк* [2, с. 19].

Лексема *мжичка* позначає дрібний, густий дощ. Цей синонім Ліна Костенко використовує кілька разів і завжди в поєднанні з іншими членами синонімічного ряду: *З кошлатих кущів солов'ята зиркали, як по землі і щедро і видавцем, то зливи ходили, високі, як циркулі, то мжичка мала метушилася видрібцем* [6, с. 180]; *Після дощів руйнуються кряжі, осіння мжичка поле бездорожить* [6, с. 93]. Використання в одному контексті (див. перше речення) двох синонімів утворює паралелізм, оскільки ці явища природи протиставляються одне одному силою свого вияву: якщо *зливи* високі, то *мжичка* мала.

Задля створення експресивного ефекту Ліна Костенко використовує висхідну градацію синонімічних одиниць: *«І раптом дощ. І злива. І гроза»* [2, с. 8].

Аналіз іменників-синонімів переконує в тому, що Яр Славутич та Ліна Костенко сповна використовують у своїй поетичній практиці багату іменникову синоніміку народної мови, яка дібрана вміло і всебічно характеризує персонажів, їхні психо-фізичні стани, різні обставини життя. Усі іменникові синоніми позначені індивідуальними семантико-стилістичними відтінками. Джерело

іменникових синонімів – переважно народнорозмовна мова, почасти фольклорно-пісенна. Використовуються діалектизми, запозичення з інших мов, переосмислення семантики слів тощо.

Отже, Яр Славутич та Ліна Костенко, орієнтуючись на традиції попередників, чітко розрізняють семантичні нюанси іменників, уповні користуються закладеними в них емоційно-експресивними, художньо-зображувальними можливостями. У доборі синонімів немає штучності, ненатуральності.

Синонімічне багатство мовотворчості Яра Славутича та Ліни Костенко потребує подальшого системного вивчення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Зборовська Н.** Шістдесятники / Н. Зборовська // Слово і час. – 1999. – № 1. – С. 74–80.
2. **Костенко Л. В.** Берестечко: історичний роман / Л. В. Костенко. – К.: Український письменник, 1999. – 157 с.
3. **Костенко Л. В.** Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. **Костенко Л. В.** Вітрила / Л. В. Костенко. – К.: Рад. письменник, 1958. – 95 с.
5. **Костенко Л. В.** Маруся Чурай: історичний роман у віршах / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1982. – 135 с.
6. **Костенко Л. В.** Поезії / Л. В. Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto: Українське видавництво «СМОЛОСКИП» ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.
7. **Костенко Л.** Триста поезій: вибрані вірші / Л. Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 416 с.
8. **Лисиченко Л. А.** Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х.: Вид-во Харківського нац. пед. ун-ту, 2006. – 150 с.
9. **Славутич Яр.** Живі смолоскипи / Яр Славутич. – Едмонтон, 1983. – 127 с.
10. **Славутич Яр.** Твори: у 5 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро; Едмонтон, 1998. – Т. 2: Поеми, переклади, нариси, життєпис. – 1998. – 331 с.
11. **Творчість Яра Славутича: статті й рецензії** / [упоряд. В. Жила]. – Едмонтон: Видання ювілейного комітету при НТШ, 1978. – 432 с.

Надійшла до редколегії 18.11.2013

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ В «ПАЛІНОДІЇ» ЗАХАРІЇ КОПИСТЕНСЬКОГО (на матеріалі уривків III і IV частин)

Проаналізовано художні засоби твору «Палінодія» Захарії Копистенського, а саме уривків із третьої та четвертої частин. Виявлено найбільш уживані художні засоби: емоційні слова, синоніми, метафори, риторичні звертання, що особливо притаманно епосі бароко, бо увесь арсенал художніх засобів був направлений на те, щоб створити негативний образ католицької церкви й позитивний – православної.

Ключові слова: художні засоби, «Палінодія», Захарія Копистенський, бароко, православна церква, католицька церква.

Проаналізована поезика произведения «Палинодия» Захарии Копыстенского, а именно отрывков из третьей и четвёртой частей. Выявлены самые употребительные художественные средства: эмоциональные слова, синонимы, метафоры, риторические обращения, которые характеризуют эпоху барокко, потому что весь арсенал художественных средств был направлен на то, чтобы создать отрицательный образ католической церкви и положительный – православной.

Ключевые слова: художественные средства, «Палинодия», Захария Копыстенский, барокко, православная церковь, католическая церковь.

In article is analysed artistic ways product «Palinodia» by Zakharia Kopystensky, as follows fragment third and fourth parts. Will Revealed the most using artistic ways: emotional words, the synonyms, metaphores, rhetorical address, which characterize Baroque. The Whole arsenal of the artistic ways was directed on that that show negative image Catholic church and positive – Orthodox church.

Keywords: artistic ways, «Palinodia», Zakharia Kopystensky, Baroque, Orthodox and Catholic church.

Одним із найбільш яскравих літературних творів епохи бароко в Україні є монументальний трактат Захарії Копистенського «Палінодія». Як відомо, Захарія Копистенський (?–1627) був ерудованим і високоосвіченим письменником-полемістом. У 1616 році він записався до Київського братства й став активним діячем гуртка архімандрита Єлисея Плетенецького. З 1617 року монастир

відкрив типографію, і Захарія Копистенський видає в ній Часослов (1617) із двома передмовама, бере участь у виданні «Анфологіону» й «Бесід Івана Златоуста на послання апостола Павла». З 1624 року він став архімандритом Печерського монастиря. У лаврській друкарні було видано його твори: спрямована проти католицької церкви «Книга о вѣрѣ единой, святой, соборной апостольской церкви, которая под росудок церкви восточной поддается» (1619–1620) під псевдонімом ієромонаха Азарії, дві проповіді «Казанье...» (1625) та «Омілія» (1627) на честь Єлисея Плетенецького.

«Палінодія, или Книга обороны католической святой апостольской восточной церкви и святых патриархов, и о греках, и о россиях христианех», яку автор писав протягом 1619–1622 років, так і не була надрукована. Її написано у відповідь на твір Лева Кревзи «Оборона єдності церковної» (1617) і відповідно до структури останнього.

Довгий час у мовознавстві твір Захарії Копистенського «Палінодія» залишався поза детальною увагою дослідників. Уперше до нього звернувся В. Завитневич, який у своїй дисертаційній роботі «Палінодія» Захарії Копистенського та її місце в історії західноруської полеміки XVI і XVII ст.» основну увагу звернув на зміст твору, а не на його мову. До сюжетної лінії «Палінодії» у подальшому зверталися Є. Петухов, С. Єфремов, М. Грушевський, В. Полек, П. Степенькіна та ін.

Великий І. Франко, характеризуючи твір «Палінодія» Захарії Копистенського, вважав, що в цьому творі викладено й узагальнено всю полеміку «між східною і західною церквою, котра щодо укладу, систематичності і ґрунтовності не має рівної в усій південноруській теологічній літературі навіть до сьогодні і котрий щодо мови, надзвичайно наближеної до мови народу, а при тому багатой, гнучкой і мелодійной (незважаючи на архіскладну матерію!) заслуговує на всіляке визнання» [7, с. 351].

Уже в радянський період П. Загайко коротко охарактеризував використані Захарією Копистенським джерела, указав на деякі особливості стилю автора (зокрема, на вдало дібрані народні порівняння, прислів'я) [2, с. 21].

На відміну від згаданих дослідників, І. Білодід, В. Микитась, Д. Чижевський, І. Шевченко, Т. Ханчевська-Генель, Є. Пшеничний

при аналізі змісту твору згадували й художню мову «Палінодії». Наприклад, І. Білодід у дослідженні «Українська літературна мова другої половини XVI, XVII, XVIII ст.» писав, що трактат не надто емоційний, проте широкий за обсягом лексики й фразеології. Уживана лексика, на думку академіка, свідчить не лише про богословську, а й про історичну, юридичну, філософську освіченість автора. «Стиль твору переважно рівний оповідно-переконуючий; але в деяких місцях він переходить то в патетичну, то в історичну тональність» [1, с. 32].

Досліджуючи поетику «Палінодії», Т. Молодід прийшла до висновку, що лексичний матеріал твору багатий і різноманітний і складається з різних семантичних пластів – від загальноновживаної простомовної лексики до наукової, від релігійної до воєнної, від елементів народних афоризмів до канцеляризмів. Щодо лексики «простої мови», то виділено: загальнослов'янські з впливом рідного для Захарії Копистенського південно-західного діалекту, давньоруські, церковнослов'янські й іншомовні лексеми. Автор заперечує наявність прямого зв'язку між «простою мовою» й сучасною українською [5, с. 13–15].

Детально аналізує зміст і художню мову «Палінодії» Захарії Копистенського Ю. Ісіченко, зокрема вказує на використання автором такої риторичної моделі, як звернення до опонента та однопумців. Також у тексті наявні риторичні вигуки, питання. Щодо мовної палітри тексту, то часто використовуваними є прислів'я, приказки, фразеологізми. Не обійшов Захарія Копистенський і такі тропи, як епітети, порівняння та метафори [3, с. 142–155].

У своїй статті ми б хотіли поглибити відомості про художню мову полемічного трактату «Палінодія» Захарії Копистенського. Для дослідження взято уривки з III та IV частин.

Твори епохи бароко характеризуються різноманітними мовними засобами. Зокрема, Д. Чижевський відзначав такі її риси, як емблематичність, символізм, універсалізм, використання елементів «простої мови» та інші варіації, що створюють широкий мовний діапазон; варіації стилістичні: антитеза простого й складного, синтез різних стилів, почуттів в одній людині, поєднання серйозності та жарту [8, с. 247]. Професор Д. Наливайко звертає увагу

на такі стильові домінанти бароко, як динаміка образів і композицій, різка формальна й смислова контрастність, метафоричність, емблематичність, підвищена комунікативність, прагнення вразити, заволодіти почуттями і свідомістю читача [6, с. 49].

Полемічний трактат Захарії Копистенського не є винятком. Як виявилось, найбільш уживаними художніми засобами є емоційні слова: *беззаконня, примракъ, щирая, презренье, наймудрѣйшій, поганство, дивныи и чудные, благословеніе, чудо, блаженного, забобоны, запалити, шкодливый и шкарадный, тяжкіи, веселился, добрыи, злыи, славного, порядную, любезная, любыи, въ радости и веселю, несправедливе, срамотне, простого чловѣка, роспусты, нововзниклымъ геретицкимъ сектамъ, счастливие пануючого Жигмонта Третего, въ пороцѣ мужебойства, хитрый прибуглець, значной ... шкоды, и себе, и коній не щадячи, обложили, слѣдъ прехитрства своего затираючи, чоловѣкъ щирый, триумфуетъ, зброднѣ оказали, покаранье, зневажоного, прехитрствомъ, зе встыдомъ и безчестіемъ, хитре то утаивше, отступства, нещастливое*. Їх використання не випадкове. Вони дозволили авторові змальовувати негативний образ Римської церкви та її діячів.

Крім емоційних слів, у досліджуваних уривках часто використано синоніми. Вони вживаються для підкреслення якоїсь ознаки, зосередження на ній уваги. Наприклад, в епізоді, присвяченому другому хрещенню Русі, виділено такі синонімічні ряди, як *мовили, рекли, казаль; вѣры христіанской, до нашей вѣры*. В уривку про Володимирове хрещення [4, с. 977–982] для уникнення повтору слів Захарія Копистенський використав синоніми: *пріѣздили ... отъ розныхъ кролевъ, княжатъ и народовъ послове и учителя; шкодливый и шкарадный; рекъ, оповѣдано, казаль, росказаль, мовятъ, повѣдалъ; чинятъ, дѣлають; вѣра христіанская, вѣра правдива*. Мікросюжет, присвячений Ліонській унії (1274 р.) [4, с. 1019–1024], має яскраву емоційно-експресивну образність. Використання синонімів дозволяє зрозуміти ставлення полеміста до зазначеної події: *потужне и силне, дровъ и хворосту, окраса и оздоба*. У сюжеті про запровадження нового календаря [4, с. 1174] побудовано такі синонімічні ряди: *невнѣйшій, лѣпшій и правдившій, скланяетъ и наверстаетъ*. Вони позитивно описують старий календар та, навпаки, негативно – новий.

У розповіді про перше хрещення Русі [4, с. 965–971] виділяємо метафори, взяті з Біблії: *учиню Васъ ловцями чловѣковъ, людей ловити, принялъ ключи царства небесного*. Сюжет, у якому йдеться про завоювання Константинополя латинниками [4, с. 1015–1016], рясніє метафорами *Константинополь осѣли, царѣ Грецкіи въ Македоніи ... седѣли*. В епізоді про Ліонську унію [4, с. 1019–1024] уживаними є такі метафори: *на столицѣ сѣли, невинною кровью, мечу поддали, монастырь вывернули, пустынниками и скитниками цвитучая, стежки поплюскани кровью, сердце безъ жалю, окружное око, ярость твоя будетъ горѣти, якъ огонь*.

У згаданому вище сюжеті про впровадження папою римським Григорієм XIII 1582 року нового календаря Захарія Копистенський, використовуючи протиставлення, говорить, що старий календар *«завше вспаняле, ставочне и право своимъ торомъ идетъ»*, у той же час як новий *«своvolными есть и пустошаишь ходитъ, бо своею блудною блукается думою, а летавши и блудивши предся старому ся кланяетъ, и къ нему пристаеетъ»*. Автор вдається до метафор, саркастичних висловлювань, стверджуючи, що, якби новий календар був кращим, то до старого *«подъ плащъ не лѣзль, то есть до оного бы не приставаль!»*

Однією з характерних ознак стилю Захарії Копистенського є відносно часто вживанні звертання до читача: *о томъ читай, правовѣрный чителнику, уважай собѣ и то, уважай при томъ, уважь* тощо.

На жаль, обсяг статті не дозволяє дослідити всі художні засоби, що є в полемічному трактаті. Аналіз художньої мови «Палінодії» показав, що найбільш уживаними художніми тропами в творі є емоційні слова, синоніми, метафори, риторичні звертання. Крім названих, наявні й інші: оксюмори, епітети, гіперболи тощо. У цілому художня мова «Палінодії» досить багата. Вона була спрямована на те, щоб створити контрастні образи католицької і православної церков.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Білодід І. Українська літературна мова другої половини XVI, XVII, XVIII ст. / І. К. Білодід // Вибрані праці: в 3 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 2. – С. 21–81.

2. **Загайко П.** Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії / П. К. Загайко. – К.: АН УРСР, 1957. – 85 с.
3. **Ісіченко І.**, архієпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.): навч. посіб. / архієпископ І. Ісіченко. – Львів: Святогорець, 2011. – 568 с.
4. **Копыстенский З.** Палинодия / З. Копыстенский // Русская историческая библиотека. – СПб., 1876. – Т. 3. – С. 313–1190.
5. **Молодид Т.** Язык «Палинодии» Захария Копыстенского (Общая характеристика лексики и словообразования): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Т. К. Молодид. – К., 1963. – 16 с.
6. **Наливайко Д. С.** Українське літературне барокко в європейському контексті / Д. С. Наливайко // Українське літературне барокко: зб. наук. праць / [відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 46–75.
7. **Франко І.** Характеристика руської літератури XVI–XVIII ст. / І. Франко // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 342–372.
8. **Чижевський Д.** Українське літературне барокко: вибр. праці з давньої літератури / Д. Чижевський. – К.: Обереги, 2003. – 576 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2013

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Варинська Алла Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Одеської національної морської академії.

Коло наукових інтересів: професійна мовна компетенція; терміносистема морської галузі.

Ільченко Ірина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства Запорізького національного університету.

Коло наукових інтересів: ономастика (регіональна та літературно-художня).

Ковальова Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури.

Коло наукових інтересів: семантика складнопідрядних речень в українській мові.

Корнодудова Наталія Миколаївна – старший викладач кафедри українознавства Одеської національної морської академії.

Коло наукових інтересів: морська термінологія в сучасній українській літературній мові: структурно-семантичний аспект.

Кузьма Ірина Теодорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Коло наукових інтересів: історична та сучасна дериватологія, морфологія, зокрема прикметник.

Купчинська Зоряна Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Коло наукових інтересів: ономастика, історія мови.

Лиса Наталія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвопрагматика, термінологія, методика викладання іноземної мови, міжкультурна комунікація у викладанні іноземних мов.

Личук Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української та іноземних мов Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ.

Коло наукових інтересів: граматики сучасної української літературної мови.

Луньо Петро Євгенович – аспірант кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Коло наукових інтересів: термінологія конституційного права України, мовна політика.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови, мова художнього твору.

Макович Христина Ярківна – аспірант кафедри української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Коло наукових інтересів: мова писемних пам'яток, історична діалектологія.

Підкуймуха Людмила Миколаївна – аспірант кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Коло наукових інтересів: мовотворчість західноукраїнських письменників, койне Львова, проблеми соціолінгвістики.

Полякова Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту; лексико-стилістичні особливості мовної тканини творів Яра Славутича.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: теоретичний синтаксис.

Циганенко Вікторія Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки.

Коло наукових інтересів: українська література епохи бароко.

Шутак Лариса Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Коло наукових інтересів: лексикологія.

Щербатюк Вікторія Станіславівна – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту; лексико-стилістичні особливості мовної тканини творів Ліни Костенко.

Янкова Тетяна Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Коло наукових інтересів: термінологія, когнітивістика, інноваційні методи викладання іноземних мов у вишах.

Ясакова Наталія Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Коло наукових інтересів: категорійна граматики української мови, мовна репрезентація семантичних категорій, категорія персональності в літературній українській мові.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Ковальова Н. О.

СЕМАНТИЧНІ МІКРОСТРУКТУРИ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ
І СПІВВІДНОСНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СКЛАДІ
ОДНОСУБ'ЄКТНОГО РЕЧЕННЯ 3

Попова І. С.

ЩО МОДЕЛЮЮТЬ У СИНТАКСИСІ? 11

Ясакова Н. Ю.

КАТЕГОРІЯ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ: ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ
У ВИМІРАХ ФУНКЦІЙНОЇ ГРАМАТИКИ..... 21

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Варинська А. М., Корнодудова Н. М.

ФУНКЦІОНУВАННЯ АБРЕВІАТУР У МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ... 31

Кузьма І. Т.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СИНОНІМІЇ
ТА СЛОВОТВІРНОЇ ВАРІАНТНОСТІ
(на матеріалі українського прикметника) 38

Купчинська З. О.

КОМПОНЕНТ РАД- В АРХАЇЧНІЙ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ 49

Лиса Н. С., Янкова Т. М.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ..... 62

Личук М. І.

СТРУКТУРНІ Й МОРФОЛОГІЧНІ ТИПИ СЛІВ-РЕЧЕНЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 72

Луньо П. Є.

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТРИКОМПОНЕНТНИХ
ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ..... 79

Підкуймуха Л. М.

СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ПРАКТИКИ
РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі текстів письменників літературного
угруповання «Дванадцятка») 87

Шутак Л. Б.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ
В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 95

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Льченко І. І.

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ
ПРО НАДВЕЛИКОЛУЗЬКИЙ РЕГІОН У ЗВ'ЯЗКУ
З ФОРМУВАННЯМ МІСЦЕВОГО АНТРОПОНІМІКОНУ 102

Макович Х. Я.

ДІАЛЕКТНІ РИСИ В ІМЕННИКОВІЙ СЛОВОЗМІНІ
В МОВІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ XVI–XVII СТ. 108

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО Й ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Майборода Н. Г.

МОВЛЕННЄВА СТИЛІЗАЦІЯ У ТВОРАХ
ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА..... 116

Полякова Т. В., Щербатюк В. С.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКОВОЇ СИНОНІМІЇ
В МОВОТВОРЧОСТІ ЯРА СЛАВУТИЧА ТА ЛІНИ КОСТЕНКО..... 124

Циганенко В. Л.

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ В «ПАЛІНОДІЇ» ЗАХАРІЇ КОПИСТЕНСЬКОГО
(на матеріалі уривків III і IV частин)..... 134

Відомості про авторів..... 140

Наукове видання

ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Випуск 14

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, проф.
І. С. Попової*

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 12209-1000Р від 21.12.2006

Відповідальний за випуск *К. О. Біла*
Оригінал-макет *М. Г. Єнішко*
Коректор *І. П. Мамчич*
Технічний редактор *М. Г. Єнішко*

Підп. до друку 23.12.2013. Формат 60x84¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 7,45. Тираж 100 пр. Зам. № 1212-3/1.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.2009

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.

Поштова адреса: Україна, 49087,
м. Дніпропетровськ, п/в 87, а/с 4402
тел. +38 (067) 972-90-71